

OOSTKAMP_DORPSGEZICHT KERK WAARDAMME

BIJLAGE 5_VOORONDERZOEK MUURSCHILDINGEN

MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK: HEILIGE BLASIUS KERK WAARDAMME RESTAURATIE MUURSCHILDINGEN

<u>Provincie:</u>	West-Vlaanderen
<u>Gemeente:</u>	Waardamme (Oostkamp)
<u>Opdrachtgever:</u>	Kerkefabriek Heilige Blasius Rooiveldstraat 89 8020 Waardamme
<u>Ontwerper:</u>	Ann Gyssels Torhoutsestraat 52 8020 Ruddervoorde
<u>Uitvoerder:</u>	b.j.delmotte bvba Nosestraat 3 2000 Antwerpen
<u>Jaar:</u>	2009

Inhoud

1. Inleiding	1
1.1. Uitgangssituatie	1
1.2. Methodologie	3
1.3. Beknopte geschiedenis	4
2. Materiaaltechnisch onderzoek	7
2.1. Steekproevenonderzoek	7
2.1.1. Repertoriëring van de sonderingen	7
2.1.1.1. Koor	7
2.1.1.2. Transept	19
2.1.1.3. Viering	48
2.1.1.4. Schip	49
2.1.2. Samenvatting, evaluatie en interpretatie	69
2.1.2.1. Koor, oostwand	69
2.1.2.2. Koor, zuid- en noordwand	73
2.1.2.3. Koor, gewelf	75
2.1.2.4. Transept, oostwand	75
2.1.2.5. Transept, overige wanden	77
2.1.2.6. Transept, altaren	78
2.1.2.7. Transept, gewelf	78
2.1.2.8. Schip, noord- en zuidwand	78
2.1.2.9. Schip, westwand	79
2.1.2.10. Schip, gewelf	80
2.1.3. Besluit	81
3. Bewaringstoestand	84
3.1. Koor	84
3.2. Transept	85
3.2.1. Algemeen	85
3.2.2. Vocht- en zoutproblematiek	85
3.2.2.1. Inleiding	85
3.2.2.2. Monsternamen	87
3.2.2.3. Onderzoeksmethodiek	87
3.2.2.4. Resultaten en interpretatie	88
3.2.2.5. Besluit	90
3.2.3. Altaren	90
3.3. Schip	91
3.4. Gewelf	91
4. Behandelingsvoorstel	92
4.1. Concept	92
4.2. Proefrestauraties	94
4.2.1. Proef 1: Koor, rechter penant	94
4.2.2. Proef 2: Transept, nis	94
4.3. Uit te voeren handelingen	94
4.3.1. Oostwanden koor en transept	94
4.3.1.1. Concept	94
4.3.1.2. Verwijderen van vernis-, verf- en andere bovenliggende lagen	95
4.3.1.3. Conservatiehandelingen	96
4.3.1.4. Restauratiehandelingen	96
4.3.2. Overige wanden en gewelf	97
4.3.2.1. Concept	97
4.3.3. Altaren	98

4.3.3.1. Concept	98
4.3.3.2. Verwijderen van de verflagen	98
4.3.3.3. Conservatiehandelingen	98
4.3.3.4. Restauratiehandelingen	98
4.4. Prijsraming	100
4.4.1. Oostwand koor	100
4.4.1.1. Verwijderen van vernis-, verf- en andere bovenliggende lagen	100
4.4.1.2. Conservatiehandelingen	100
4.4.1.3. Restauratiehandelingen	100
4.4.2. Oostwand noord- en zuidtransept	101
4.4.2.1. Verwijderen van vernis-, verf- en andere bovenliggende lagen	101
4.4.2.2. Conservatiehandelingen	101
4.4.2.3. Restauratiehandelingen	101
4.4.3. Overige wanden en gewelf	101
4.4.3.1. Noord- en zuidwand koor	101
4.4.3.2. Schilderwerken	102
4.4.4. Altaren	102
4.4.4.1. Verwijderen van de verflagen	102
4.4.4.2. Conservatiehandelingen	102
4.4.4.3. Restauratiehandelingen	102
5. Algemeen besluit	103
6. Bibliografie	105
7. Bijlagen	106

1. Inleiding

1.1. Uitgangssituatie

De Sint-Blasiuskerk te Waardamme is een eenvoudige eenbeukige kerk met transept en rechthoekig koor.

De kerk is opgetrokken in baksteen en heeft een aantal accenten in blauwe hardsteen (dekstenen, dorpels, deur- en vensteromlijstingen in de westgevel). Het baksteenformaat en de -kleur zijn verschillend voor de vier traveeën van het schip, noord-, zuid- en westgevel van het toegangsportaal en de toren en voor het transept. De westelijke transeptwanden zijn niet ingebonden in die van het schip. We merken dus verschillende bouwfases op (zie hiervoor 1.3.). De gevel is uitgevoerd in neo-classicistische stijl. We lezen de datum 1878. Deze verwijst naar de laatste bouwfase van de kerk, namelijk de heropbouw van de westgevel.

Het interieur zoals we het nu waarnemen, wordt gekenmerkt door strak gebroken wit geschilderde wanden en gewelven, met enkel een kleurnuance in lichtgrijs op de plinten en de boorden en friezen van de pilasters. De illusionistische schildering op de oostwand van het koor en de oostwanden van beide transepten is stijlbepalend en – definiërend.

Het neo-classicistische decor is een trompe-l'oeilschildering, die de illusie wekt de oostwanden te doorbreken via nissen met koepels waarin imitatie-beelden op imitatiesokkels staan. Het koloriet is overwegend bruin en grijs van tint, het geheel wordt gekenmerkt door imitaties van vooral verschillende marmers. In de koepel van de centrale nis in het koor wordt de Heilige Drievuldigheid in camaïeu van bruin uitgebeeld.

In wat volgt worden de oostwanden zowel in koor als transept uitvoerig beschreven, in de hoedanigheid van hoe we ze nu waarnemen.

Koor

De oostwand bestaat uit een vlakke monumentale ondiepe (ca. 20 cm) nis van vloer tot gewelf, bekroond met een rondboog, met links en rechts ervan de penanten.

De nis is rijkelijk beschilderd met een trompe-l'oeilschildering met imitatiepilasters in grijs bekroond met kapitelen en versierd met witte marmeren platen op een achtergrond van een bruin-beige marmer. De kapitelen dragen een geschilderde kroonlijst of architraaf met daarboven een figuratieve schildering (de Heilige drievuldigheid) in camaïeu van bruin in het imitatie-koepelgewelf met casettenplafond.

Op de penanten zijn, in imitatie rondboognissen, de figuren van Sint-Petrus en Sint-Paulus in camaïeu van bruin geschilderd. In de onderste zones van deze schilderijen bevonden zich vroeger rondboognissen die nu dichtgemaakt zijn met houten panelen (ca. 70 cm breed en 100 cm hoog). Op de rechterpenant bevindt zich onderaan links een kleine rondboognis (een piscina?). De penanten zijn verder hoofdzakelijk in dezelfde bruin-beige marmerimitatieschildering, die we ook terugvinden in de nis, uitgevoerd. Enkel boven de geschilderde rondboognissen komen imitatie wit marmeren panelen voor.

De hele oostwand heeft onderaan een plint van circa 40 cm hoog, afgewerkt in een moderne rode marmerimitatieschildering met witte en donkere veining.

Het muurvlak boven de kroonlijst, het boogveld, is net zoals deze laatste zelf, monochroom gebroken wit geschilderd.

De noord- en zuidwand van het koor zijn, met uitzondering van de pilasters, in monochroom gebroken wit geschilderd.

Transept

Het rijke geschilderde decor van de koorwand wordt op de oostwanden van het transept doorgetrokken. Beide oostwanden bestaan, zoals de koorwand, uit een nis, smalle penanten, het vlak boven de nis (afgescheiden van de nis en penanten door een cordonlijst) en een kroonlijst. Op de hoeken tussen de oostwanden en de respectievelijke noord- en zuidwanden van het koor staan pilasters, met imitaties van een beige-bruine marmer op de achtergrond, witte marmeren vooruitspringende imitatie panelen en een plint of basement in rode marmer. Dezelfde afwerking treffen we ook op de penanten aan. Deze penanten zijn, zowel links als rechts, versierd met imitatie medaillons in geel met grijze omlijsting (laurierkrans), met daarop de afbeeldingen het Heilig Hart in het noordtransept en het IHS-symbool en het Mariamonogram (SMR) in het zuidtransept.

De vlakken boven de wit geschilderde cordonlijst hebben als achtergrond eveneens de beige-bruine marmerimitatie met daarop imitatie wit marmeren platen in het midden doorbroken door een verdiepte nis met diepblauwe achtergrond (tondo). De bruin-beige gemarmerde boord is ter hoogte van de nissen versierd met guirlandes in grisaille.

De nissen zijn, vergelijkbaar met die in het koor, imitaties van halfcirkelvormige nissen met half koepelgewelf met casettenplafond in camaïeu van bruin. De kroonlijst of architraaf scheidt de koepels van de niswanden, geschilderd in imitatie van een roodbruine marmer. Hierop worden in camaïeu van bruin twee beelden geschilderd. Dit zijn de imitaties van twee sculpturen in natuursteen op een sokkel. In het noordtransept is dit Maria, in het zuidtransept de Heilige Blasius, patroonheilige van de kerk.

Indien men vanuit het schip naar transept en koorwand kijkt, dan loopt het geschilderd decor als één geheel door over de volledige oostwand. Overal is de plint in rode marmerimitatie geschilderd.

De noord-, west- en zuidwanden van het transept zijn eenvoudig in een gebroken witte tint afgewerkt.

Schip

Het schip is in de huidige afwerking eenvoudig en monochroom gebroken wit geschilderd, met enkel een differentiatie in lichtgrijs op de boorden en friezen van de pilasters.

1.2. Methodologie

De bedoeling van dit onderzoek is in hoofdzaak een materiaaltechnische studie die aan de hand van steekproeven of trapsgewijze sonderingen de opeenvolgende afwerkfases op de verschillende architecturale onderdelen in kaart brengt en met elkaar linkt.

De sonderingen geven ook informatie over de materiële aspecten van de verschillende onderlagen en afwerkingslagen, met name de samenstelling, de uitvoeringstechniek, de structuur, de textuur, de factuur,

De resultaten van het materiaaltechnisch onderzoek worden gekoppeld aan het archief- en historisch onderzoek. Er wordt getracht bepaalde decoratiefases in de tijd te situeren en in verband te brengen met fases die gekend zijn via archiefmateriaal of zichtbaar zijn op documentatie- en fotomateriaal.

Bovendien wordt de bewaringstoestand van een aantal belangrijke fases zo veel mogelijk achterhaald en toegelicht.

De hierboven beschreven materiële gegevens (uit het steekproevenonderzoek) worden, daar waar noodzakelijk of opportuun, aangevuld met resultaten van natuurwetenschappelijk onderzoek. Er werd in dit onderzoek voor geopteerd om geen monsters te laten inbedden met het oog op het verkrijgen van microscoopopnames van de laagopbouw. Dit omdat (1) de laagopbouw vanuit het steekproevenonderzoek voldoende duidelijk werd en (2) omdat dergelijk onderzoek pas zinvol is wanneer bepaalde onduidelijkheden blijken uit het steekproevenonderzoek.

Er werd in dit dossier wel geopteerd voor het nemen van boormonsters van de meest gehavende wand, namelijk de oostwand van het zuidtransept. Van deze monsters zullen het vochtgehalte en de concentratie aan zouten in oplossing bepaald worden. De analyses van dit onderzoek worden aangevuld met analyses van kristalmonsters van uitgekristalliseerde zouten aan het oppervlak. Alle boorstalen en kristalmonsters zullen geanalyseerd worden door het KIK. De bedoeling van dit vocht- en zoutonderzoek is enerzijds te achterhalen of het vochtprobleem in de muren nog actief is, en anderzijds het formuleren van een behandelingsmethodiek of veeleer een concept naar preventieve conservering toe om verdere schade t.g.v. uitkristalliserende zouten te vermijden.

Er werd ook één boormonster genomen op de cementbepleistering van de plint onderaan op de zuidwand van het zuidtransept, meer bepaald in die zone waar de recente verflaag afschilfert. In dit monster zal ook het vocht- en zoutgehalte bepaald worden. De bedoeling is te weten of de muur daar nog vochtig is t.g.v. opstijgend vocht en er zich in of achter de cementbepleistering een verhoogde zoutconcentratie voordoet.

1.3. Beknopte geschiedenis

De kerk van Waardamme wordt vermeld in archiefmateriaal en op plannen in de 16e en 17e eeuw. In de 17e eeuw raakt ze echter zwaar in verval.¹ Het oudste gedeelte van de huidige kerk (het schip) dateert wellicht van de 18e eeuw: er is sprake van een restauratie die beëindigd zou zijn in 1774.² Het betreft dan een eenvoudige zaalkerk met toren.

Uit archiefmateriaal (kerkarchief dat nu nog bewaard wordt door het kerkbestuur) blijkt dat in 1831 de kerk geschilderd wordt en dat in 1832/33/34 *“het schilderen van de kerkversiering”* plaatsvindt. Dit gebeurt onder burgemeester Beaucourt. We weten niet wat de kerkversiering is, maar in ieder geval dateert deze decoratie van voor de uitbreiding van de kerk. Er wordt verder in het kerkarchief op geen enkel moment nog expliciet over het bijzonder schilderwerk gesproken.³ Net iets later is in het archiefmateriaal ook sprake van herstellingswerken aan kerk en pastorie.⁴

Rond 1860 wordt de kerk vergroot. Dit is duidelijk uit de briefwisseling tussen het kerkbestuur en de subsidiërende overheid die gevoerd wordt over *“les travaux d’aggrandissement de l’Eglise de Waerdamme”* tussen 1856 en 1863.⁵ Onder andere wordt in een brief van de Commission Royale des Monuments aan de gouverneur van West-Vlaanderen van 19 april 1860 *“la construction d’un transept, d’un chœur et d’une sacristie à l’église de Wardamme”* goedgekeurd.⁶

Op de kaart van P.C. Popp van ca. 1840-1850 staat de kerk van Waardamme nog afgebeeld als zaalkerk.⁷ Hetzelfde zien we op het primitief kadasterplan van de gemeente Waardamme uit ca. 1835.⁸ Op een kadastrale schets uit 1861 staan beide toestanden, voor en na verbouwing, aangegeven. Uit dit uittreksel weten we ook dat

¹ Vanwalleghem, A., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen*, Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie West-Vlaanderen, Gemeente Oostkamp, Deel 2: Deelgemeenten Hertsberge, Ruddervoorde en Waardamme, Vlaamse Overheid, Agentschap RO-Vlaanderen, 2007, p. 567.

² Idem, p. 592.

³ Het betreft hier het gedeelte van het kerkarchief bewaard door het kerkbestuur, dat begint rond 1830. Dit werd doorgenomen door Dhr. Van Hulle. In het Rijksarchief Brugge zijn de kerkrekeningen bewaard van tussen 1620 en 1791. In het archief van het bisdom (16^e tot 20^e eeuw; vrij onvolledig) werden geen interessante documenten teruggevonden.

⁴ Roose, B., *Repertorium van bronnen voor kunst- en cultuurgeschiedenis in het archief van de Provincie West-Vlaanderen (3^e Afdeling), 1817-1879*, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, *Miscellanea Archivistica Studia*, 136, Brussel, 2001, p. 367; Rijksarchief Brugge, *Archief van de Provincie West-Vlaanderen, 3^e Afdeling*, 382/04.

⁵ Rijksarchief Brugge, *Archief van de Provincie West-Vlaanderen, 3^e Afdeling*, 2064/04.

⁶ Idem; Zie brief in bijlage.

⁷ Rijksarchief Brugge, *Inventaris van de kaarten Popp, Arrondissementen Brugge, Veurne, Ieper en Kortrijk*, Popp-kaart nr. 66, ca. 1840 -1850.

⁸ Federale Overheidsdiensten Financiën, *Patriomoniumdocumentatie*, Sectie Kadaster, Brugge, Uittreksel uit het primitief kadastraal plan van de gemeente Waerdamme, 6^e Afd., Sectie A, primitieve toestand geldig op ca. Anno 1835, nr. 034.488, model 437; Zie origineel en vergroting in bijlage.

het nieuwe gebouw in 1861 in gebruik genomen werd.⁹

In 1865 is in het kerkarchief melding van het schilderen van de *hoogen autaert* en van de communiebank, evenals van de beelden van de H.Blasius en van de H.Katharina. Deze beelden zijn nu monochroom wit (met nog enkele kleuraccenten. Het hoofdaltaar bevindt zich momenteel niet meer in de kerk.

In 1869 worden twee zij-altaren en *zitsels* geschilderd voor een prijs van 800 fr.¹⁰

Er wordt melding gemaakt van *grote schilderwerken* in 1871. Dan worden ook glasramen door *Pieter Deville* geleverd.

In 1874 worden de beelden van de H.Blasius door D.Tulpinck uit Brugge geschilderd en gedoreerd (verguld). In 1878 wordt vermeld dat *Petrus De Ville*, schilder en glazenmaker uit Oostkamp, glas levert voor de grote vensters en herstellingen uitvoert.

In de periode 1879-1882 wordt de toren heropgebouwd en krijgt de kerk een nieuwe westgevel. De toren is op 11 maart 1876 ingestort door “den donder”.¹¹

In 1879 is sprake van *witten en schilderen* van de kerk.

In 1882 schildert dezelfde *Petrus De Ville* de houten kerk piedestal voor het H.Hartbeeld.

In 1891 is nogmaals sprake van *witten en schilderen* van de kerk.¹²

In 1913 wordt het kerkgebouw een beetje verkleind. Dat is duidelijk uit het kadastraal uittreksel uit dat jaar. Dit heeft geen invloed op de wanden met schilderijen.¹³

Kort na de Eerste Wereldoorlog wordt de toren heropgebouwd na de opgelopen oorlogsschade.¹⁴

In 1927 worden herstellingswerken in het kerkinterieur (koor, transept, rest van de kerk) uitgevoerd, waaronder aan de schilderijen: De muren en gewelven worden dan in een lichte kleur (verder lezen we *crème geel*) geschilderd, er worden accenten in oker en bladgoud aangebracht, de plint wordt gemarbreerd, de “figuurschildering wordt opgefrischt”, delen van de marmerschilderingen worden hernomen, de “valsche

⁹ Federale Overheidsdiensten Financiën, Patriomoniumdocumentatie, Sectie Kadaster, Brugge, Uittreksel uit de schets van de gemeente Oostkamp, 6^e Afd., Sectie A, 1861, nr. 034488, model 437; Zie origineel en vergroting in bijlage.

¹⁰ Informatie Van Hulle, J.

¹¹ Rijksarchief Brugge, Archief van de Provincie West-Vlaanderen, 3^e Afdeling, 2879/05.

¹² Met dank aan Jacques van Hulle, kerkbestuur, voor het doornemen van het kerkarchief.

¹³ Federale Overheidsdiensten Financiën, Patriomoniumdocumentatie, Sectie Kadaster, Brugge, Uittreksel uit de schets van de gemeente Oostkamp, 6^e Afd., Sectie A, 1913, nr. 034488, model 437; Zie origineel en vergroting in bijlage. Zie ook de schets uit 1981.

¹⁴ Vanwalleghem, A., op.cit., p. 569.

veelkleurige beelden van O.L.V. en den Heilige worden in grisaille geschilderd, harmoniserend met 't overige".¹⁵

Er wordt dus vier keer melding gemaakt van schilderwerken.

In 1960-61 wordt het altaar in het koor verwijderd door pastoor Ghyselen. Door hem wordt ook het gordijn in het koor opgehangen.¹⁶ Onder Pastoor Ghyselen moeten heel wat herstelwerken in de kerk uitgevoerd zijn.

De laatste werken aan het interieur vinden plaats in 1999.¹⁷

¹⁵ Zie document uit kerkarchief: Brugge, dd 01.03.1927, Parochiale Kerk van Waerdamme, West-Vlaanderen, Beschrijving der uit te voeren werken, document (ondermeer ?) ondertekend door de kerkschilders; zie document in bijlage.

¹⁶ Mondelinge informatie Van Hulle, J.

¹⁷ Zie documenten uit kerkarchief: Ardoioie-Koolskamp, Brieven van de firma Verhodekor bvba aan arch. Daan Laethem betreffende renovatie- en schilderwerken: (1) aangepaste offerte dd 23.12.1998; (2) brief betreffende uitvoeringstermijn, dd 01.12.1998.

2. Materiaaltechnisch onderzoek

2.1. Steekproevenonderzoek

Er werden steekproeven of sonderingen uitgevoerd verspreid over de diverse architecturale onderdelen. De meeste sonderingen hadden als doel de lagenopbouw te repertoriëren. Bij andere werd enkel ter controle tot op één welbepaalde laag (controlesonderingen) of werd een groter oppervlak van één laag vrijgelegd (vrijlegproeven).

2.1.1. Repertoriëring van de sonderingen

2.1.1.1. Koor

(1) Oostwand

Koor	K, OW, S1 (rechterpenant)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk of kalk-gips)
3	Preparatielaag/buffer (gelig getint)?
4	Bovenaan rode marmerimitatieschildering met grijze veining. Onderaan zwarte marmering.
5	Beige marmerimitatieschildering
6	Vernislaag
Opmerking	De zwarte (plint of lambris)schildering is een marmerimitatie tot een hoogte van ongeveer 1,70 m. Hierboven bevindt zich een rode marmerimitatie (legt moeilijker vrij dan de zwarte marmerimitatie); Zowel de rode als de zwarte marmerimitatieschilderingen zijn overschilderd met de beige marmerschildering en een vernislaag.

Koor **K, OW, S2a (rechterpenant/schildering Sint-Paulus/overgang wand – houten paneel)**

Laagopbouw *Beschrijving*

0 Houten drager

1 Krijtlijmpreparatie

2 Plamuurlaag op overgang muur - houten paneel

3 Picturale laag: figuratieve schildering

4 Vernis

Koor **K, OW, S2b (rechterpenant/schildering Sint-Paulus/houten paneel)**

Laagopbouw *Beschrijving*

0 Houten drager

1 Krijtlijmpreparatie

2 Picturale laag: figuratieve schildering

3 Vernis

Koor **K, OW, S3 (rechterpenant/schildering Sint-Paulus/ links van houten paneel)**

Laagopbouw *Beschrijving*

2 Toplaag bepleistering

3 Gele bufferlaag (lijmlaag?)

4 Picturale laag: figuratieve schildering

5 Vernis

Opmerking Puncties 2 en 3 hebben dezelfde opbouw

Koor **K, OW, S4 (rechterpenant/schildering Sint-Paulus/overgang beige marmerschildering-figuratieve schildering)**

Laagopbouw *Beschrijving*

2 Toplaag bepleistering (kalk of kalk-gips?)

3 Gele bufferlaag (lijmlaag?)

4 Rode verflaag (marmerimitatie)

 Picturale laag: figuratieve schildering

5 Beige marmerimitatie met bruine veining

6 Vernis

Opmerking In laag 5 wordt de figuratieve schildering (laag 4) gerecupereerd

Koor	K, OW, S5 (nis/rechts/witte marmeren plaat)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Gele bufferlaag (lijmlaag?)
4	Grijze verflaag
5	Grijze marmerimitatie
6	Lichtgrijze marmerimitatie met witte adering
7	Witte marmerimitatie (herneming in dispersieverf)

Koor	K, OW, S6 (nis/rechts/beige marmerimitatie)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk of kalk-gips?)
3	Gele bufferlaag (lijmlaag?)
4	Rode marmerimitatie
5	Beige marmerimitatie (cfr. beige marmerimitatie penanten)
6	Vernis (cfr. beige marmerimitatie, gevernist, penanten)
7	Beige marmerimitatieschildering (nieuwe, van onderuit over bestaande geschilderd)
8	Vernis
Opmerking	Onder de bruine marmerimitatie komt een rode marmerimitatie voor. De grijze laag uit steekproef 5 komt hier niet voor.

Koor	K, OW, S7 (nis/rechts/schaduw van imitatie pilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Gele bufferlaag
4	Grijze verflaag (gaat samen met rode marmering van steekproef 6!)
5	Crèmekleurige verflaag (natuursteenimitatie; olie)
6	Lichtgrijze verflaag
7	Vernis
8	Papier
9	Grijze verflaag (matte dispersieverf: latex?)

Koor	K, OW, S8 (nis/rechts/zijkant van imitatie pilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
Opmerking:	Zelfde opbouw dan K, OW, S7 maar laag 5, de beige oliehoudende verflaag is hier lichter; de laatste verflaag op het papier is hier een mat donkergrijs (zelfde verfsysteem als in steekproef 7).

Koor	K, OW, S9 (nis/links/doorlopend van imitatie van pilaster over beige marmer tot op marmeren plaat)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Zwarte marmerimitatie (overall)
5 v.l.n.r.	(a) Crèmekleurige verflaag (b) Bruine marmerimitatieschildering (verticale band) (c) Roodbruine marmerimitatieschildering (ander type, andere adering) (d) Donkerbruine smalle band (geeft dikte paneel aan, valt niet volledig samen met huidige zwarte filering) (e) Lichtgrijze marmerimitatie met witte adering
6	Monochrome lichtgrijze verflaag
7	Papier (uitvlakken muur)
8 v.l.n.r.	(a) Grijze band aan linkerzijde afgezoomd met donkere roodbruine bies (matte dispersieverf) (b) Donkergrijze verticale band (matte dispersieverf) (c) Beigekleurige marmering met bruine veining op verticale band (dispersieverf, mat) (d) Zwarte filering (dikte paneel; matte dispersieverf) (e) Witte marmerimitatieschildering met grijze adering (dispersieverf, zijdeglans)
9	Vernis enkel op (c)
Opmerking	Deze steekproef geeft een andere laagopbouw weer dan bijvoorbeeld steekproeven 5, 6, 7 en 8: hier vinden we bijvoorbeeld als eerste afwerklaag de zwarte marmering terug. We werken hier in de zone gesitueerd in de plint- of lambriszone onder 1,70 m. Mogelijk loopt het zwarte lambris van de penanten door in de nis.

Koor	K, OW, S10 (nis/links/doorlopend van imitatie van witte marmeren plaat over beige marmering tot op natuurstenen pilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
5 v.l.n.r.	(a) Lichtgrijze marmerimitatie met witte adering (b) Roodbruine marmerimitatieschildering (verticale band) (c) Smalle (ca. 0,5 cm) donkerrood-bruine filering (d) Donkerbruine smalle verticale band (e) Grijze verticale band (pilaster)
6	Monochrome lichtgrijze verflaag (overall)
7	Papier
8 v.l.n.r.	(a) Witte marmering (dispersieverf, zijdeglans) (b) Beige marmerimitatieschildering (matte dispersieverf) (c) Donkere roodbruine filering (2 x zo breed als 5 (c)) (matte dispersieverf) (d) Donkere bruingrijze smalle band (matte dispersieverf) (e) Grijze verticale band (pilaster; matte dispersieverf)
9	Vernis enkel op (b)

Koor	K, OW, S11 (boogveld boven kroonlijst)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Bakstenen drager
1	Ruwlaag bepleistering
2	Toplaag bepleistering
3	Beige / gele bufferlaag
4	- Band in rode marmerimitatieschildering - Grijze schildering (marmerimitatie?) (vlak) - Bovenkant kroonlijst: Bruingrijze schildering
5	Polychrome schildering: - Band in beige-bruine marmerimitatieschildering - Groen-grijze achtergrond met stralen in geel en bruin met grijze schaduwschildering.

Koor **K, OW, S12 (boogveld boven kroonlijst/wolkenpartij)**
Laagopbouw *Beschrijving*
5 - Gele achtergrond medaillon
- Witte pasteus geschilderde wolkenpartij

Koor **K, OW, S13 (boogveld boven kroonlijst/medaillon met IHS-symbool)**
Laagopbouw *Beschrijving*
5 - Gele-groene achtergrond medaillon
- IHS in groen, omrand met rood en bladgoud
Opmerking - Bladgoud wordt hernomen als bronzine
- Bladgoud /bronzine leggen zeer moeilijk vrij

(2) Noordwand

Koor	K, NW, S1 (wandvlak links van raam)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Gele bufferlaag
4	Crèmekleurige verflaag
	Bruine voegschildering
5	Lichtgrijze verflaag
6	Bruine verflaag (olie)
7	Bruine verflaag (iets warmer dan 6)
8	Grijs-blauwe verflaag
9	Lichtgrijze verflaag
10	Grijze verflaag
11	Witte uitvlaklaag (gips)
12	Papier
13	Huidige gebroken witte afwerking (dispersieverf)
Opmerking	- Voor laag 4: zie ook vrijlegproef tot op steenimitatie op wandvlak en K, ZW, S1
	- Voor laag 5: zie ook K, ZW, S11

Koor	K, NW, S2 (raamkozijn)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk)
3	Gele bufferlaag
4	Lichtgrijze verflaag
5	Bruine verflaag (= 6 van S1)
6	Lichte omberkleurige verflaag
7	Donkerbruine verflaag (olie)
8	Lichtgrijs-blauwe verflaag (= 8 van S1)
9	Lichtgrijze verflaag
10	Grijze verflaag
11	Witte uitvlaklaag (uitlopers; = 11 van S1)
12	Papier (= 12 van S1)
13	Huidige gebroken witte afwerking (dispersieverf; = 13 van S1)

Koor	K, NW, S3 (dagkant)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	idem als K, NW, S2 (raamkozijn)

Koor	K, NW, S4 (raamkozijn)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	idem als K, NW, S2 (raamkozijn)

(3) Zuidwand

Koor	K, ZW, S1 (wandvlak tussen raam en pilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk)
3	Gele bufferlaag
4	Crèmekleurige verflaag met roodbruine voegimitatieschildering (= laag 3 op foto)
5	Grijze verflaag: marmerimitatieschildering (= laag 4 op foto)
6	Lichtgrijs-blauwe verflaag (= laag 5 op foto; cfr. laag 8 van K, NW, S1)
7	Lichtgrijze verflaag (= laag 6 op foto; cfr. laag 9 van K, NW, S1)
8	Grijze verflaag (= laag 7 op foto; cfr. laag 10 van K, NW, S1)

Koor	K, ZW, S2 (overgang tussen wandvlak en pilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk)
3	Gele bufferlaag
4	Crèmekleurige verflaag met roodbruine voegimitatieschildering
5	Grijze verflaag: gaat over naar midden grijs op boord pilaster
Opmerking	Dit midden grijs is mogelijk/wellicht een marmerimitatieschildering

(4) Gewelf

Koor K, G, S1 (medaillon/vlak)

Laagopbouw Beschrijving

3 Grijze verflaag

4 Polychrome schildering met lichtoker en kruis in fel oker?

5 Polychrome schildering met kruis in rood, groen en
bladgoud/bronzine

6 Lichtgrijze verflaag

7 Grijze verflaag

8 Papier

9 Huidige gebroken witte afwerking

Opmerking Het is onduidelijk of 4 en 5 twee verschillende dan wel één en dezelfde afwerkfase vormen. Zie ook verder bij interpretatie.

Koor K, G, S2 (medaillon/lijst)

Laagopbouw Beschrijving

3 Grijze verflaag

4 Lichtokeren verflaag

5 Fel okeren verflaag

6 Bruine/donker okeren verflaag

7 Grijze verflaag

8 Huidige gebroken witte afwerking

2.1.1.2. Transept

(1) Noordtransept, oostwand

Noordtransept Nt, OW, S1 (plint)

Laagopbouw

Beschrijving

0	Donkergrijze steen (blauwe steen?) (0 op foto)
1	Rood-bruine olieverfschildering, preparatielaag voor marmerimitatie (1 op foto)
2	Flamboyante rode marmerimitatieschildering (oliehoudend) (2 op foto)
3	Rode marmerimitatieschildering met witte en grijze adering (oliehoudend, zeer moeilijk vrij te leggen wegens zeer dunne laag en slechte hechting) (3 op foto)
4	Huidige marmerimitatieschildering: rode fondkleur met witte adering (oliehoudend) (4 op foto)

Noordtransept Nt, OW, S2 (achterwand nis/zijkant van imitatiepilaster)

Laagopbouw

Beschrijving

3	Lichtgele bufferlaag
4 v.l.n.r.	(a) Grijze verflaag (oliehoudend)
(b) Bruine filering of bies (oliehoudend)
(c) Zwarte achtergrond (met daarop figuratieve schildering van Maria (oliehoudend)) (cfr. oostwand koor)
5 v.l.n.r.	(a) Crèmekleurige verflaag
(b en c) Idem als bij 4
6	Op (a) Grijs-bruine zeer dunne verflaag
7	Witte verflaag
8	Vernis
Opmerking	In fase 5 wordt de figuratieve schildering gerecupereerd

Noordtransept	Nt, OW, S3 (linkerpenant)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4 v.l.n.r.	(a) Lichtgrijze verflaag (b) Lichtgrijze verflaag (onduidelijk of er differentiatie is tussen a en b) (c) Lichtgrijs zeer smal biesje (d) Donkergrijs zeer smal biesje (e) Zwarte schildering
5 v.l.n.r.	(a) Grijze marmerimitatieschildering (b) Band in bruin en grijs (dégradé) (c) Bruine bies (dikte) (d) Donkerbruine bies (schaduw) (e) Beige-bruine marmerimatitieschildering
6 v.l.n.r.	(a) Lichtgrijze marmerimitatieschildering met grijsbruine adering (oliehoudend) (b) Bruingrijze band in dégradé (kwartbol) (c, d en e) Verflagen uit 5 worden gerecupereerd
7	(a) Witte marmerimitatieschildering (huidige, alkydverf) (b, c, d en e): Vernis (met recuperatie van verflagen vorige fase)
Opmerking	Er wordt een extra afwerkfase, fase 6 (a en b), aangetroffen; De grijze marmerimitatieschildering wordt hernomen en de dikte van de plaat krijgt een nadrukkelijke kwartbol in dégradé.

Noordtransept	Nt, OW, S4 (linkerpenant)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
3	Lichtgele bufferlaag
4	...
	(e) Zwarte schildering (marmering?) (onder 4a op foto)
5 v.l.n.r.	(a) Grijze marmerimitatieschildering (4c op foto) (b) Band in bruin en grijs (dégradé) (c) Bruine bies (dikte paneel) (4b op foto) (d) Donkerbruine bies (schaduw) (e) Beige-bruine marmerimatitieschildering
6	Huidige afwerking

Noordtransept Nt, OW, S5 (linkerpenant/medaillon)

Laagopbouw

Beschrijving

- 4 Figuratieve schildering medaillon/Lichtgrijze marmerimitatieschildering met gebroken witte bies (dikte paneel)
- 5 Recuperatie van figuratieve schildering medaillon/Grijze marmerimitatieschildering
- 6 Vernis/Huidige witte marmerimitatieschildering rond medaillon (zie laag 7 steekproef 3)

Opmerking

Deels gereconstrueerd:

- Op sommige plaatsen is nog origineel materiaal aanwezig onder de overschildering
- Op andere plaatsen is een nieuwe schildering aangebracht op een opvulling
- De dragende putto is gedeeltelijk bewaard (vleugels zijn zichtbaar met strijklicht)

Noordtransept Nt, OW, S6 (guirlande boven nisboog)

Laagopbouw

Beschrijving

Opmerking

- Sonderingen/puncties uitgevoerd (zie 1 en 2)
- De rechter- en linker guirlande zijn verschillend uitgewerkt (verschillende schriftuur):
De linker guirlande is veel vormvaster en gedetailleerder uitgewerkt;
De rechter guirlande is beduidend slordiger; Zowel de marmerimitatie als de bloemen zijn verschillend links en rechts.
- Onder de bruine marmerschildering rechts zijn geen bloemen terug te vinden zoals op de foto KIK B 59643 (1944) zichtbaar is. Het rechterdeel is een reconstructie.

Noordtransept	Nt, OW, S7 (rand van marmeren plaat rechts)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag (zand / kalk)
3	Lichtgele bufferlaag
4	- Lichtgrijze marmerimitatieschildering met bruine adering - Witte rand plaat (= laag 3 op foto)
5	- Grijze verflaag (olie) (=laag 4 op foto) - Grijze rand plaat (marmerimitatieschildering)
6	Huidige witte marmerschildering
Opmerking	Ook hier worden drie afwerkfases aangetroffen. Dit komt overeen met de bevinding (hierboven) dat er gereconstrueerd werd.

Noordtransept	Nt, OW, S7' (rand van marmeren plaat links)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Grijs-gele verflaag (olie , marmerschildering) Licht bruin detail Witte contour (rond boog) Omlijsting
5	Huidige marmerschildering met grijs-bruine adering (olie)

Noordtransept	Nt, OW, S8 (marmeren plaat op linkerpenant/boven medaillon)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
Opmerking	- De schildering van het medaillon is origineel; De verf is intact en de vernis is vrij gemakkelijk te verwijderen. - De engel (zie foto KIK B59643 (1944)) is goed bewaard. Zie detail vleugel op foto.
Noordtransept	Nt, OW, S9 (bruine marmering met rand van witte marmeren plaat rond tondo)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	Controlepunt
Noordtransept	Nt, OW, S10 (overgang stucomlijsting tondo naar bruine marmering/rechts)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Beploistering
3	Lichtgele bufferlaag
4	Eerste afwerking: - Zwarte marmerimitatieschildering (met rood-bruine schakeringen) op vlak - Zwarte contour rond omlijsting tondo - Beige afwerking op omlijsting tondo (oliehoudend)
5	- Bruine verflaag op vlak - Lichtgrijze verflaag op tondo
6	- Bruine marmerschildering op vlak - Lichtbeige afwerking op omlijsting tondo
7	- Vernis op vlak - Witte moderne verflaag op omlijsting tondo

Noordtransept Nt, OW, S11 (links van console/overgang bruine marmering en rand van witte marmeren plaat)

Laagopbouw

4

Beschrijving

- Zwarte marmerschildering op vlak
- Witte boord

5

- Marmerimitatie: bruine fondkleur met donkerbruine en grijze adering met dunne zwarte filering (schaduw boord)

- Lichtgrijze boord

6

Vernis

Noordtransept Nt, OW, S12 (nis/witte band rond koepel/overgang naar koepelschildering)

Laagopbouw

3

Beschrijving

Grijze verflaag (grondering?)

4

- Crèmekleurige band (olie)
- Donkere tot zwarte (koepel?)schildering

5

- Herneming van crèmekleurige band in een grijze kleur
- Donkere schildering wordt gerecupereerd

6

- Witte verflaag (oliehoudend) op band
- Donkerbruine koepelschildering

7

Vernis

Opmerking

- In een vorige afwerkfase was de boord rond de koepel breder (dus sprong meer naar binnen) en crèmekleurig;
- De grijze herneming van de crèmekleurige band wordt niet aangetroffen in het zuidtransept
- Onder de huidige koepelschildering wordt nog een andere schildering aangetroffen. De huidige schildering is dus wellicht een herneming.

Noordtransept	Nt, OW, S13 (kroonlijst/overgang onderlijst - koof)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
3	Lichtgele bufferlaag
4	Onderlijst: Grijs verflaag
	Koof: Lichtgrijs
5	Onderlijst: Bladgoud / koperblad of bronzine?
	Koof: Bruin
6	Onderlijst: Donkerbruin
	Koof: Lichtgele verflaag
7	Lichtblauwe laag (dispersieverf)
8	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking:	Onduidelijk of goud op onderlijst een geoxideerd koperblad of al een bronzine (herneming) is.

Noordtransept	Nt, OW, S14 (kroonlijst/sima)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
3	Lichtgele bufferlaag
4	Lichtgrijs
5	Kwarthol: Lichtgele verflaag
	Rondstaaf: Bladgoud of koperblad
6	Rondstaaf: Bronzine
7	Lichtblauwe laag
8	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking:	- De lichtgele verflaag loopt niet door onder het goud - De bronzine is een herneming van het goud

Noordtransept	Nt, OW, S15 (kapiteel)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Bepkeistering kalk-gips
3	Beige pretaratielaag
4	Grijs verflaag
5	Crèmekleurige verflaag
6	Lichtblauwe verflaag
7	Huidige gebroken witte verflaag

Noordtransept	Nt, OW, S16 (blauwe achtergrond tondo)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
3	Okerkleurige verflaag
4	Eerste blauwe achtergrondschildering
5	Tweede blauwe achtergrondschildering
Opmerking	Het beeld is ook beschilderd: blauw en rood zijn zichtbaar op de kleren

Noordtransept	Nt, OW, S17 (binnenkant stucomlijsting tondo)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Beploistering kalk-gips
3	Lichtgele bufferlaag
4	Grijze verflaag
5	Groen-grijze verflaag
6	Huidige gebroken witte verflaag

(2) Noordtransept, noordwand

Noordtransept Nt, NW, S1 (raamkozijn)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Beplevstering kalk-gips
3	Gele bufferlaag
4	Grijze verflaag (zeer dun, bijna niet vrij te leggen)
5	Lichtbruine verflaag (olie)
6	Bruine verflaag (olie) (cfr. K, NW, S2 laag 5)
7	Lichte omberkleurige verflaag (olie) (cfr. K, NW, S2 laag 6)
8	Bruin-grijze verflaag
9	Felle okerleurige laag (zeer gemakkelijk vrij te leggen)
10	Grijs-blauwe verflaag
11	Lichtgrijze (gebroken witte) verflaag
12	Grijze verflaag
13	Papierbehang
14	Huidige gebroken witte afwerking
Opmerking:	De lichtbruine verflaag is wellicht een preparatielaag voor de volgende donkerbruine.

Noordtransept Nt, NW, S2 (dagkant)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering kalk-gips
3	Gele bufferlaag
4	Grijze verflaag
5	Lichtbruine verflaag
5'	Bruine verflaag
6	Beige of crèmekleurige dikke verflaag (olie)
7	Felle okerleurige verflaag (olie)
8	Lichtgrijs-blauwe verflaag
9	Lichtgrijze verflaag
10	Grijze verflaag
11	Papier
12	Huidige gebroken witte afwerking
Opmerking:	De lichtbruine verflaag is wellicht een preparatielaag voor de volgende donkerbruine.

Noordtransept Nt, NW, S3 (afzaat)

Laagopbouw

Beschrijving

2	Beplevstering kalk-gips
3	Lichtgrijs-blauwe verflaag (olie) (= laag 10 van steekproef Nt, NW, S1)
4	Donkergrijze verflaag (= laag 12 van steekproef Nt, NW, S1)
5	Papier
6	Huidige gebroken witte afwerking

Noordtransept Nt, NW, S4 (wandvlak)

Laagopbouw

Beschrijving

2	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
3	Gele bufferlaag
4	Okerkleurige verflaag
5	Grijze verflaag
6	Beige of crèmekleurige verflaag
7	Zacht gele verflaag
8	Licht grijs-blauwe verflaag
9	Grijze verflaag
10	Papier
11	Huidige gebroken witte afwerking

(3) Noordtransept, westwand

Noordtransept Nt, WW, S1 (boord hoekpilaster)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Gele bepleistering (kalk / zand)
2	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
3	Gele preparatielaag
4	Grijze verflaag (zeer dun)
5	Okerkleurige verflaag (oliehoudend?)
6	Licht grijs-blauwe verflaag (modern verfsysteem)
7	Dikke witte plamuurlaag
8	Papier
9	Huidige grijze afwerking

Noordtransept Nt, WW, S2 (binnenprofiel hoekpilaster)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
3	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
4	Grijze verflaag (olie)
5	Felle okerkleurige verflaag (olie?)
6	Licht grijs-blauwe verflaag
7	Plamuurlaag
8	Huidige grijze afwerking

Noordtransept Nt, WW, S3 (verdiept vlak hoekpilaster)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering kalk-gips
3	Gele preparatielaag
4	Flinterdunne grijze verflaag (bijna niet vrij te leggen)
5	Lichte okerkleurige verflaag (gemakkelijk vrij te leggen)
6	Licht grijs-blauwe verflaag
8	Dikke witte plamuurlaag
9	Papier
10	Huidige gebroken witte afwerking

Noordtransept	Nt, WW, S4 (wandvlak)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering kalk-gips
3	Gele preparatielaag
4	Okeren verflaag (cfr. laag 4? op zuid- en noordwand koor/ zeer onduidelijk)
5	Grijze verflaag
6	Lichtgrijze verflaag of witte plamuurlaag
7	Gele verflaag
8	Licht grijs-blauwe verflaag
9	Papier
10	Huidige gebroken witte afwerking

(4) Noordtransept, gewelf

Noordtransept Nt, G, S1 (gewelfveld)

boven

kroonlijst

Laagopbouw

Beschrijving

2	Toplaag bepleistering (kalk met toeslag van dierlijke vezels, lichtgeel van kleur)
3	Getinte kalkwitsellaag (licht blauw-grijs)
4	Zacht gele verflaag
5	Grijze verflaag
6	Lichtblauwe verflaag
7	Papier
8	Huidige gebroken witte verflaag

Noordtransept Nt, G, S2 (gordelboog/rib)

boven

kroonlijst

Laagopbouw

Beschrijving

2	Toplaag bepleistering kalk
3	Grijze verflaag (kalkverf?)
4	Lichtokeren verflaag
5	Felle okerleurige verflaag
6	Beige / licht blauwe verflaag
7	Huidige gebroken witte verflaag

Noordtransept Nt, G, S3 (gewelf/rib) = Nt, G, S6

boven

kroonlijst

Laagopbouw

Beschrijving

2	Toplaag bepleistering
3	Grijze verflaag (vuil)
4	Licht okerleurige verflaag
5	Lichtblauwe verflaag
6	Huidige gebroken witte verflaag

Noordtransept Nt, G, S4 (gewelf/rib)

boven

kroonlijst

Laagopbouw

Beschrijving

2	Toplaag bepleistering
3	Licht okerleurige verflaag
4	Grijze verflaag
5	Licht okerleurige verflaag
6	Lichtblauwe verflaag
7	Huidige gebroken witte verflaag

Noordtransept Nt, G, S5 (vlak gordelboog)
boven
kroonlijst

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Preparatielaag (buffer)
4	Licht okerleurige verflaag
5	Fel okerleurige verflaag
6	Lichtblauwe verflaag
7	Plamuurlaag
8	Papier
9	Huidige gebroken witte verflaag

(5) Zuidtransept, oostwand, altaar

Zuidtransept Zt, AL, S1 (sokkeltje/mensa)

Laagopbouw *Beschrijving*

0	Hout
1	Grondlaag/ plamuur, mogelijk krijtlijm preparatie
2	Dunne bruine verflaag
3	Witte laklaag (olie)
4	Zeer dunne gebroken witte verflaag

Zuidtransept Zt, AL, S2 (sokkeltje/krulmotief)

Laagopbouw *Beschrijving*

0	Hout
1	Grondlaag/ plamuur mogelijk krijtlijm preparatie
2	Bladgoud
3	Zeer dunne bruine verflaag
4	Witte laklaag (olie)
5	Zeer dunne gebroken witte verflaag

Zuidtransept	Zt, AL, S3 (sokkeltje/festoen)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Hout
1	Grondlaag/ plamuur mogelijk wit mogelijk met adering (grijs)
2	Laklaag wit
Opmerking	Op de besjes is goud aanwezig

Zuidtransept	Zt, AL, S4 (predella/verdiept wit vlak)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Hout
1	Buffer (lijmlaag) rood /bruin van kleur
2	Zwarte verf (olie)
3	Okerkleurige verflaag, mogelijk een marmer imitatie
4	Lichtgrijze marmerimitatie met blauwe adering
5	Marmerimitatie met beige-witte fondkleur en groene adering
6	Marmerimitatie met witte fond en grijze adering

Zuidtransept	Zt, AL, S5 (achterwand)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Hout
1	Buffer, bruin-rood van kleur
2	Plamuurlaag wit
3	Lichtgrijze verflaag
4	Marmerimitatie met rood-bruine fondkleur en witte en grijze adering
5	Marmerimitatie met bruine fondkleur en donkergroene adering
6	Marmerimitatie met zwarte fondkleur en groene adering

Zuidtransept	Zt, AL, S6 (antependium/geprofileerde lijst)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Hout
1	Buffer
2	Marmerimitatie met zwarte fondkleur en groene adering
3	Plamuurlaag wit
4	Wit gekleurde laklaag (olie)

Zuidtransept	Zt, AL, S7 (antependium/festoen)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Hout
1	Plamuurlaag
2	Mogelijke marmerimitatie
3	Vergulding op sommige delen
4	Laklaag wit (olie)
5	Goudverf op sommige delen

Zuidtransept Zt, AL, S8 (antependium/vlak)

Laagopbouw Beschrijving

- 0 Hout
- 1 Marmerimitatie met okeren fondkleur en witte adering
- 2 Marmerimitatie met okeren fondkleur en adering in wit, bouw-grijs, zwart en donkerrood
- 3 Marmerimitatie met beige fondkleur en lichtblauwe adering
- 4 Marmerimitatie met witte fondkleur en grijze adering

Zuidtransept Zt, AL, S9 (mensa/ojieflijst)

Laagopbouw Beschrijving

- 0 Hout
- 1 Buffer?
- 2 Zwarte verflaag (zeer fragiel, moeilijk vrij te leggen)
- 3 Plamuurlaag wit
- 4 Wit gekleurde laklaag (olie)
- 5 Zeer dunne verflaag beige / gebroken wit

Zuidtransept Zt, AL, S10 (mensa/ornamentlijst)

Laagopbouw Beschrijving

- 0 Hout
- 1 Buffer?
- 2 Zwarte verflaag (zeer fragiel, moeilijk vrij te leggen)
- 3 Plamuurlaag wit
- 4 Zeer dunne lichtbruine verflaag
- 5 Zeer dunne beige verflaag

Zuidtransept Zt, AL, S11 (mensa/linkerzijwand)

Laagopbouw Beschrijving

- 0 Hout
- 1 Buffer?
- 2 Marmerimitatie met zwarte fondkleur en groene adering
- 3 Marmerimitatie met beige fondkleur en okeren adering
- 4 Grijs verflaag
- 5 Marmerimitatie met bordeauxrode fondkleur en grijze adering
- 6 Marmerimitatie met bruine fondkleur en witte adering
- 7 Marmerimitatie met zwarte fondkleur en groene adering

Zuidtransept Zt, AL, S12 (plint)

Laagopbouw *Beschrijving*

- 0 Hout
- 1 Buffer rood-bruin van kleur
- 2 Marmerimitatie met zwarte fondkleur en groene adering
- 3 Verflaag rood-bruin
- 4 Laklaag zwart (olie/alkyd)

Zuidtransept Zt, AL, S13 (mensa/bovenblad)

Laagopbouw *Beschrijving*

- 0 Hout
- 1 Plamuurlaag wit
- 2 Verflaag wit (olie)
- 3 Zeer dunne verflaag beige/wit

Zuidtransept	Zt, AL, S14 (sokkeltje)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Hout
1	Buffer
2	Verflaag zwart
3	Zeer dunne okerleurige laag
4	Witte verflaag met veel vulmiddel
5	Marmerimitatie met licht getinte fondkleur en blauw-grijze adering
6	Marmerimitatie met witte fondkleur en grijze adering

(6) Zuidtransept, oostwand

Zuidtransept Zt, OW, S1 (linkerpenant)

Laagopbouw *Beschrijving*

4 Lichtgrijze verflaag

5 Eerste beige-bruine marmerimitatieschildering met figuratieve
schildering van dragende putto

6 Huidige witte marmerimitatieschildering

Opmerking De putto is goed bewaard onder de overschildering

Zuidtransept Zt, OW, S1a (linkerpenant/onderaan)

Laagopbouw *Beschrijving*

5 v.l.n.r. (a) Beige-bruine marmerimitatieschildering

 (b) Donkerbruine bies

 (c) Bruingrijze band in dégradé (kwartbol)

 (d) Lichtgrijze marmerimitatie (paneel)

6 (a, b, c) Vernis

 (d) Witte marmerimitatie (paneel) met grijze veining

Opmerking In fase 6 worden zones a, b en c gerecupereerd, doch gevernist.

Zuidtransept Zt, OW, S2 (rechterpenant)

Laagopbouw *Beschrijving*

5 v.l.n.r. (a) Beige-bruine marmerimitatieschildering

(b) Donkerbruine bies

(c) Bruingrijze band in dégradé (kwartbol)

(d) Bruine marmerimitatie (paneel)

6 (a, b, c) Vernis

(d) Witte marmerimitatie (paneel) met grijze veining

Opmerking I.p.v. een lichtgrijs gemarmerd imitatiepaneel wordt hier in laag 5 een bruine marmering teruggevonden. Dit is het gevolg van een vernislaag die wellicht bij wijze van fixatief gedeeltelijk op de lichtgrijze marmering werd aangebracht. Uit een punctie wat lager in hetzelfde paneel wordt de lichtgrijze marmering teruggevonden.

Zuidtransept	Zt, OW, S3 (profiel boogomlijsting: rondstaaf)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Lichtgele bufferlaag
4	Zeer dunne bruin-groene laserende laag (bronzine?)
5	Gladde wit-grijze laag
6	Matte grijze laag (lijmverf?)
Opmerking:	De laserende laag kan ook een geoxideerde bronzinelaag zijn.

Zuidtransept	Zt, OW, S4 (profiel boogomlijsting: kwarthol)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Beige afwerklaag (natuursteenkleur)

Zuidtransept Zt, OW, S5 (console boogomlijsting)

Laagopbouw *Beschrijving*

2	Bepleistering
3	Beigekleurige verflaag
4	Zeer dunne grijze verflaag (moeilijk vrij te leggen)
5	Verflaag blauwgrijs (olie)
6	Witte verflaag
7	Witte matte verflaag

Zuidtransept Zt, OW, S6 (profiellijst console)

Laagopbouw *Beschrijving*

2	Bepleistering
3	Beigekleurige verflaag
4	Zeer dunne bruine verflaag (moeilijk vrij te leggen)
5	Verflaag grijs-groen (olie)
6	Okeren verflaag
7	Grijze verflaag
8	Matte grijze verflaag

Zuidtransept Zt, OW, S7 (linker kraagsteen)

Laagopbouw *Beschrijving*

4	Lichtgrijze verflaag
5	Crèmekleurige verflaag (natuursteenimitatie?)
6	Witte verflaag
7	Vernis

Zuidtransept Zt, OW, S8 (kapiteel hoekpilaster)

Laagopbouw *Beschrijving*

2	Bepleistering
3	Beige preparatielaag
4	Grijze verflaag (olie)
5	Gele verflaag (olie)
6	Dikke witte verflaag (olie)
7	Matte witte afwerklaag

Zuidtransept **Zt, OW, S9 (kapiteel hoekpilaster) = Zt, OW, S8**

Laagopbouw *Beschrijving*

Punctie 1,2 3 Allemaal zelfde opbouw als Zt, OW, S8

Zuidtransept **Zt, OW, S10 (smalle cordonlijst)**

Laagopbouw *Beschrijving*

4 Lichtgrijze verflaag (moeilijk vrij te leggen)

5 Crèmekleurige gemarmerde verflaag, onderaan afgeboord met dubbele
(a) bruine en (b) donkerbruine bies (a is dikte van paneel, b is schaduw
van paneel)

6 Witte verf (oliehoudend)

7 Vernis

Zuidtransept	Zt, OW, S11 (pilaster links)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Grijze marmerimitatieschildering
5	Beige-bruine marmerimitatieschildering
6	Vernis
Opmerking	De grijze marmerimitatieschildering komt overeen met de grijze schildering (laag 4) gevonden op de oostwand van het koor. Daar betreft het dus wellicht ook een marmerimitatieschildering. Dit geldt ook voor het muurvlak op de oostwand van het zuidtransept (cfr. steekproef Zt, OW, S1, laag 4)

(7) Zuidtransept, zuidwand

Zuidtransept Zt, ZW, S1 (muurvlak)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Grauwgrijze bepleistering (ruwlaag) (kalk/ zand)
2	Toplaag bepleistering (kalk-gips)
3	Gele bufferlaag (zichtbaar als verkleuring van de toplaag)
4	Lichtgrijze verflaag (= laag 3 op foto)
5	Okerkleurige verflaag (= laag 4 op foto)
6	Gele verflaag (= laag 5 op foto)
7	Licht grijs-blauwe verflaag (= laag 6 op foto)
8	Lichtgrijze verflaag (= laag 7 op foto)
9	Grijze verflaag (= laag 8 op foto)
10	Papier
11	Huidige gebroken witte afwerking (dispersieverf) (= laag 9 op foto)

Zuidtransept Zt, ZW, S2 (raamkozijn nis)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
0	Houten drager
1	Vernislaag
2	Huidige gebroken witte verflaag (dispersieverf)

2.1.1.3. Viering

Viering	V, G, S1 (medaillon/kruising ribben/vlak)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Toplaag bepleistering
2	Grijze verflaag
3	Okerkleurige verflaag
4	Donker zalmkleurige verflaag
5	Lichte zalmkleurige verflaag
6	Polychrome schildering met groen en rood en accenten in bladgoud
7	Grijze verflaag
8	Papier
9	Huidige gebroken witte verflaag

Viering	V, G, S2 (medaillon/kruising ribben/stucijst errond)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Toplaag bepleistering
2	Grijze verflaag
3	Okerkleurige verflaag
4	Donkere okerkleurige verflaag
5	Fel okerkleurige verflaag
6	Grijze verflaag
7	Papier
8	Huidige gebroken witte verflaag

Viering	V, G, S3 (gewelfveld)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Toplaag bepleistering
2	Grijze verflaag
3	Zacht gele verflaag
4	Grijze verflaag
5	Papier
6	Huidige gebroken witte verflaag

Viering	V, G, S4 (gordelboog tussen travee 4 en travee 5/vlak)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Toplaag bepleistering
2	Grijze verflaag
3	Licht okerkleurige verflaag
4	Grijze verflaag
5	Huidige gebroken witte verflaag

Viering	V, G, S5 (gordelboog tussen travee 4 en travee 5/langsprofielen)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
1	Toplaag bepleistering
2	Donkergrijze verflaag
3	Licht okerkleurige verflaag
4	Felle okerkleurige verflaag
5	Lichtgrijs-blauwe verflaag
6	Huidige gebroken witte verflaag

2.1.1.4. Schip

(1) Noordwand

Schip **Sp, NW, S1 (travee 4/raamkozijn rechts)**

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3a	Witsellaag getint (kalkmelk)
3b	Witsellaag getint (")
3c	Witsellaag getint (")
3d	Witsellaag getint (")
3e	Witsellaag (")
4	Donkergrijze verflaag
6	Lichtgrijze verflaag
7	Moderne bepleistering
8	Papier
9	Huidige gebroken witte afwerking

Schip **Sp, NW, S2 (travee 4/wandvlak rechts van raam)**

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Pakket van vijf witsellagen
3a	- Witsellaag getint (kalkmelk)
3b	- Witsellaag getint (")
3c	- Okerkleurge kalkwisellaag getint (")
3d	- Witsellaag (")
3e	- Witsellaag (")
4	Lichte gele verflaag (lijmverf?)
5	Beige verflaag
6	Licht grijs-blauwe verflaag?
7	Lichtgrijze verflaag?
8	Grijze verflaag?
9	Papier
10	Huidige gebroken witte afwerking

Schip	S, NW, S3 (travee 4/boord hoekpilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Gele bufferlaag?
4	Grijze verflaag (zeer dun)
5	Felle okerleurige verflaag (oliehoudend?)
6	Licht grijs-blauwe verflaag (modern verfsysteem)
7	Dikke witte plamuurlaag
8	Papier
9	Huidige grijze afwerking

Schip	S, NW, S4 (travee 4/binnenprofiel hoekpilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering kalk-gips
4	Flinterdunne grijze verflaag (bijna niet vrij te leggen)
5	Lichte okerleurige verflaag (gemakkelijk vrij te leggen)
6	Grijze vrij recente verflaag
7	Dikke plamuurlaag
8	Papier
9	Huidige gebroken witte afwerking

Schip	S, NW, S5 (travee 4/verdiept vlak hoekpilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
3	Toplaag bepleistering kalk-gips
4	Grijze verflaag (olie)
5	Gele verflaag (olie?)
6	Licht grijs-blauwe verflaag
7	Plamuurlaag
8	Lichtgrijze afwerking
9	Papier
10	Huidige grijze afwerking

Schip	S, NW, S6 (travee 4/dagkant raam)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Okerleurige verflaag
4	Blauwgrijze verflaag
5	Grijze verflaag
6	Papier
7	Huidige gebroken witte verflaag
8	Papier
9	Huidige gebroken witte afwerking
Opmerking	Locatie niet geschikt voor steekproef; Lagen leggen zeer moeilijk vrij.

Schip	S, NW, S7 (travee 4/afzaat raam)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Beploistering toplaag
3	Grijze verflaag
4	Bruingrijze verflaag
5	Bruine verflaag
6	Blauw-grijze verflaag
7	Grijze verflaag
8	Papier
9	Huidige gebroken witte afwerking

Schip	S, NW, S8 (travee 4/raamkozijn/vlak)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Beige preparatielaag
4	Grijze verflaag
5	Lichte okerleurige verflaag
6	Lichtblauw-grijze verflaag
7	Lichtgrijze verflaag
8	Grijze verflaag
9	Witte verflaag
10	Papier
11	Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, NW, S9 (travee 4/raamkozijn/bovendorpel/opstaande band)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	Idem als S, NW, S8 maar zonder laag 10: papier

Schip	S, NW, S10 (travee 4/raamkozijn/bovendorpel/rondstaaf)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	Idem als S, NW, S9

Schip	S, NW, S11 (travee 4/raamkozijn/sluitsteen)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Getinte witsellaag
5	Getinte witsellaag
6	Getinte witsellaag
7	Grijze verflaag
8	Beige flinterdunne verflaag
9	Blauw-grijze (dikkere) verflaag
10	Groen-grijze verflaag
11	Grijze verflaag
12	Moderne bepleistering
13	Lijm en papier
14	Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, NW, S12 (travee 4/raamkozijn/sluitsteen)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	Controlelvrijlegging tot op laag 8 van S, NW, S11
8	- Lichte gebroken witte of crèmekleurige verflaag (natuursteenkleur) op vlak
	- Goudokeren accenten
Schip	S, NW, S13 (travee 4/raamkozijn/overgang sluitsteen-raamkozijn)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
	Controlelvrijlegging tot op laag 8 van S, NW, S11
8	- Lichtgrijze verflaag (natuursteenkleur) op vlak
	- Goudokeren accenten
	- Licht oker op raamkozijn
Schip	S, NW, S14 (travee 4/dagkant raam)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Bepoistering kalk-gips
3	Beige preparatielaag
4	Gele verflaag
5	Grijze verflaag
6	Lichte okerkleurige verflaag
7	Grijs-blauwe verflaag
8	Grijze verflaag
9	Papier en lijm
10	Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, NW, S15 (travee 4/kapiteel)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Midden- tot donkergrijze dunne verflaag
5	Lichte omber

Schip	S, NW, S16 (travee 4/kroonlijst/sima)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Donkergrijze verflaag
5	- Kwarthol: licht gele verflaag - Rondstaaf: bronzine op onderschildering?
6	Licht blauw-grijze verflaag
7	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking:	Onder de bronzine komt nog een moeilijk vrijlegbare onderschildering voor, wat impliceert dat de donkergrijze verflaag van een eerdere fase dateert.

Schip	S, NW, S17 (travee 4/kroonlijst/onderlijst en overgang naar fries)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Grijze verflaag
5	- Licht gele verflaag op koof - Omber/ donkere zalmkleur op onderste profiel - Licht okeren verflaag op het hoofdstel
6	Lichtblauwe verflaag
7	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking	Het goud dat teruggevonden wordt op de onderlijst in het transept, wordt hier niet teruggevonden (wellicht t.g.v. degradatie ofwel is het goud een latere toevoeging?).

Schip	S, NW, S18 (travee 1/raamkozijn)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Lichtgele bufferlaag
4	Felle okerkleurige verflaag (olie)
5	Lichtgrijs-blauwe verflaag (dispersieverf?)
6	Lichtgrijze verflaag? Nakijken of kleurencombinatie nog elders voorkomt
7	Grijze verflaag
8	Papier
9	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking	Lagenopbouw zeer gelijkend aan die op westwand. Het lagenpakket is veel beperkter dan in travee 4. Wellicht werden de architecturale onderdelen mee bepleisterd met de westwand na de werken aan de toren.

(2) Westwand

Schip S, WW, S1 (plint)

Laagopbouw Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Felle okerleurige verflaag (olie)
- 4 Grijs verflaag
- 5 Rode marmerimitatieschildering (cfr. S, WW, S2 laag 5)
- 6 Zwarte verflaag
- 7 Grijs verf
- 8 Plamuurlaag
- 9 Grijs verflaag
- 10 Papier
- 11 Huidige lichtgrijs verflaag

Schip S, WW, S2 (plint)

Laagopbouw Beschrijving

- 4 Grijs verflaag
- 5 Rode marmerimitatieschildering (cfr. Nt, OW, S1 laag 3) (tweede fase marmerschildering)

Schip S, WW, S3 (noordelijke pilaster hoofdportaal/verdiept vlak)

Laagopbouw

Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Lichtgele bufferlaag
- 4 Gele verflaag (olie)
- 5 Witte verflaag
- 6 Blauw-grijze verf (latex?)
- 7 Papier
- 8 Huidige gebroken witte verflaag

Schip S, WW, S4 (noordelijke pilaster hoofdportaal/boord)

Laagopbouw

Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Buffer?
- 4 Fel okerleurige verf (olie)
- 5 Blauwgrijze verflaag
- 6 Papier
- 7 Huidige lichtgrijze verflaag

Schip S, WW, S5 (boogomlijsting huidige noordelijke toegang)

Laagopbouw

Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Buffer
- 4 Felle okerkleurige verf (olie)
- 5 Blauwgrijze verflaag (alkyd?)
- 6 Grijze verf (latex)
- 7 Papier
- 8 Huidige lichtgrijze verflaag

Schip S, WW, S6 (wandvlak boven huidige noordelijke toegang)

Laagopbouw

Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Lichtgele bufferlaag
- 4 Gele verflaag (olie)
- 5 Blauw-grijze verflaag
- 6 Papier
- 7 Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, WW, S7 (nis boven noordelijke toegang/overgang deuromlijsting-nis)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i> Idem als S,WW,S5

Schip	S, WW, S8 (nis boven noordelijke toegang/onderdorpel)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Gele bufferlaag
4	Fel okerleurige verflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag
6	Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, WW, S9 (nis boven noordelijke toegang/onderdorpel/verdiept vlak)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Lichtgele bufferlaag
4	Gele verflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag
6	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking:	De gele afwerklaag loopt over op de geprofileerde lijst, die een lichge okeren afwerking krijgt. De grens van het vlak wordt afgebiesd met een iets donkerder okeren biesje.

Schip	S, WW, S10 (nis boven noordelijke toegang/omlijsting)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Felle okerkleurige verflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte verflaag

Schip S, WW, S11 (nis boven noordelijke toegang/binnenkant)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Gele verflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag (alkyd)
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte verflaag

schip S, WW, S12 (nis boven noordelijke toegang/omlijsting/sokkel)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Felle okerkleurige verflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte afwerking

Schip S, WW, S13 (nis boven noordelijke toegang/omlijsting/kraagsteen)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Felle okerkleurige verflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag (alkyd)
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte afwerking

Schip S, WW, S14 (nis boven noordelijke toegang/omlijsting/kwarthol binnenprofiel)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	- Gele verflaag (binnenkant nis) (olie) - Fel oker op omlijsting
5	Blauw-grijze verflaag (alkyd)
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte afwerking

Schip S, WW, S15 (nis boven noordelijke toegang/bekroning)

<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Felle overflaag (olie)
5	Blauw-grijze verflaag (alkyd)
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte afwerking

Schip	S, WW, S16 (nis boven noordelijke toegang/sluitsteen)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Lichte gebroken witte verflaag (natuursteenkleur) (olie) (met goudokeren accenten zie S, NW, S12 en S13)
5	Blauw-grijze verflaag (alkyd)
6	Grijze verf (latex)
7	Huidige gebroken witte afwerking

Schip S, WW, S17 (noordelijke pilaster hoofdportaal/fries)

Laagopbouw

Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Buffer
- 4 Felle okerkleurige verflaag (olie)?
- 5 Blauw-grijze verflaag (alkyd)
- 6 Grijze verf (latex)
- 7 Huidige gebroken witte verflaag

Schip S, WW, S18 (noordelijke pilaster hoofdportaal/kapiteel)

Laagopbouw

Beschrijving

- 2 Toplaag bepleistering
- 3 Buffer
- 4 Gebroken witte verflaag (olie)
- 5 Lichte grijs-blauwe verflaag (alkyd)
- 6 Grijze verf (latex)
- 7 Huidige gebroken witte verflaag

Schip S, WW, S19 (noordelijke pilaster hoofdportaal/verdiept vlak)

Laagopbouw

Beschrijving

- Controlesondering tot op laag 4:
- Verdiept vlak: licht geel
 - Ojieflijst (tussen boord en verdiept vlak): fel oker

(3) Zuidwand

Schip S, ZW, S1 (travee 2/wandvlak)

Laagopbouw Beschrijving

2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Gele verflaag
5	Groen-grijze verflaag
6	Grijze verflaag
7	Modern pleistersysteem (plamuurlaag)
8	Papier
9	Huidige gebroken witte verflaagBeige verflaag (latex)

Schip S, ZW, S2 (travee 2/boord pilaster)

Laagopbouw Beschrijving

2	Toplaag bepleistering
3	Buffer/ Gele verflaag
4	Fel okerleurige verflaag
5	Blauw-grijze verflaag
6	Grijze verflaag
7	Modern pleistersysteem (plamuurlaag)
8	Papier
9	Huidige gebroken witte verflaag (latex)
10	Huidige lichtgrijze verflaag (latex)

Schip	S, ZW, S3 (travee 2/verdiept vlak pilaster)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
2	Toplaag bepleistering
3	Buffer
4	Gele verflaag
5	Blauw-grijze verflaag
6	Modern pleistersysteem (plamuurlaag)
7	Papier
8	Huidig geborken witte verflaag (latex)

(4) Gewelf

Schip S, G, S1 (travee 4/vlak gordelboog)

Laagopbouw

Beschrijving

2	Toplaag bepleistering
3	Isolatielaag (grijze verflaag?)
4	Zacht geel
5	Licht okeren verflaag
6	Lichtgrijs-blauwe verflaag
7	Grijze verflaag
8	Papier
9	Witte verflaag
10	Huidige gebroken witte verflaag

Schip S, G, S2 (travee 4/langsprofielen gordelboog)

Laagopbouw

Beschrijving

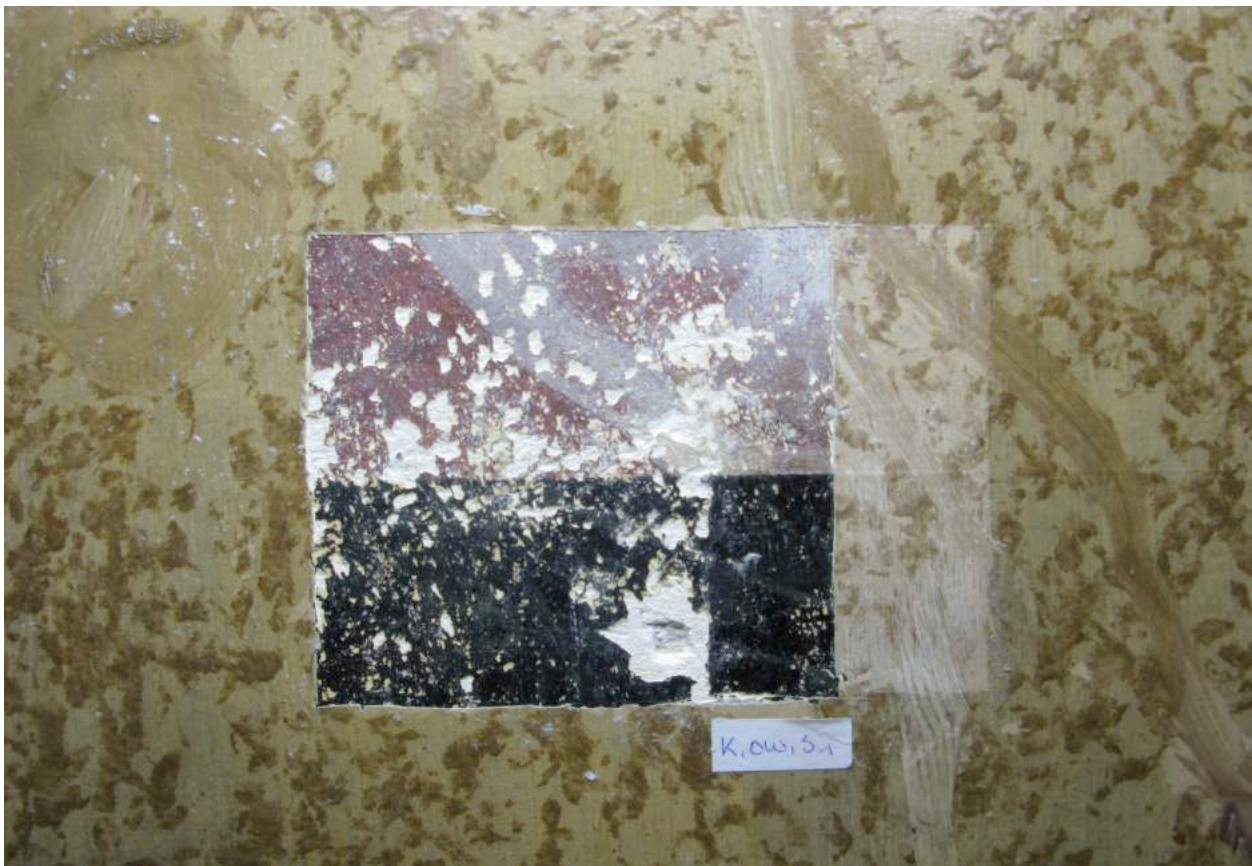
4	Zacht geel
5	Fel okerkleurige verflaag
6	Blauw-grijze verflaag
7	Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, G, S3 (travee 4/gewelfveld)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Zacht geel
5	Licht oker
Opmerking:	Lichtoker van laag 5 is accentuering van filigranen.

Schip	S, G, S4 (travee 4/gewelfveld/kruisrib)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Zacht geel
5	Licht oker
Opmerking:	Lichtoker van laag 5 is hier de accentuering van de kruisrib.

Schip	S, G, S5 (travee 4/medaillon/buitencirkel)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	Lichtgrijs
5	- Zacht geel op gewelfveld - Licht oker op filigraan - Donkere zalmkleur op lijst - Licht zalmkleur op vlak
6	Grijs-blauwe verflaag (modern verfsysteem)
7	Grijze verflaag
8	Papier enkel op veld, niet op lijst
9	Huidige gebroken witte verflaag

Schip	S, G, S6 (travee 4/medaillon/rozet met binnencirkel)
<i>Laagopbouw</i>	<i>Beschrijving</i>
4	- Grijs - Bladgoud op binnencirkel
5	Licht zalmkleur op vlak
6	Bronzine op rozet en binnencirkel
7	Grijs-blauwe verflaag
8	Grijs
9	Papier
10	Huidige gebroken witte verflaag
Opmerking	- Het is onduidelijk of de bronzine samengaat met de zalmkleurige en okeren fase, of later werd toegevoegd. We herkennen deze fase wel samen met de fase met de nuances van oker op de foto KIK B 59640 (1944). Zie ook bij interpretatie. - De bronzine is een herneming van een vergulding met bladgoud. Het is onduidelijk of dit bladgoud samengaat met de eerste grijze fase, of met de okeren en zalmkleurige verflagen op het gewelf.

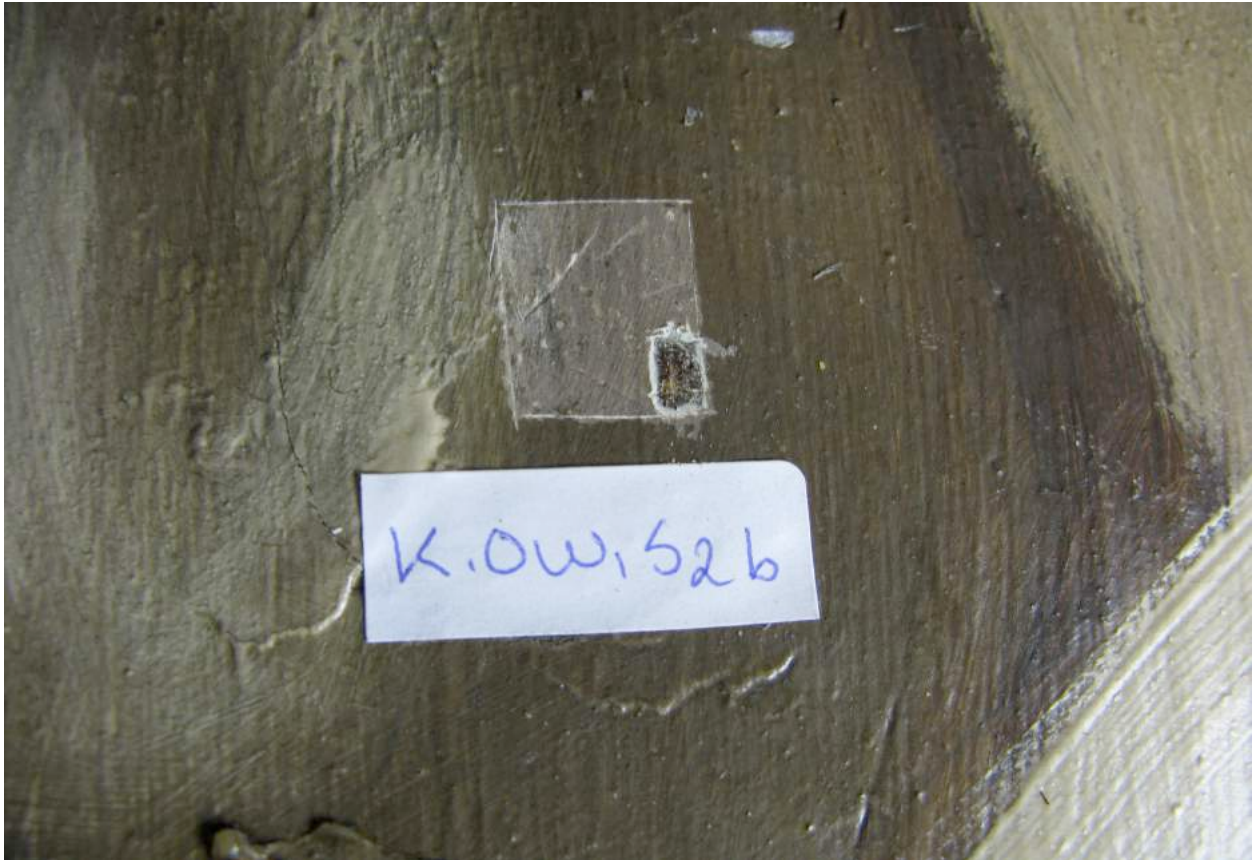
K, OW, S1

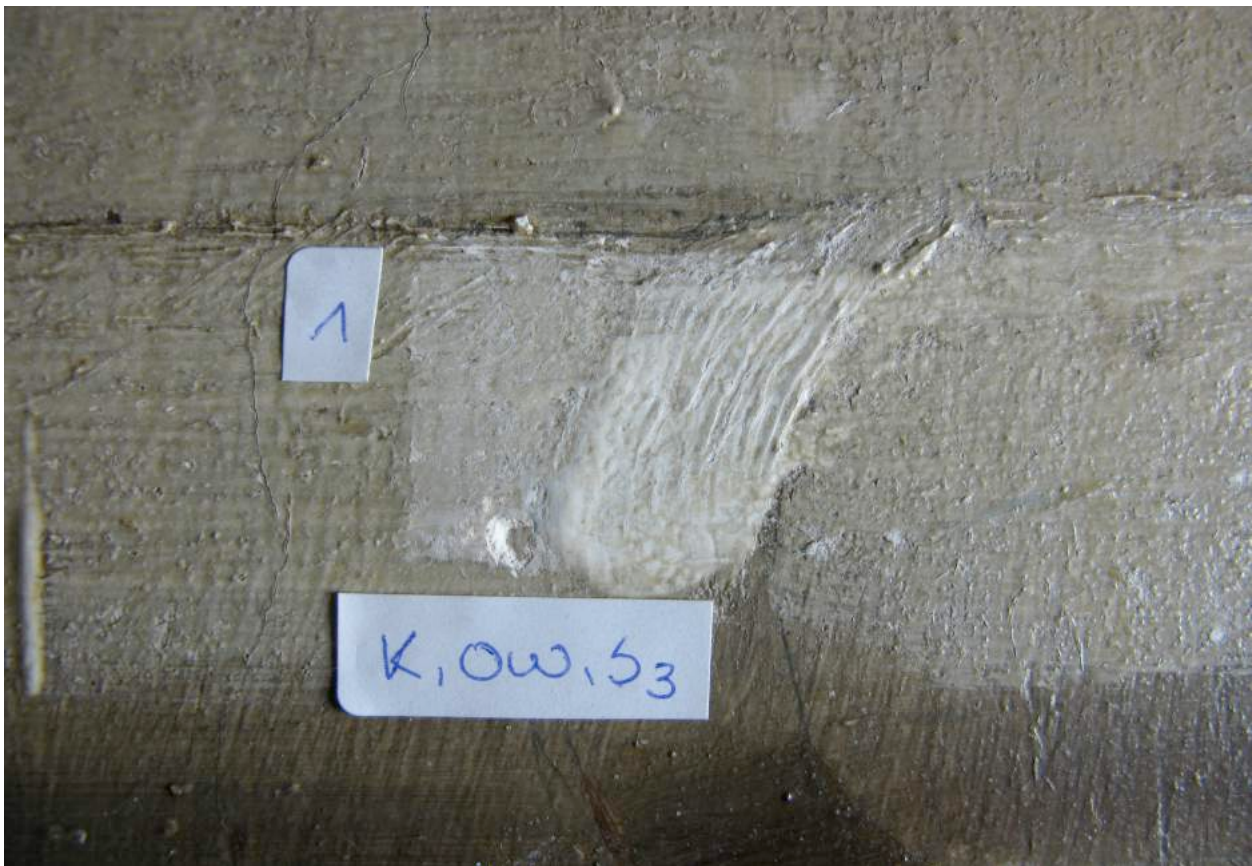
Controlesondering zwarte marmerimitatieschildering

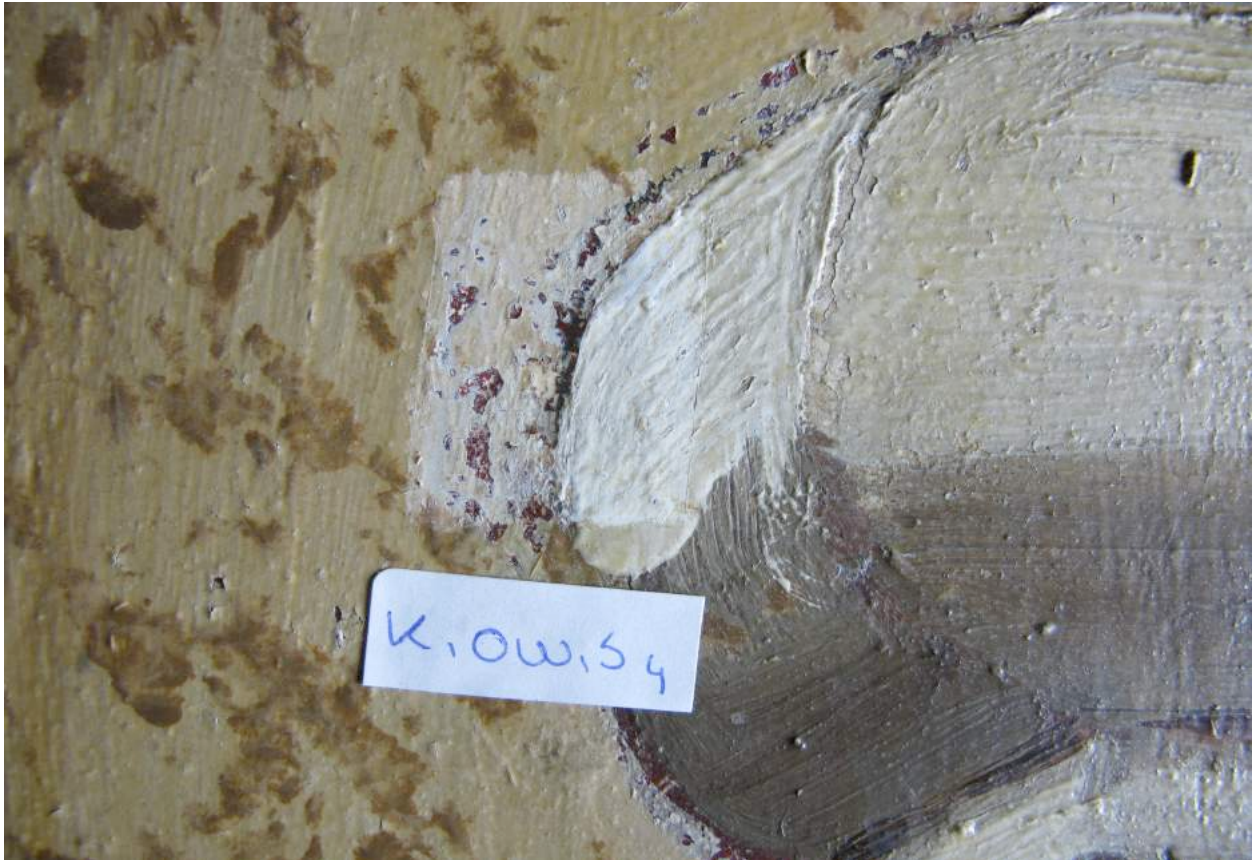
K, OW, S2a

K, OW, S2b

K, OW, S3

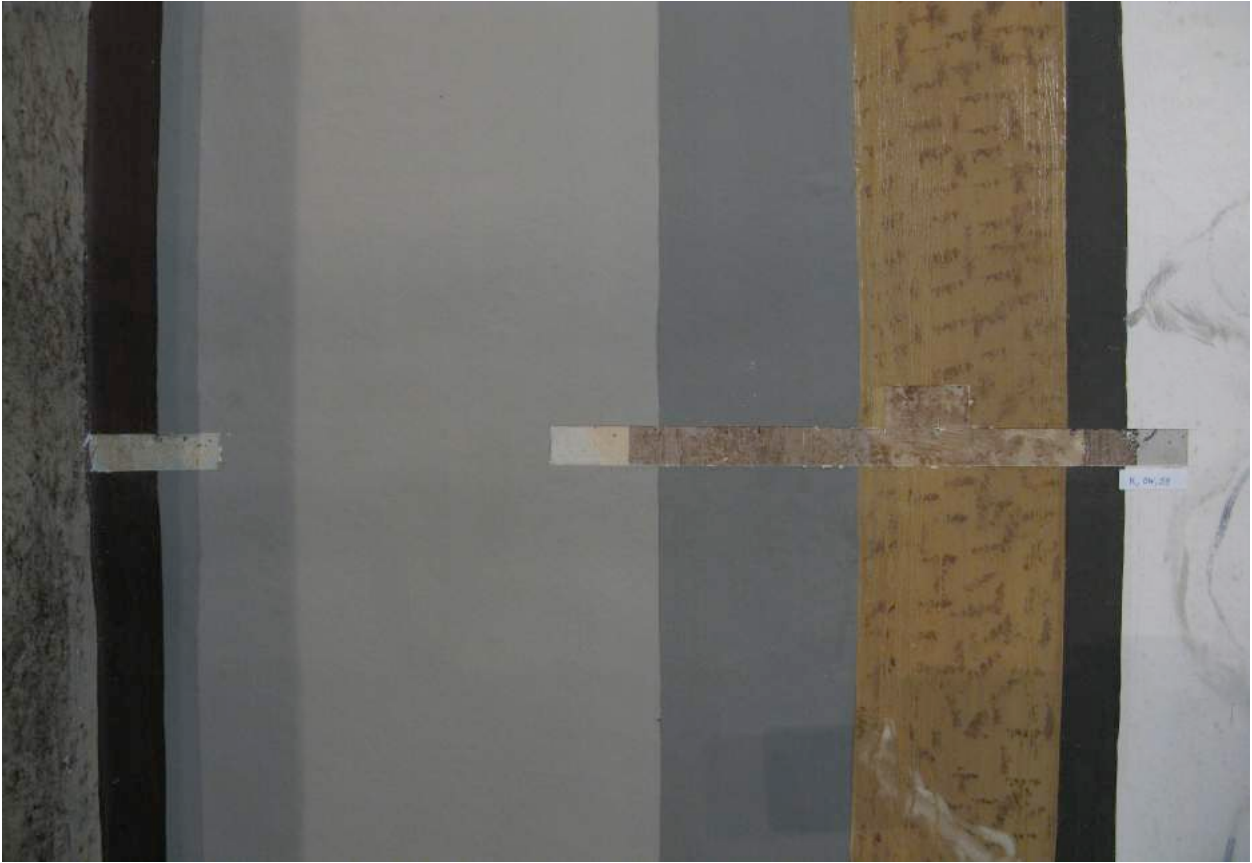
K, OW, S4

K, OW, S5 - S8

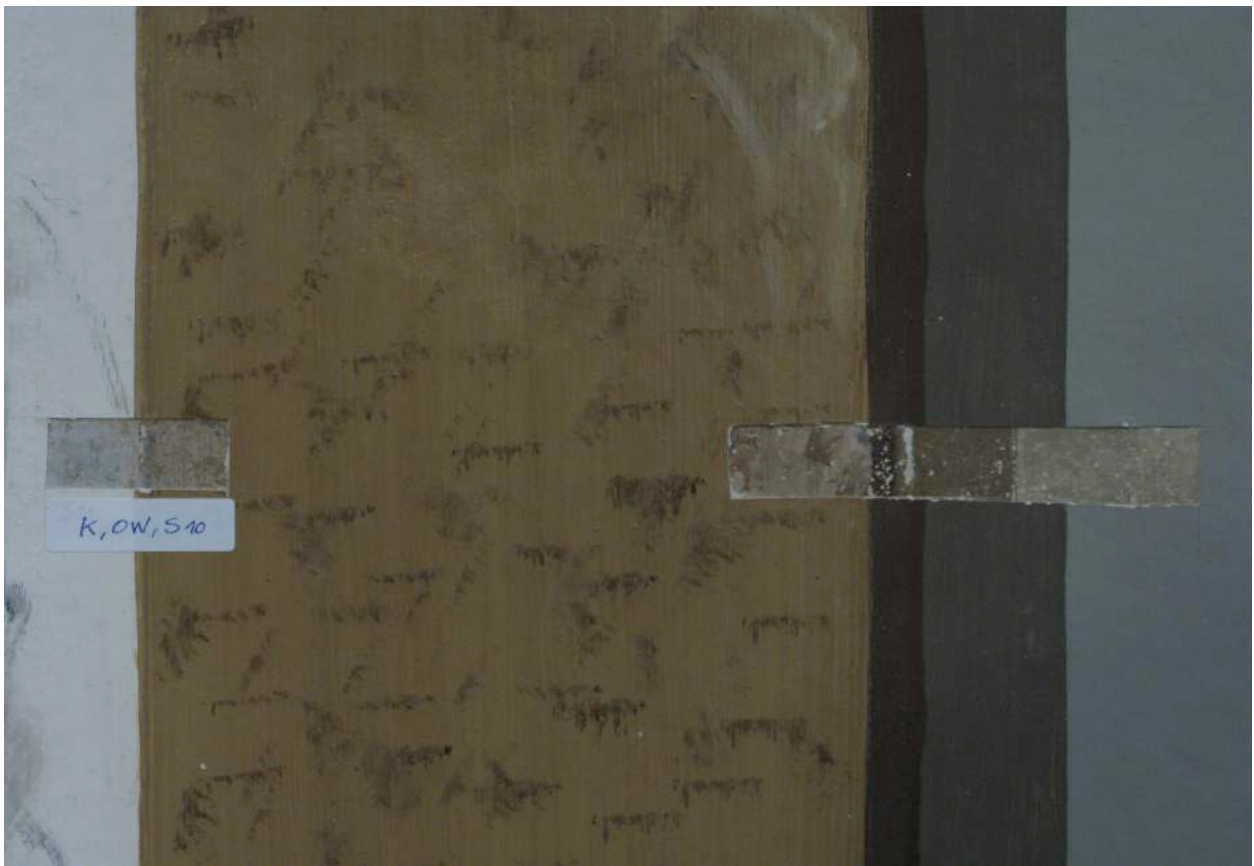
K, OW S5

K, OW, S9

K, OW, S9 detail

K, OW, S10

K, OW, S11

K, OW, S11 detail

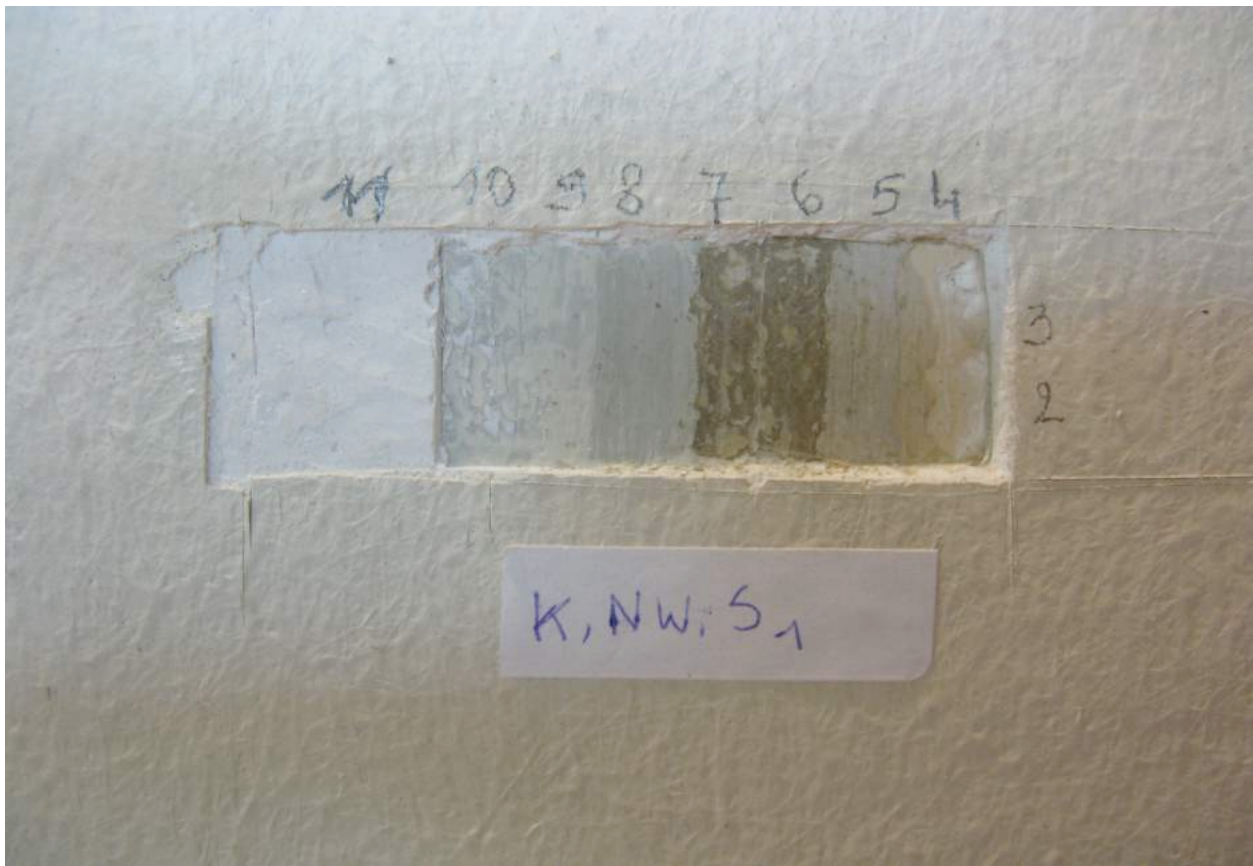
K, OW, S11 detail

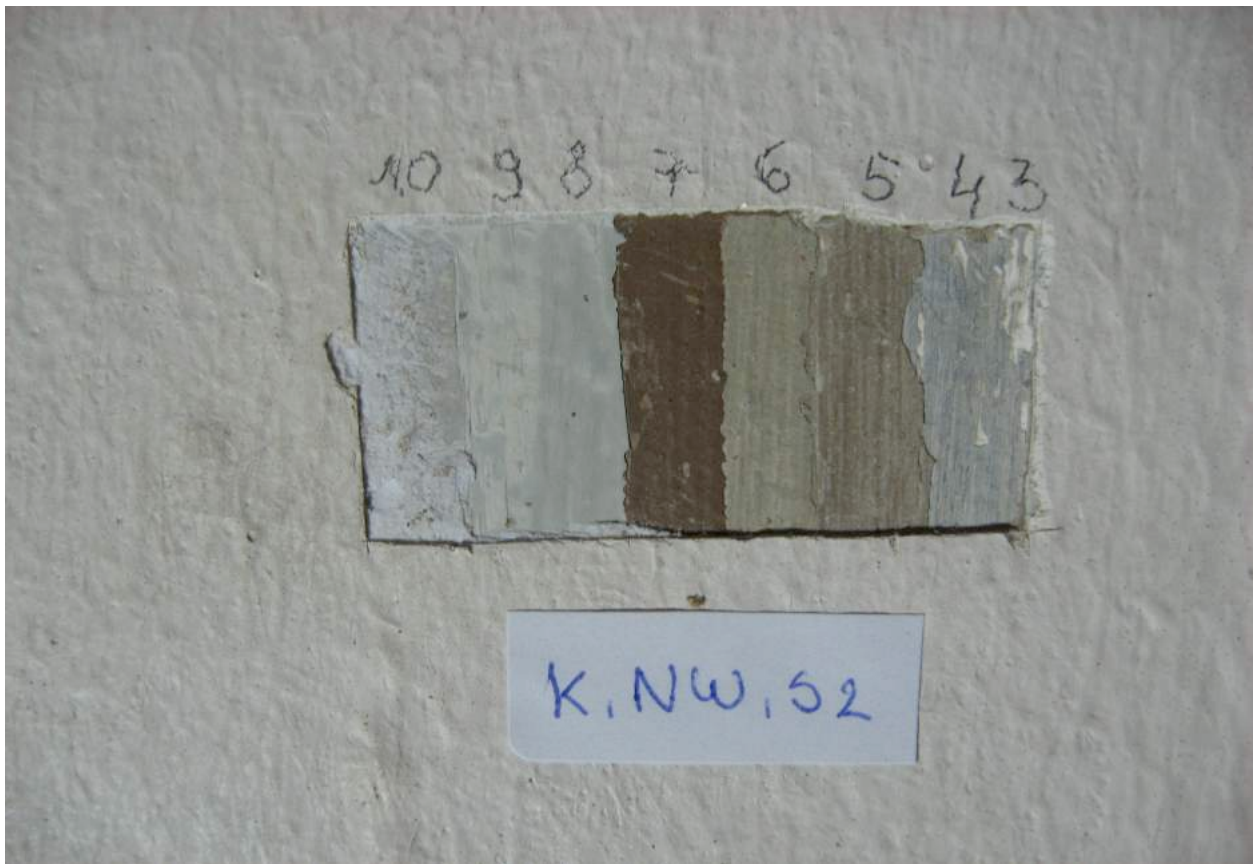
K, OW, S12

K, OW, S13

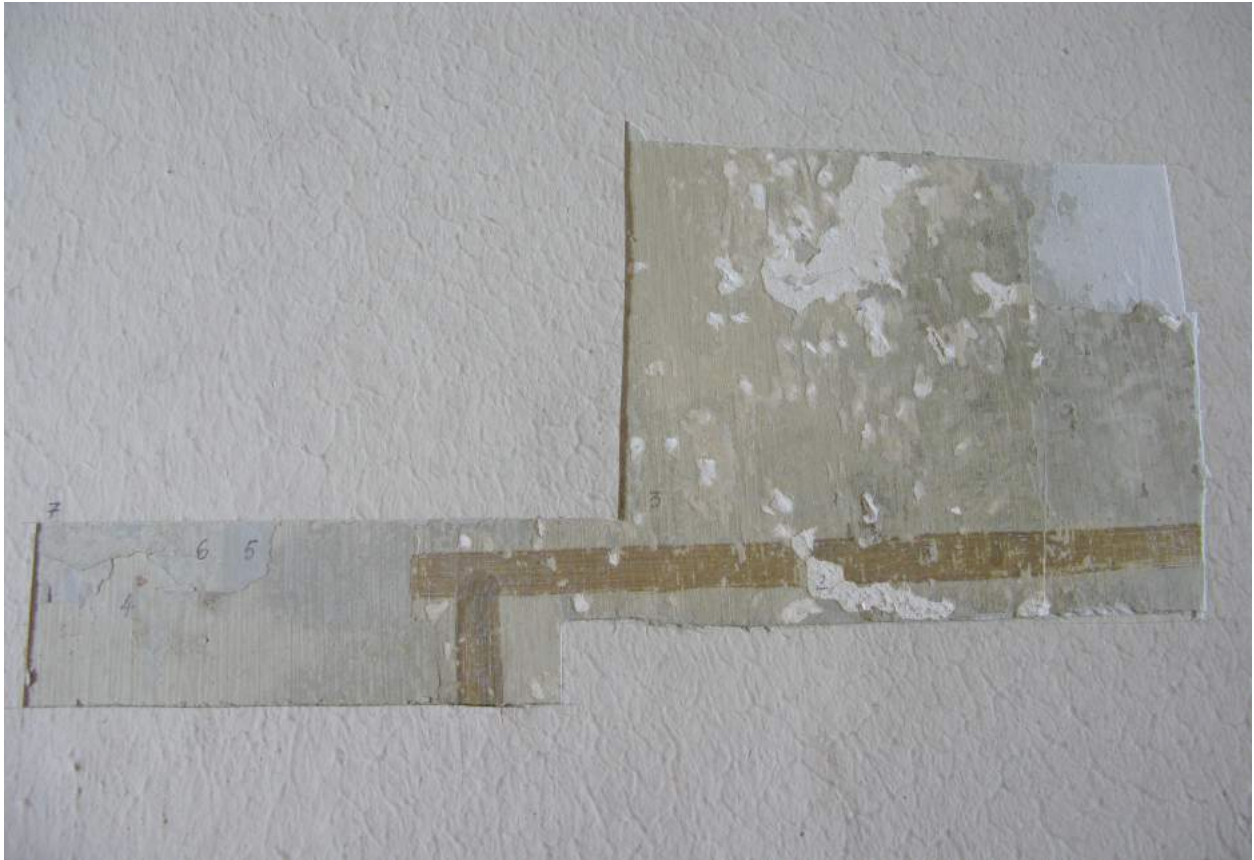
K, NW, S1

K, NW, S2

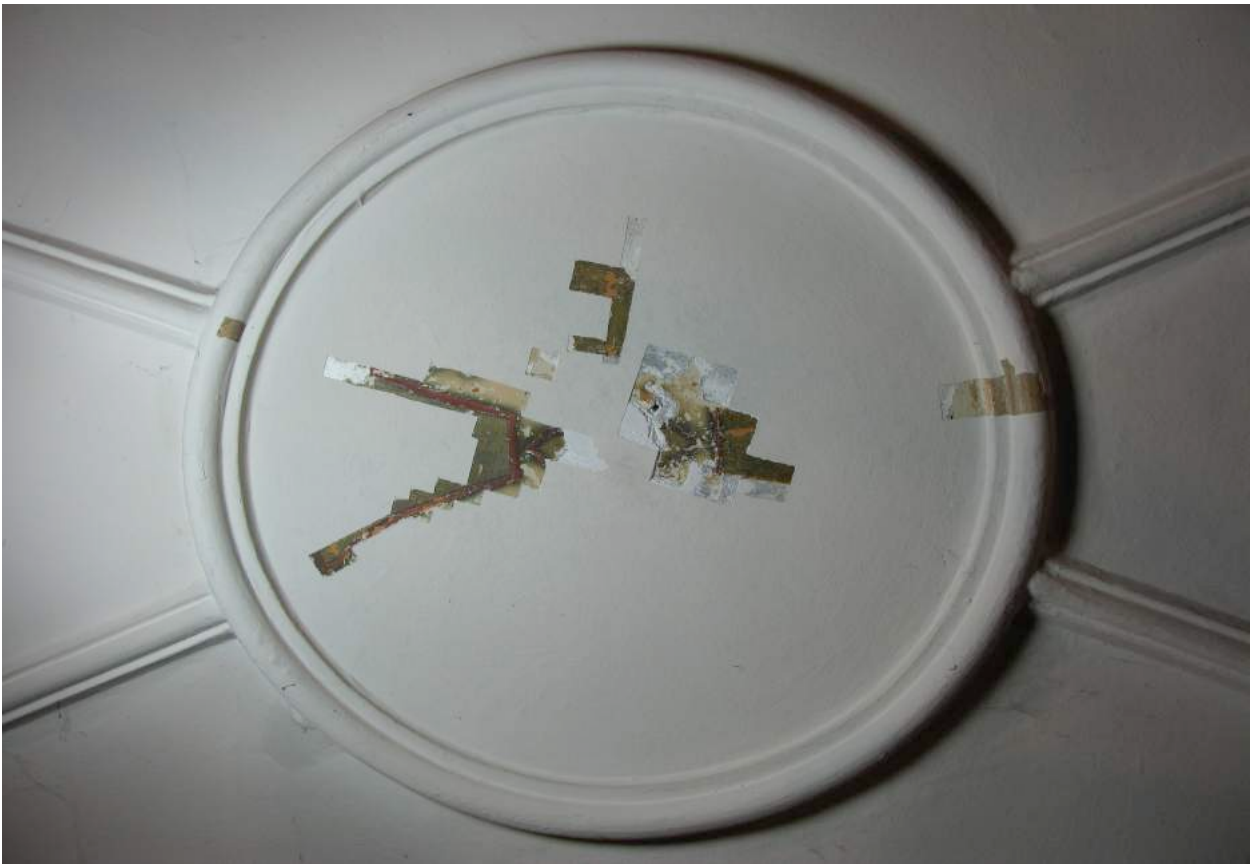
K, ZW, S1 en S2

K, ZW, S1

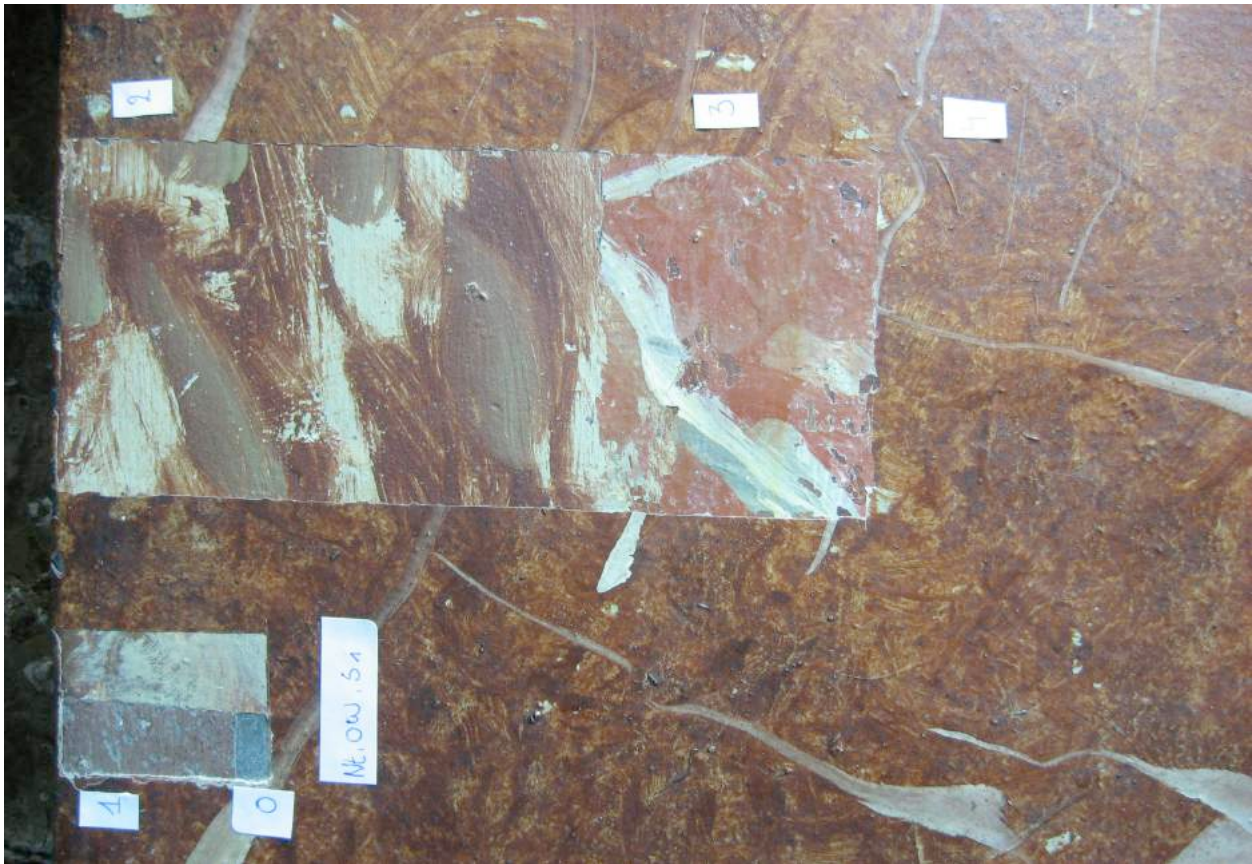
K, ZW, S2

K, G, S1 en S2

K, G, S1

Nt, OW, S1

Nt, OW, S2

Nt, OW, S3

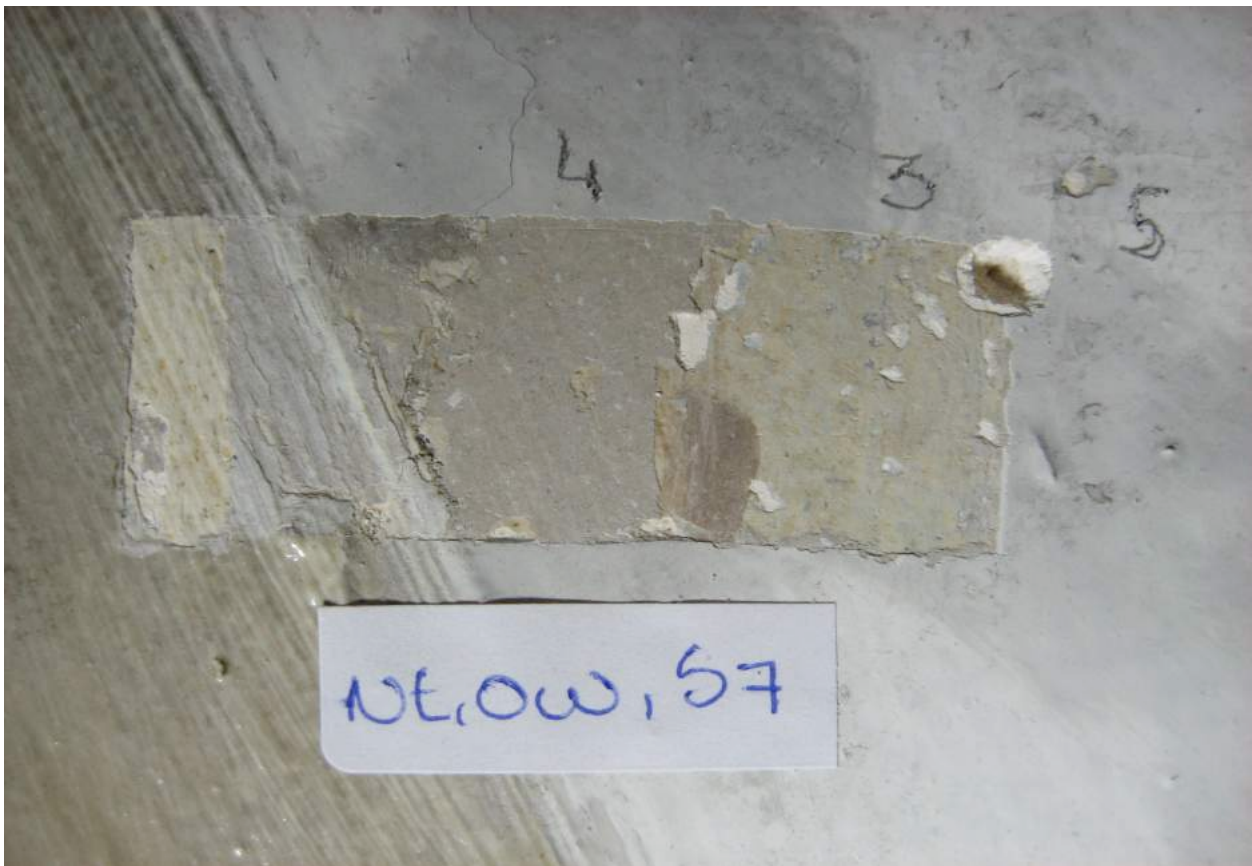
Nt, OW, S4

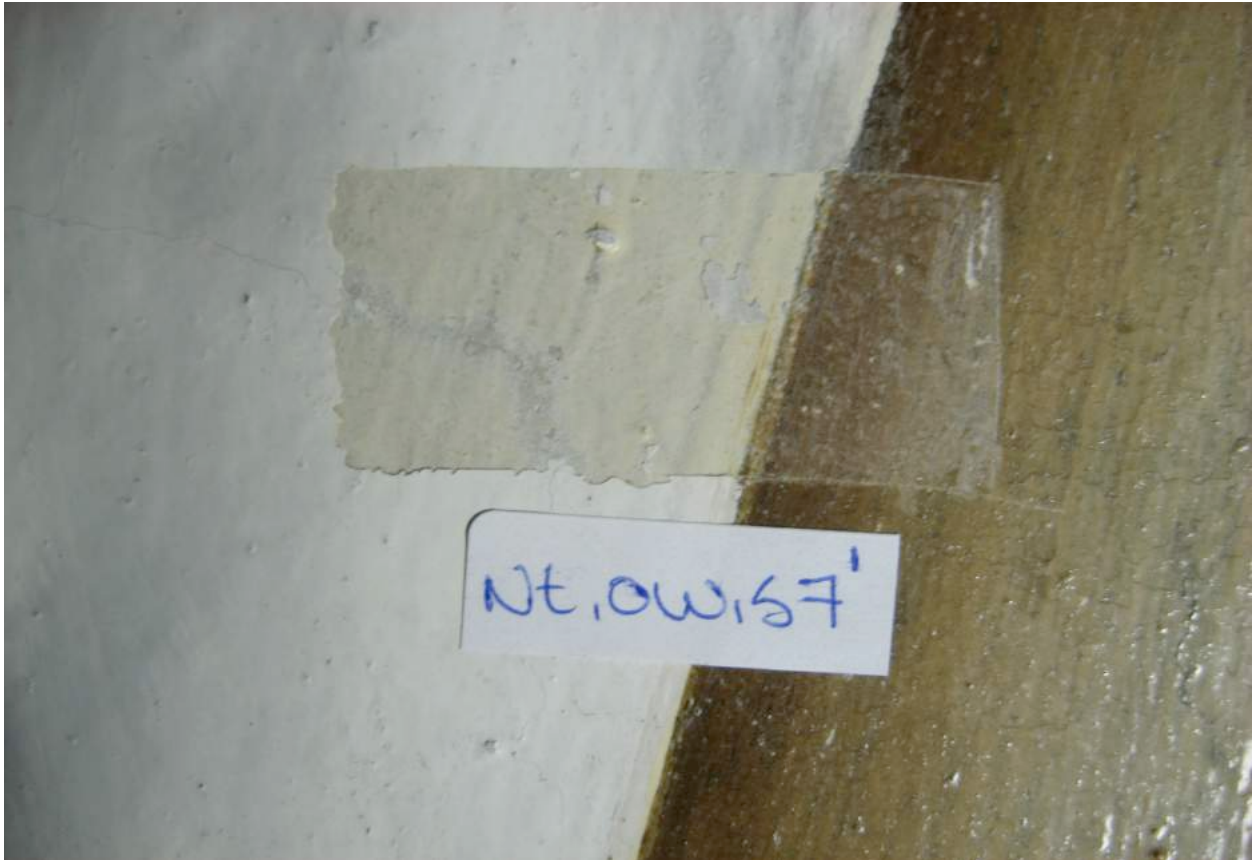
Nt, OW, S5

Nt, OW, S6

Nt, OW, S7

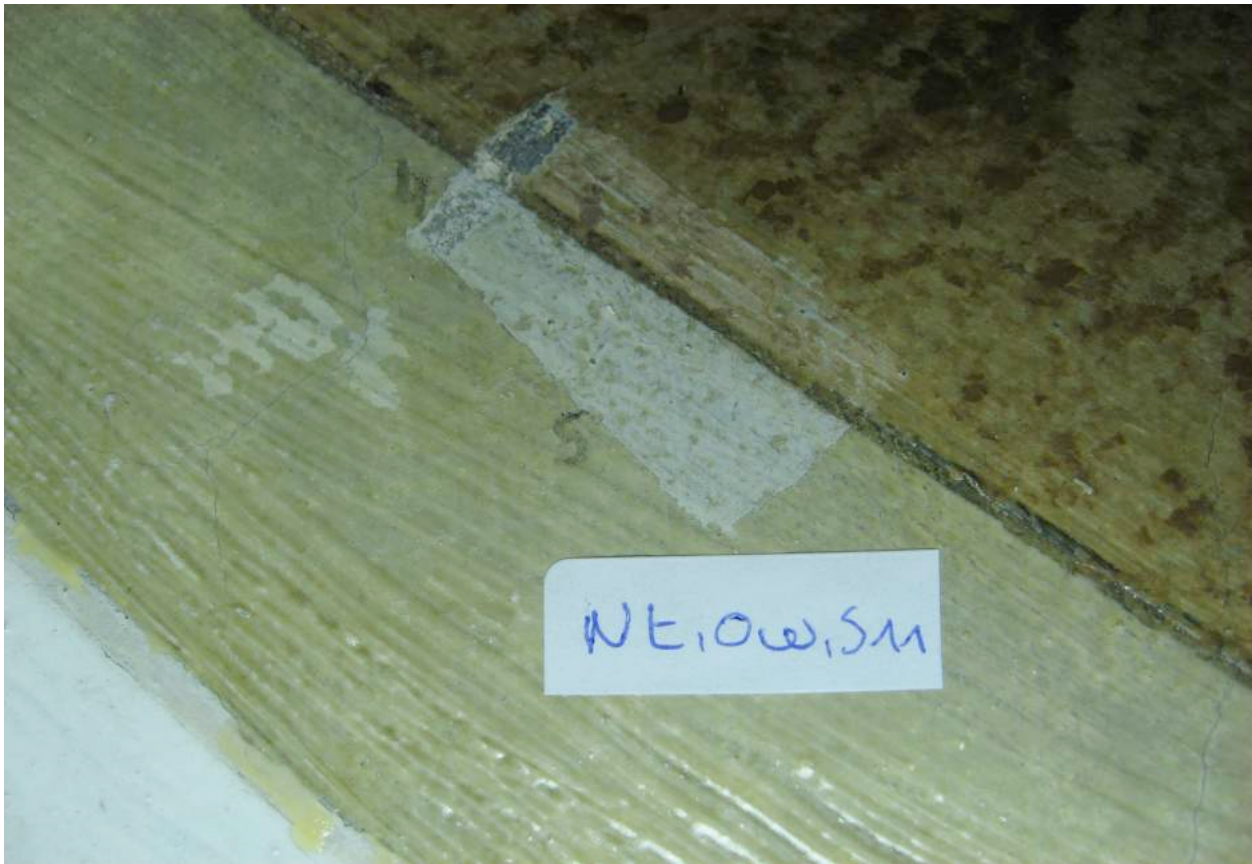
Nt, OW, S7'

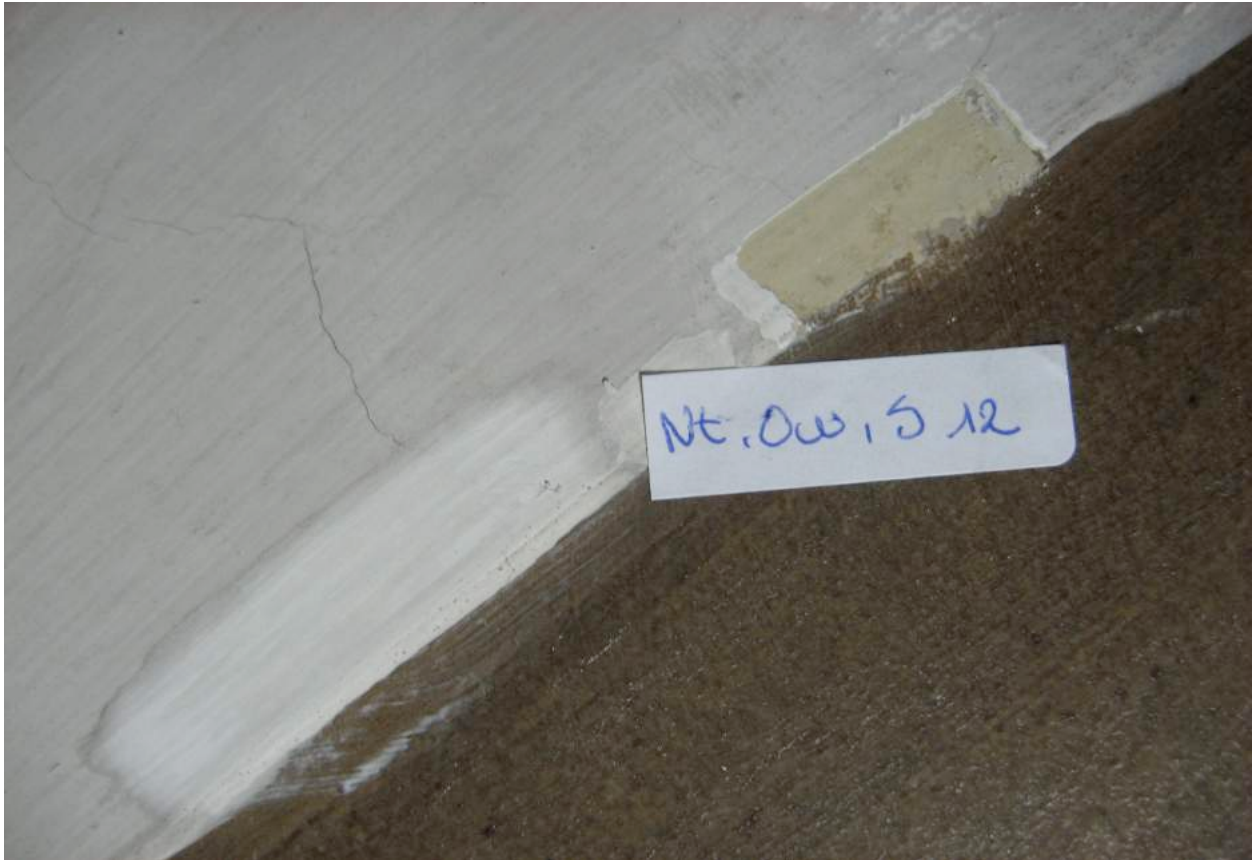
Nt, OW, S8

Nt, OW, S10

Nt, OW, S11

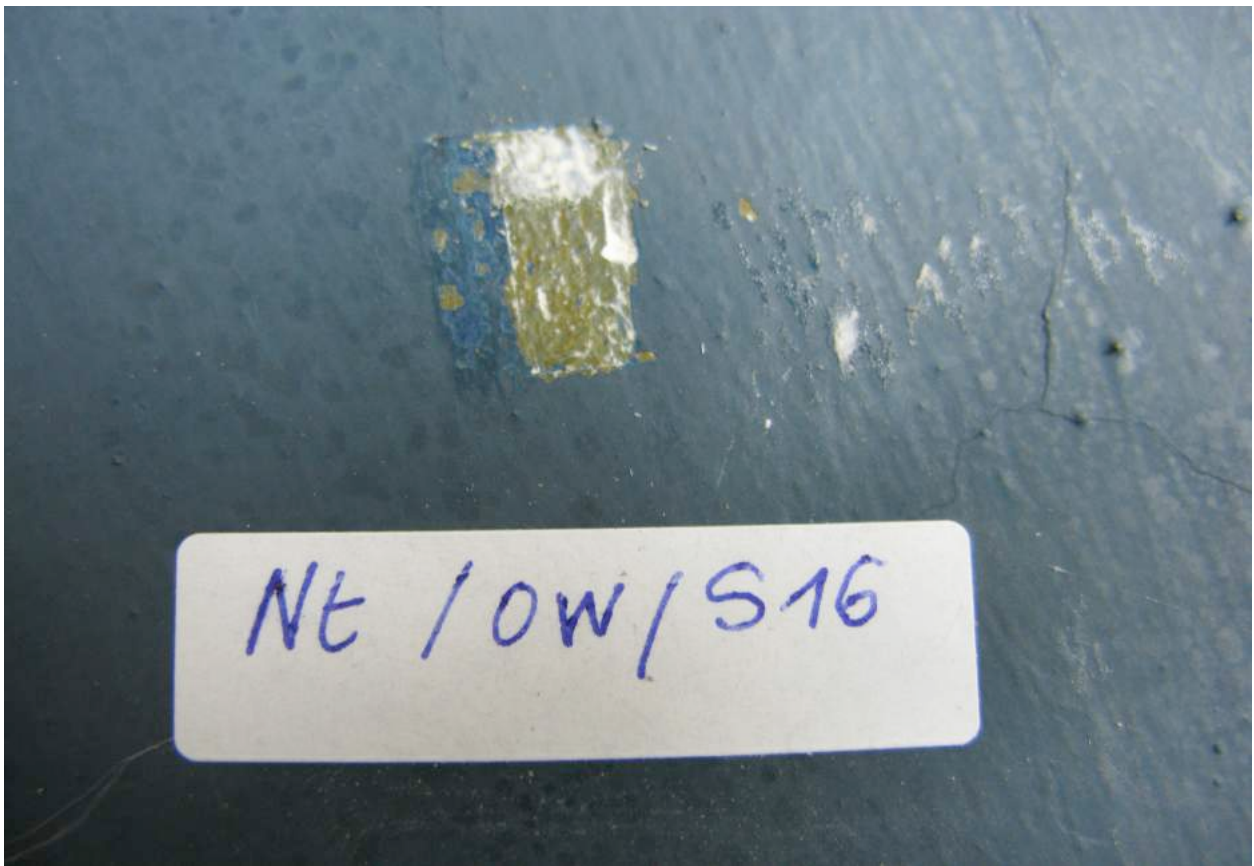
Nt, OW, S12

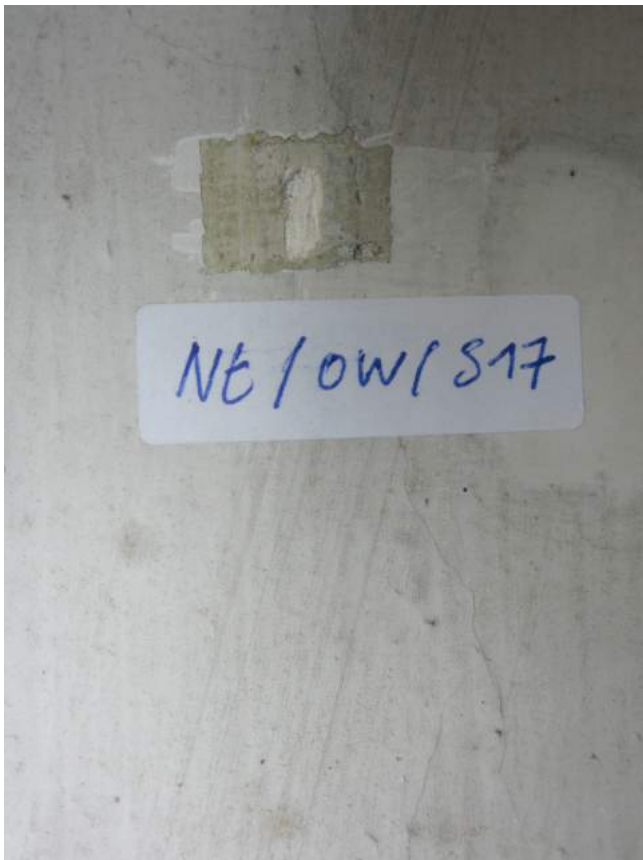
Nt, OW, S13

Nt, OW, S14

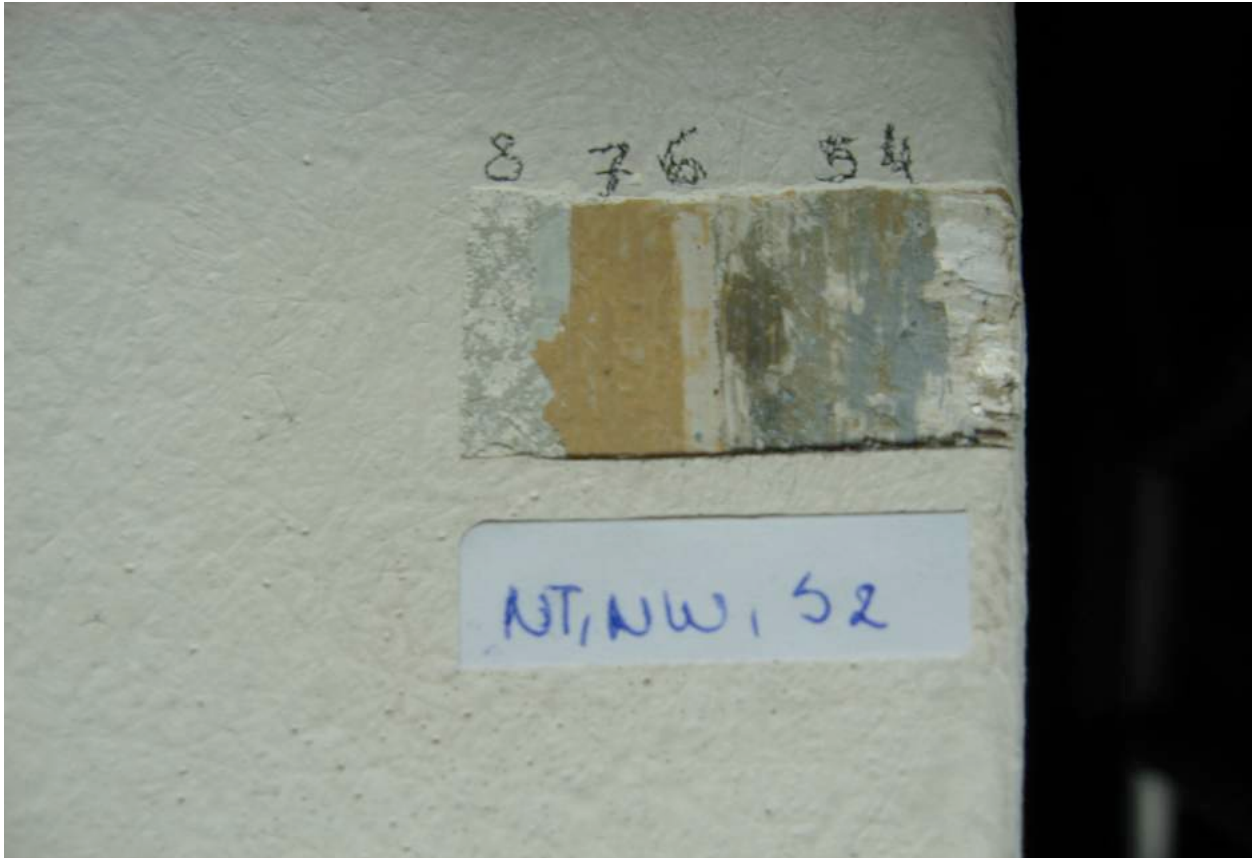
Nt, OW, S16

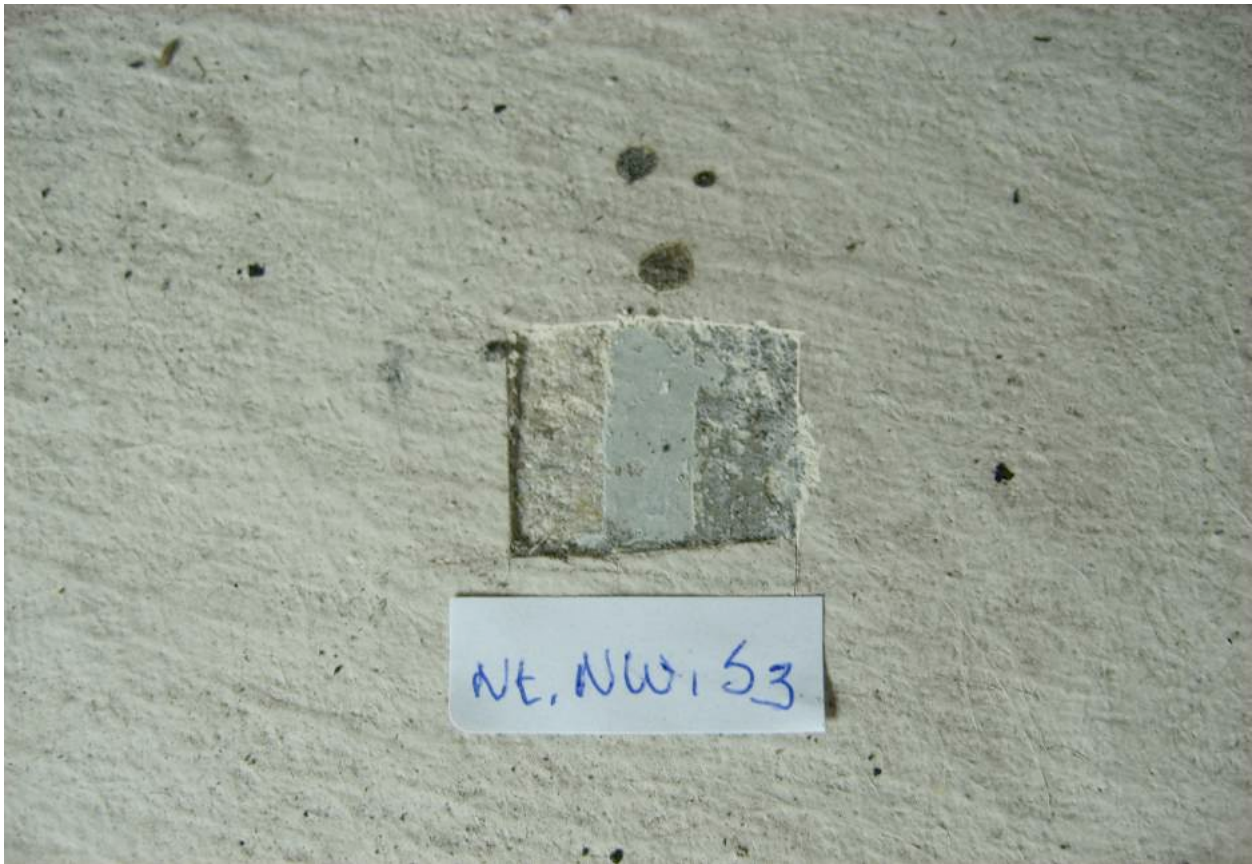
Nt, OW, S17

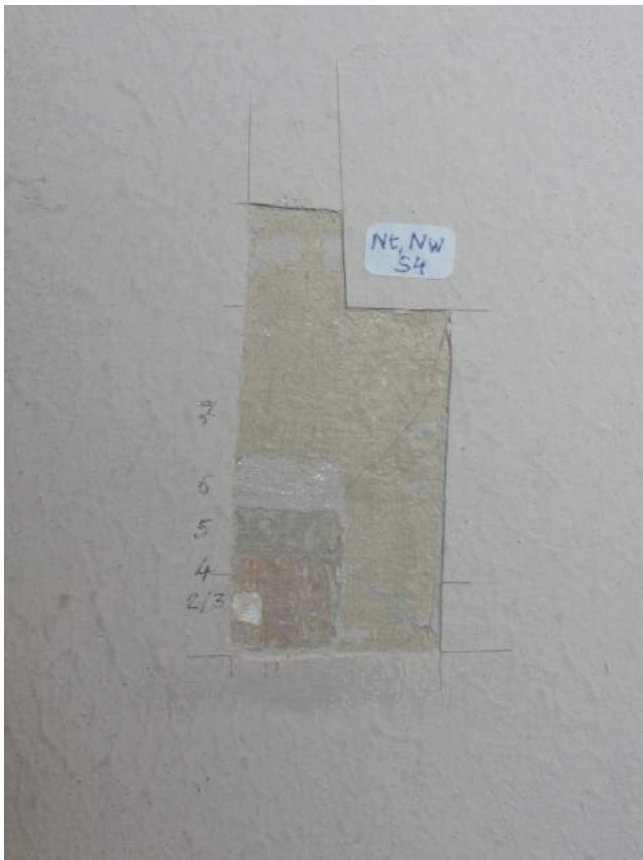
Nt, NW, S1

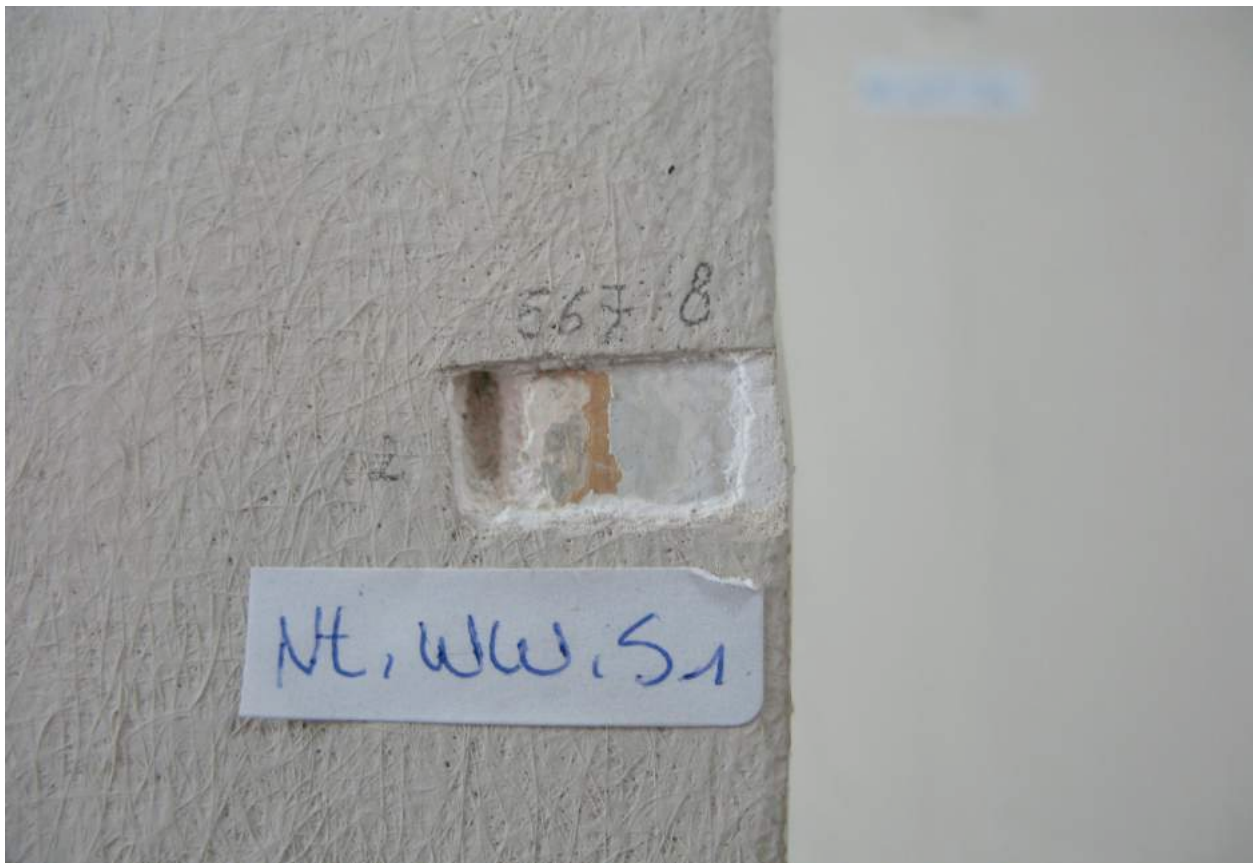
Nt, NW, S2

Nt, NW, S3

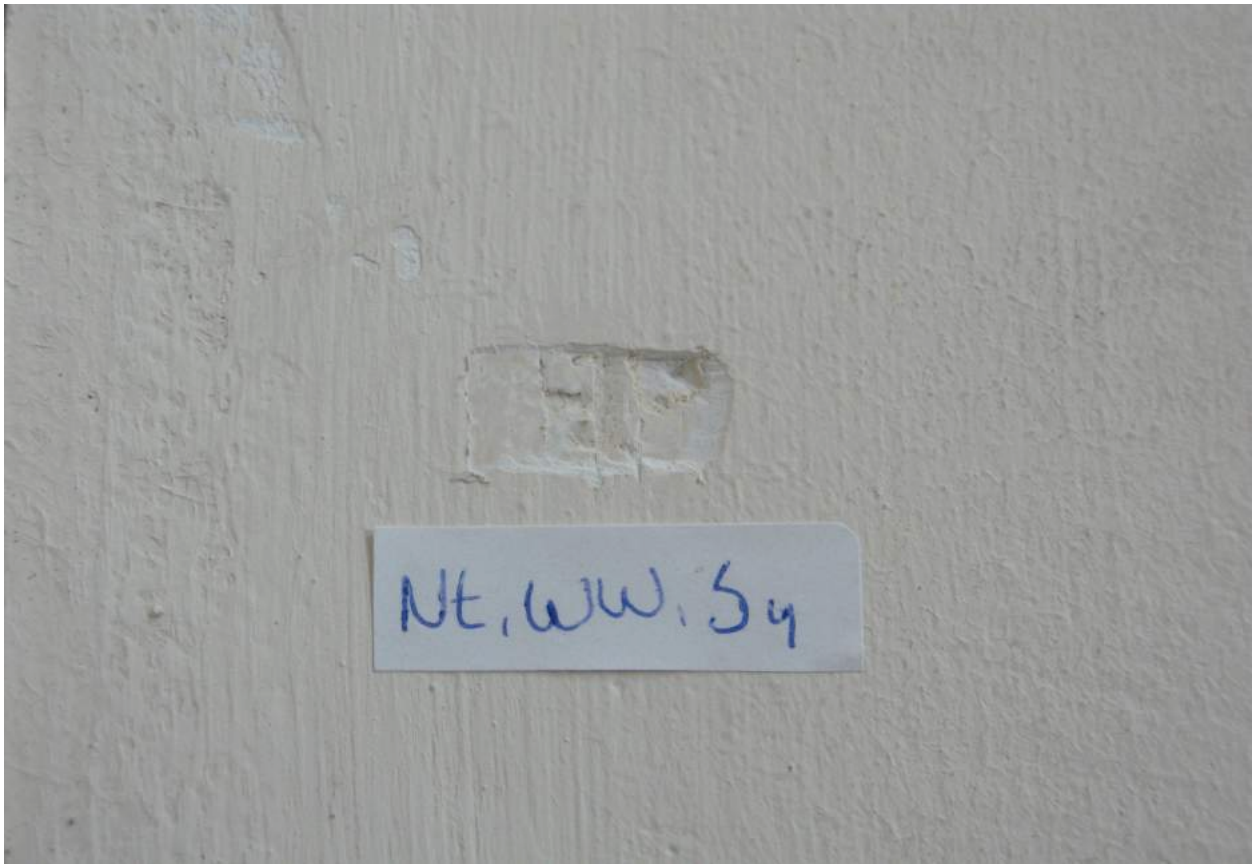
Nt, NW, S4

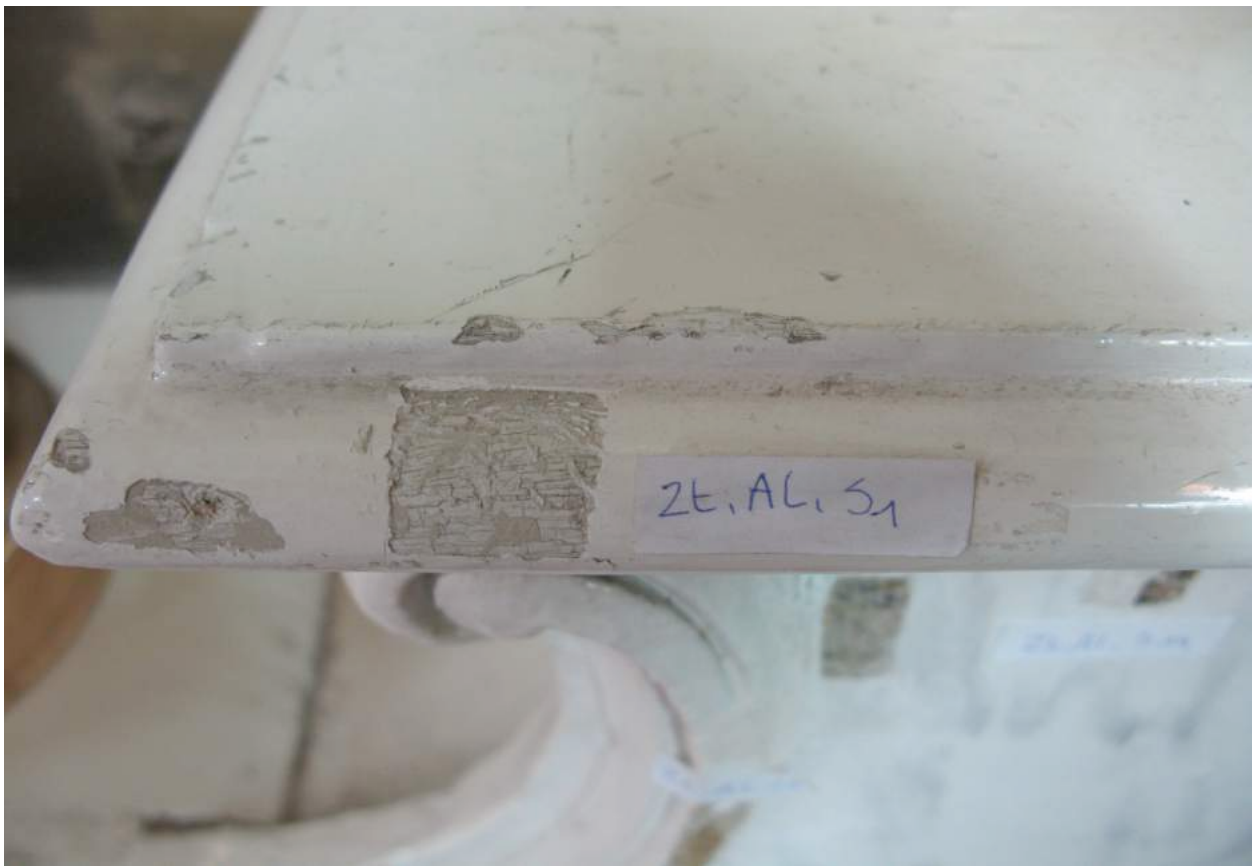
Nt, WW, S1

Nt, WW, S2 en S3

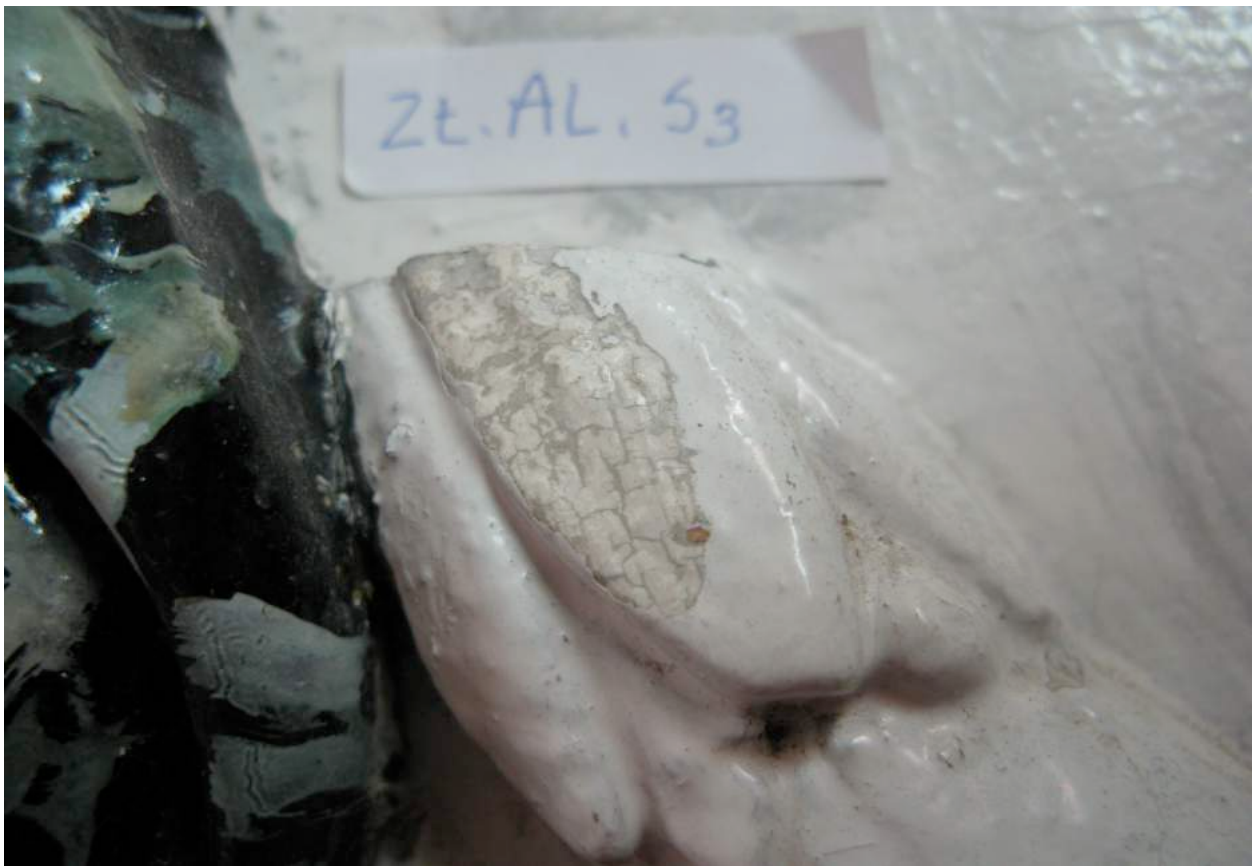
Nt, WW, S4

Zt, AL, S1

Zt, AL, S2

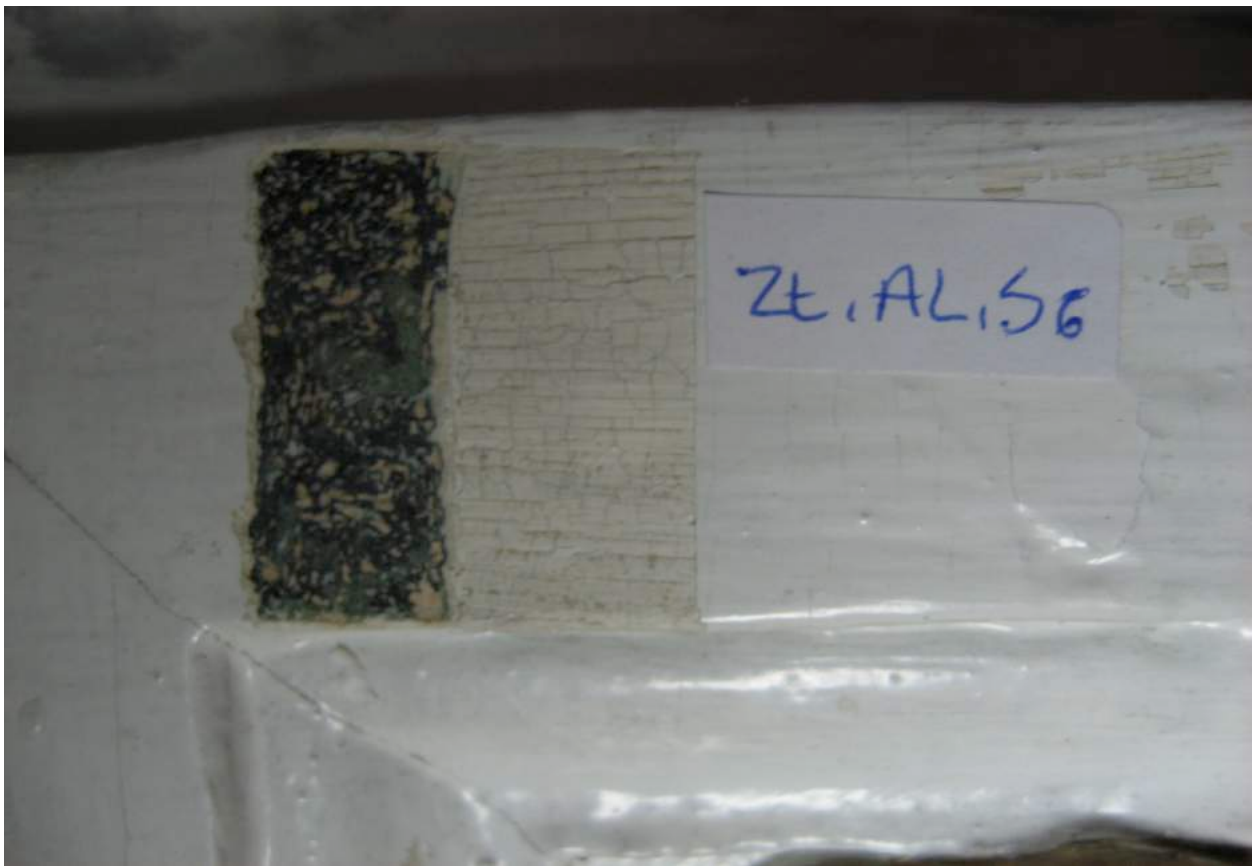
Zt, AL, S3

Zt, AL, S4

Zt, AL, S5

Zt, AL, S6

Zt, AL, S7

Zt, AL, S8

Zt, AL, S9

Zt, AL, S10

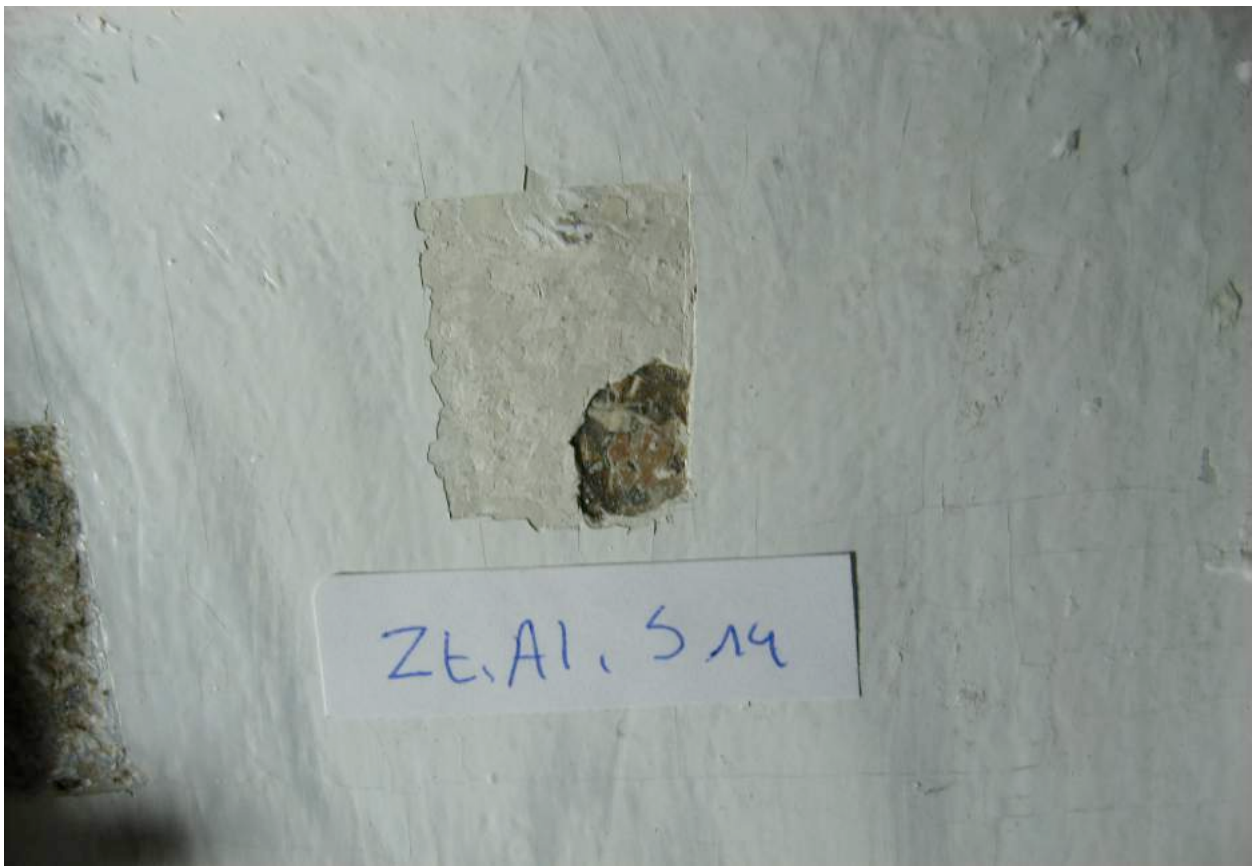
Zt, AL, S11

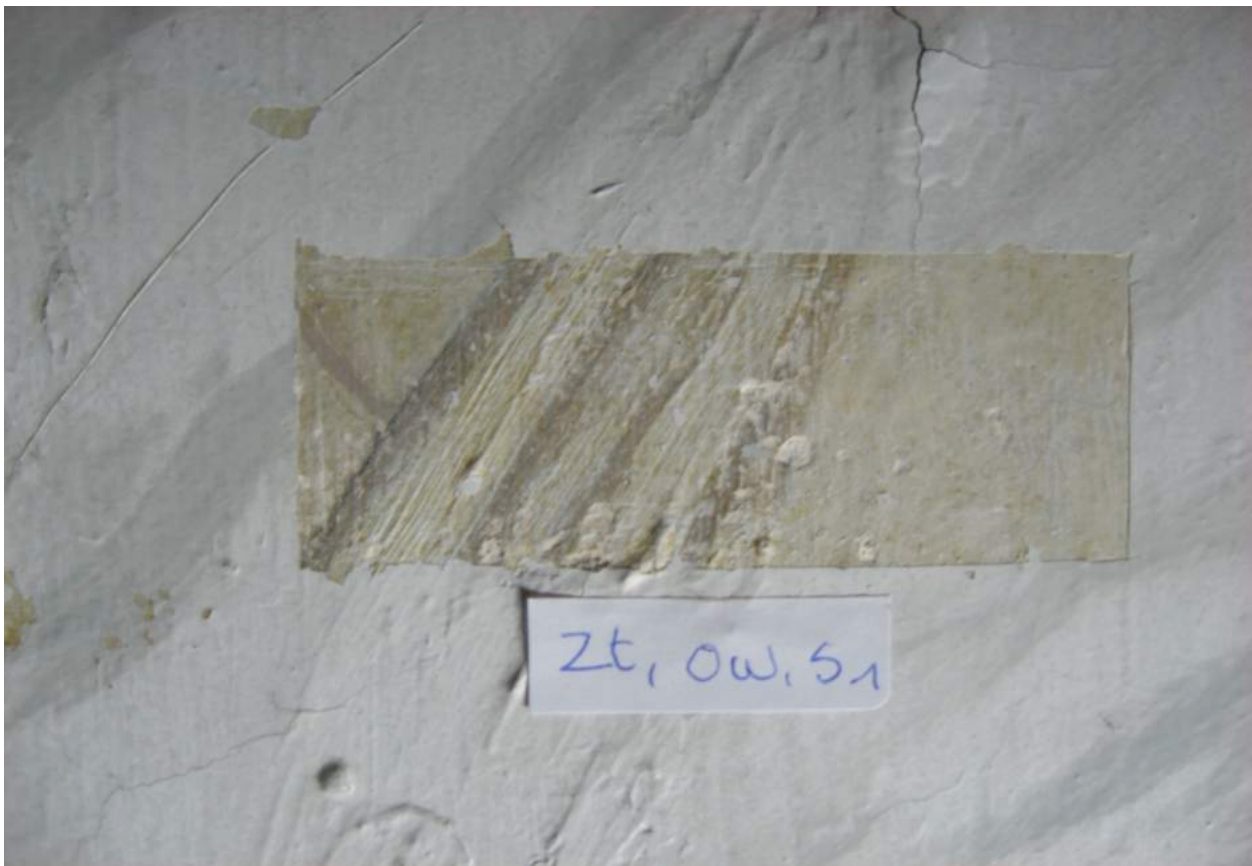
Zt, AL, S12

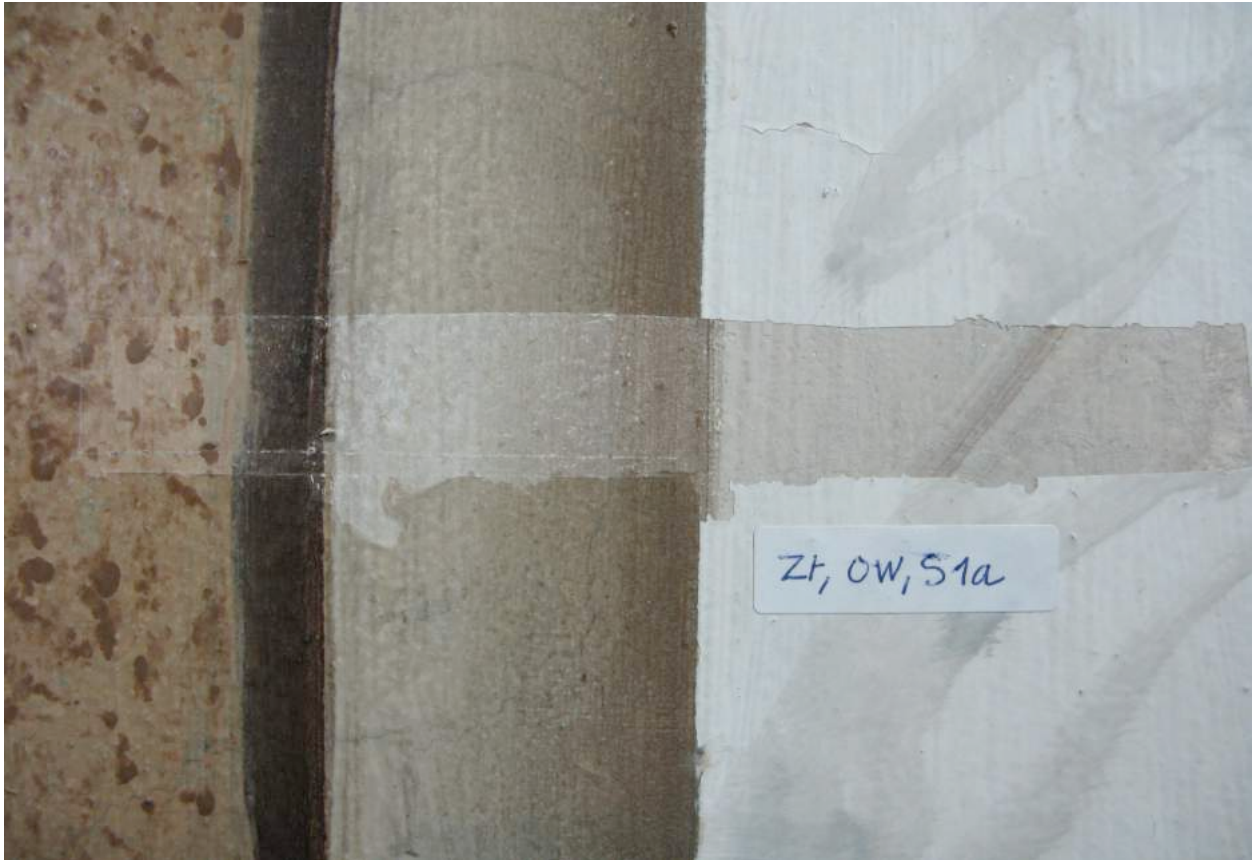
Zt, AL, S13

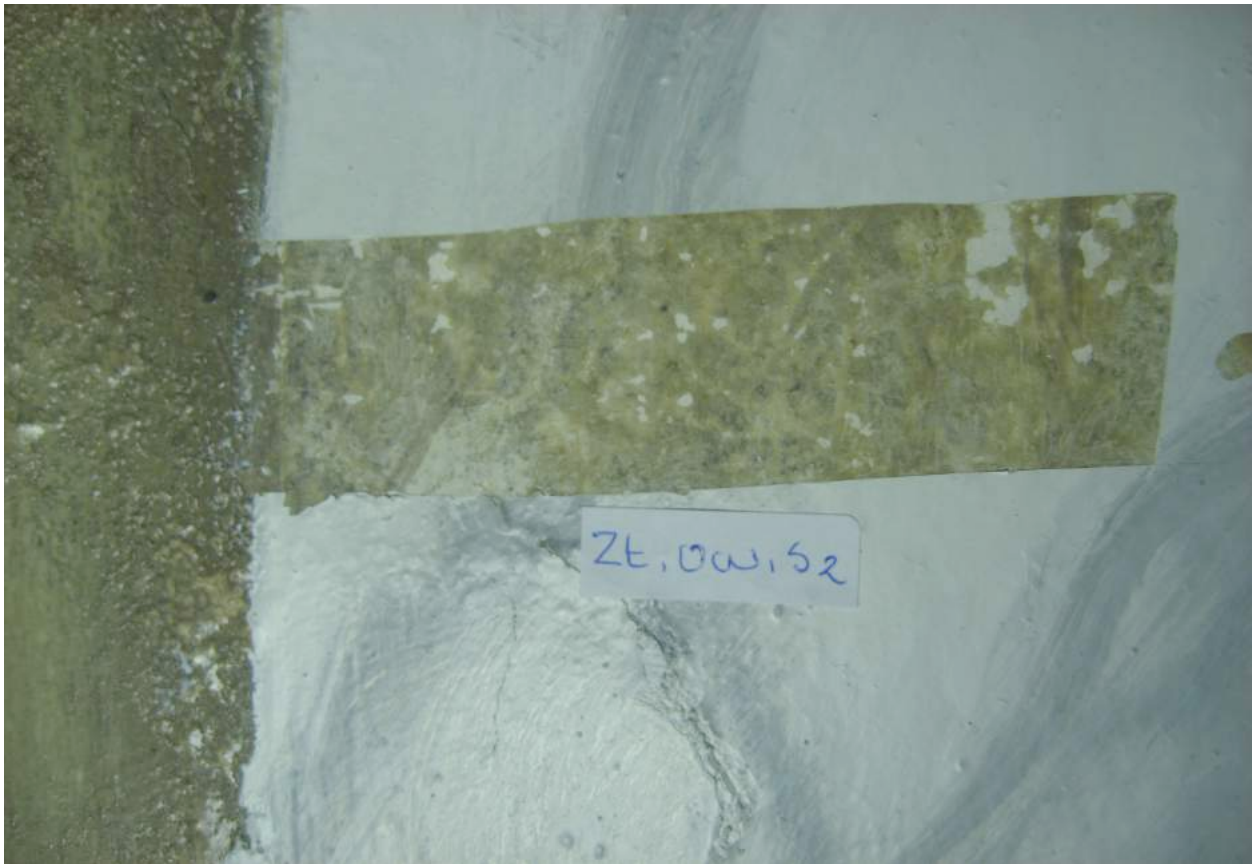
Zt, AL, S14

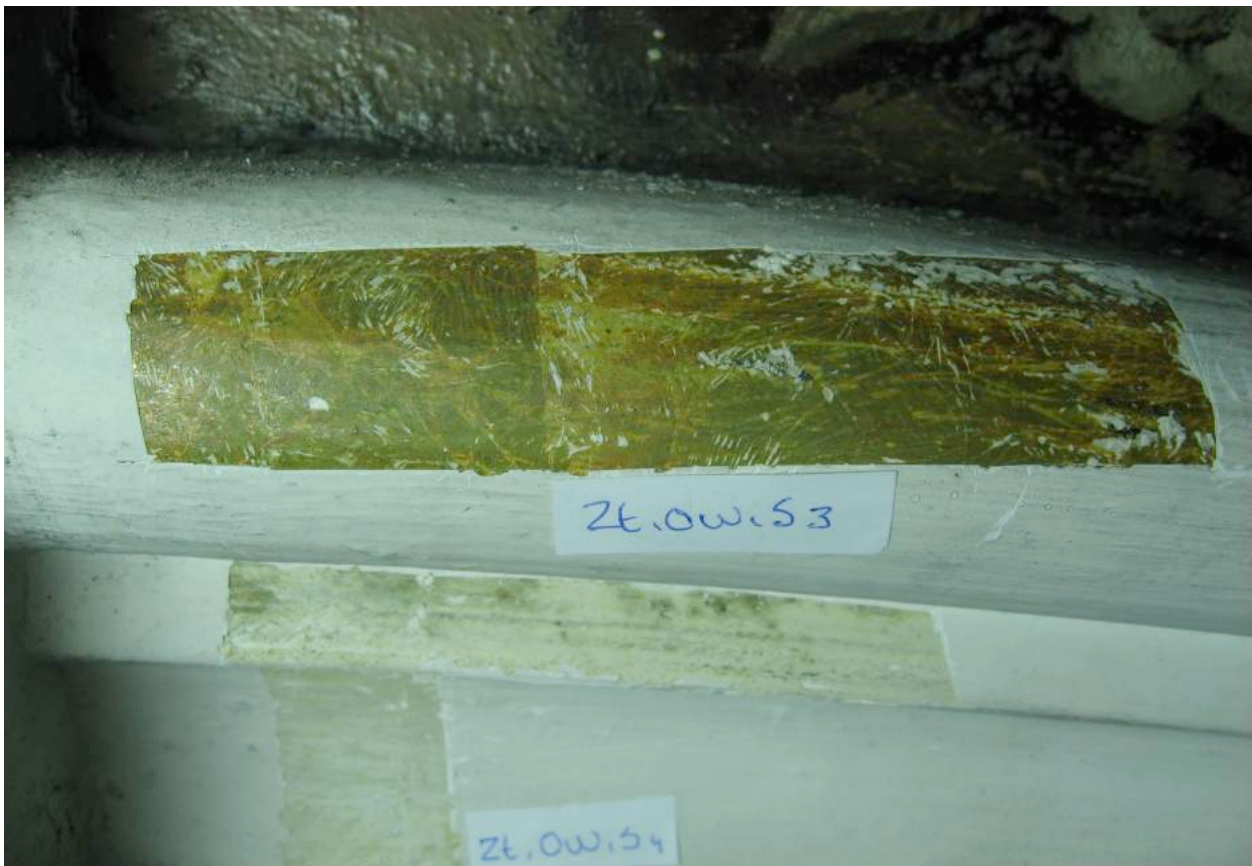
Zt, OW, S1

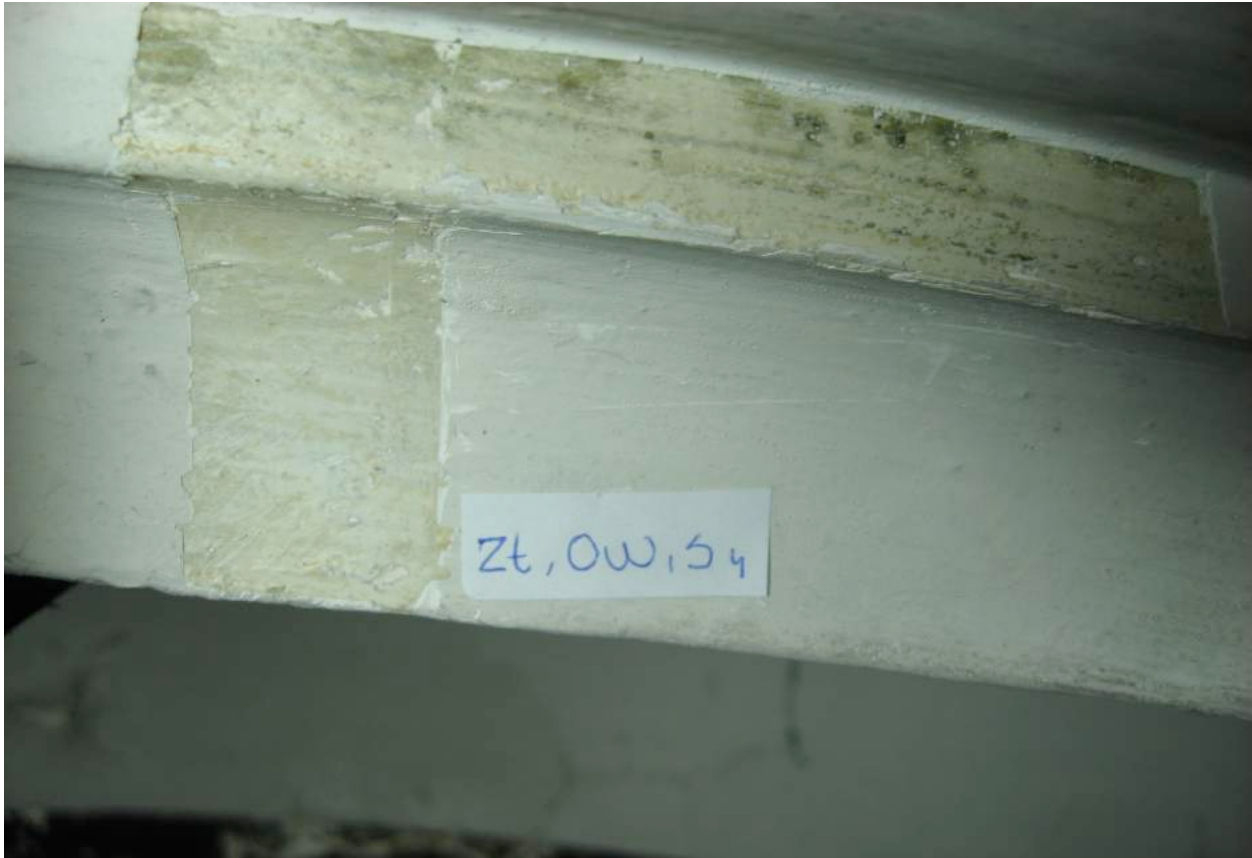
Zt, OW, S1a

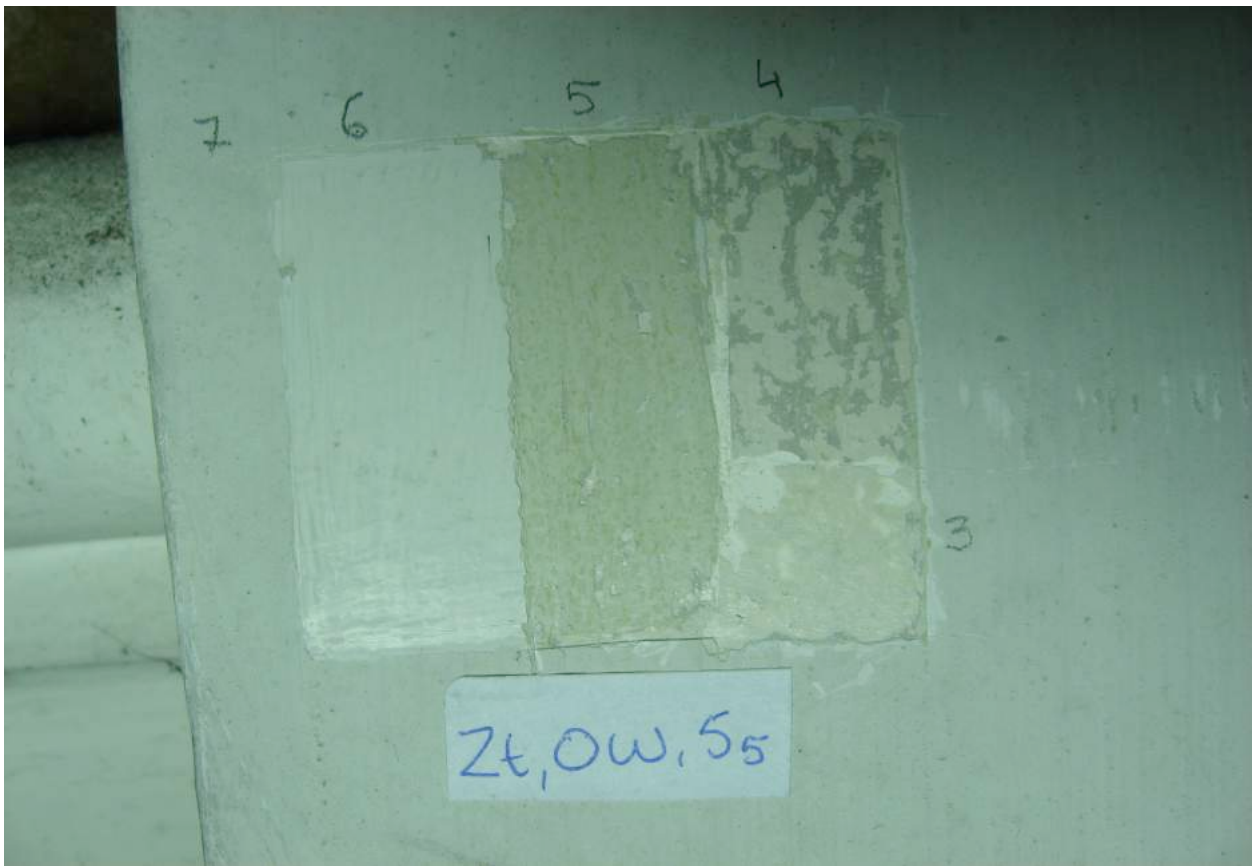
Zt, OW, S2

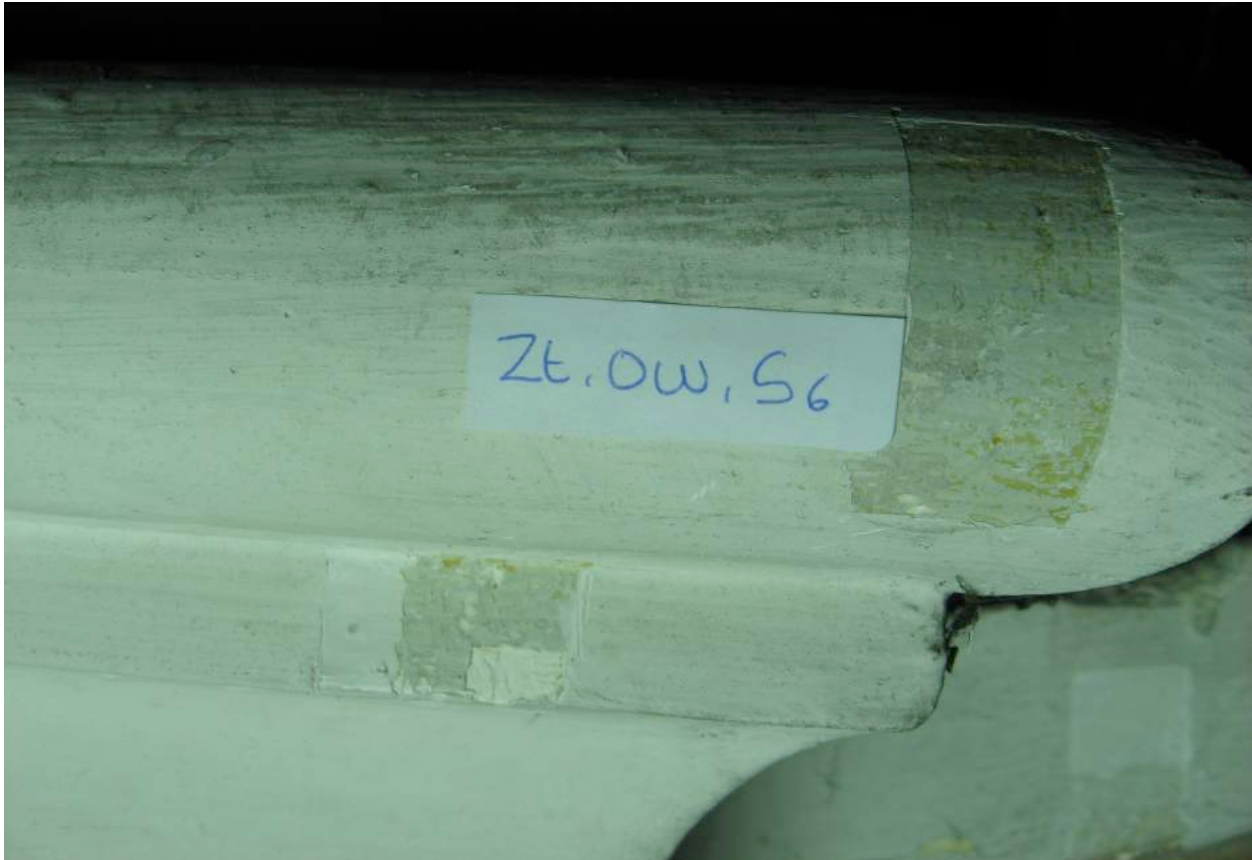
Zt, OW, S3

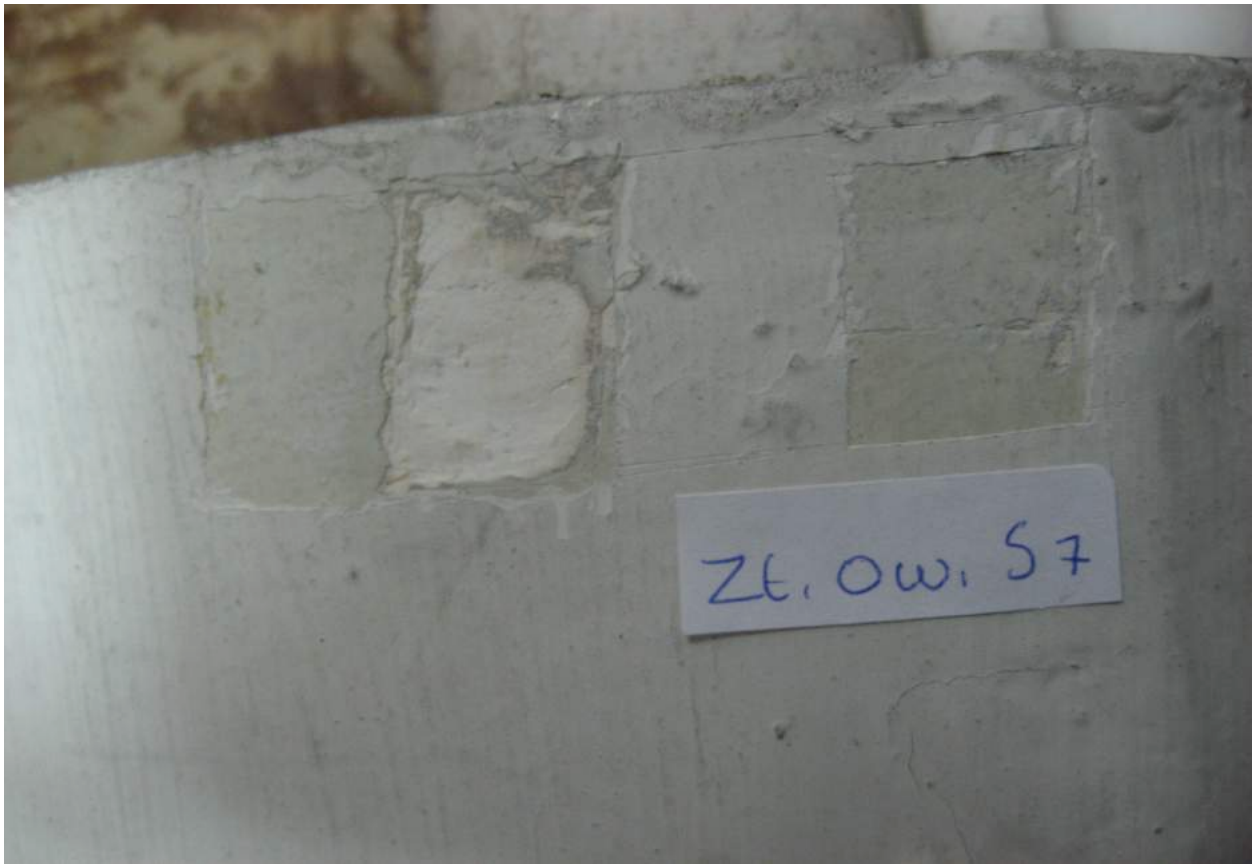
Zt, OW, S4

Zt, OW, S5

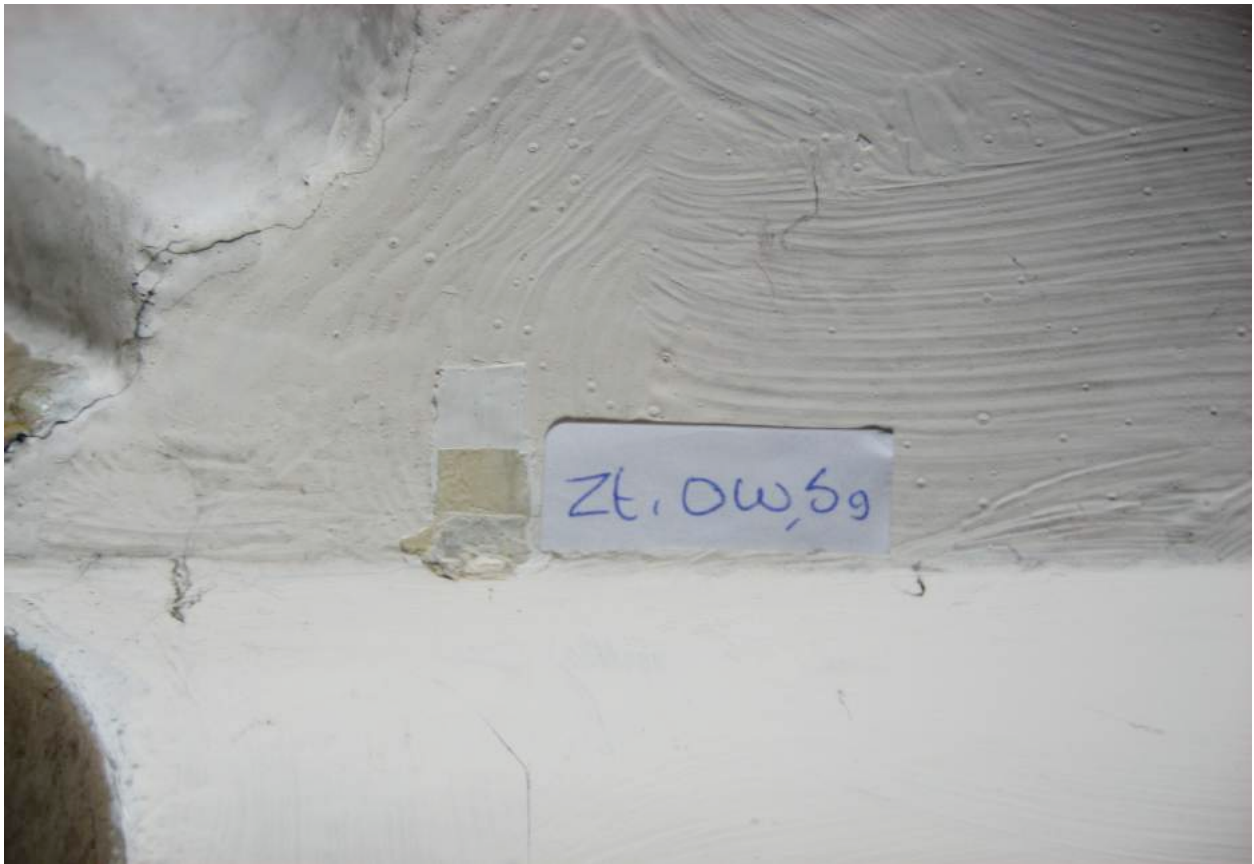
Zt, OW, S6

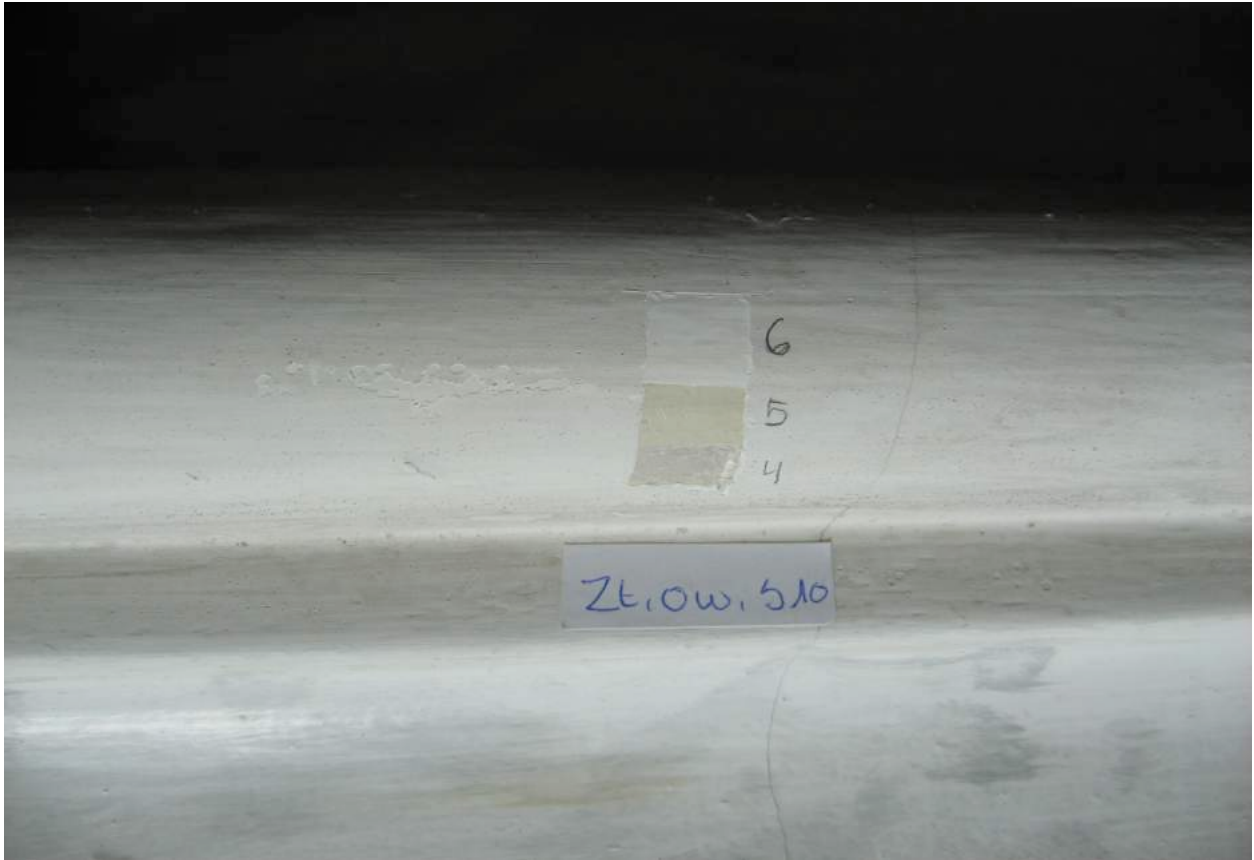
Zt, OW, S7

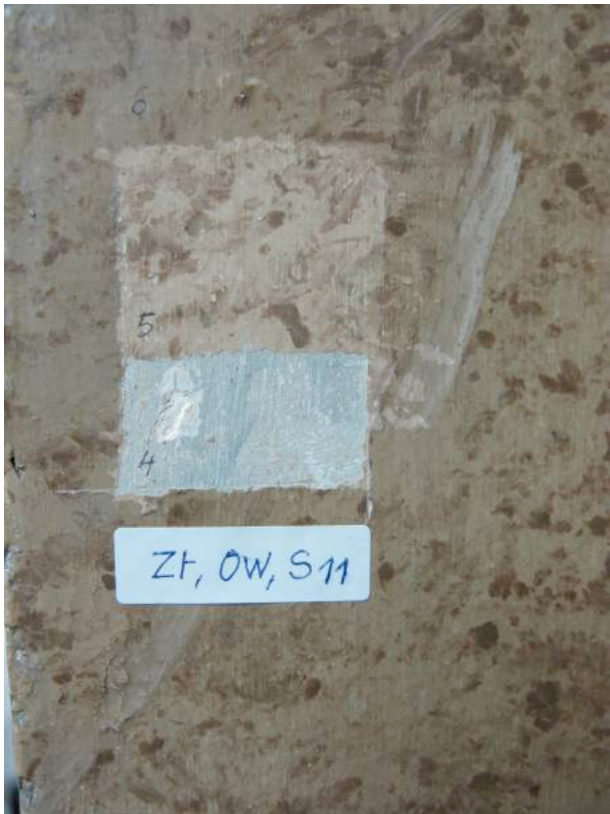
Zt, OW, S8

Zt, OW, S9

Zt, OW, S10

Zt, OW, S11

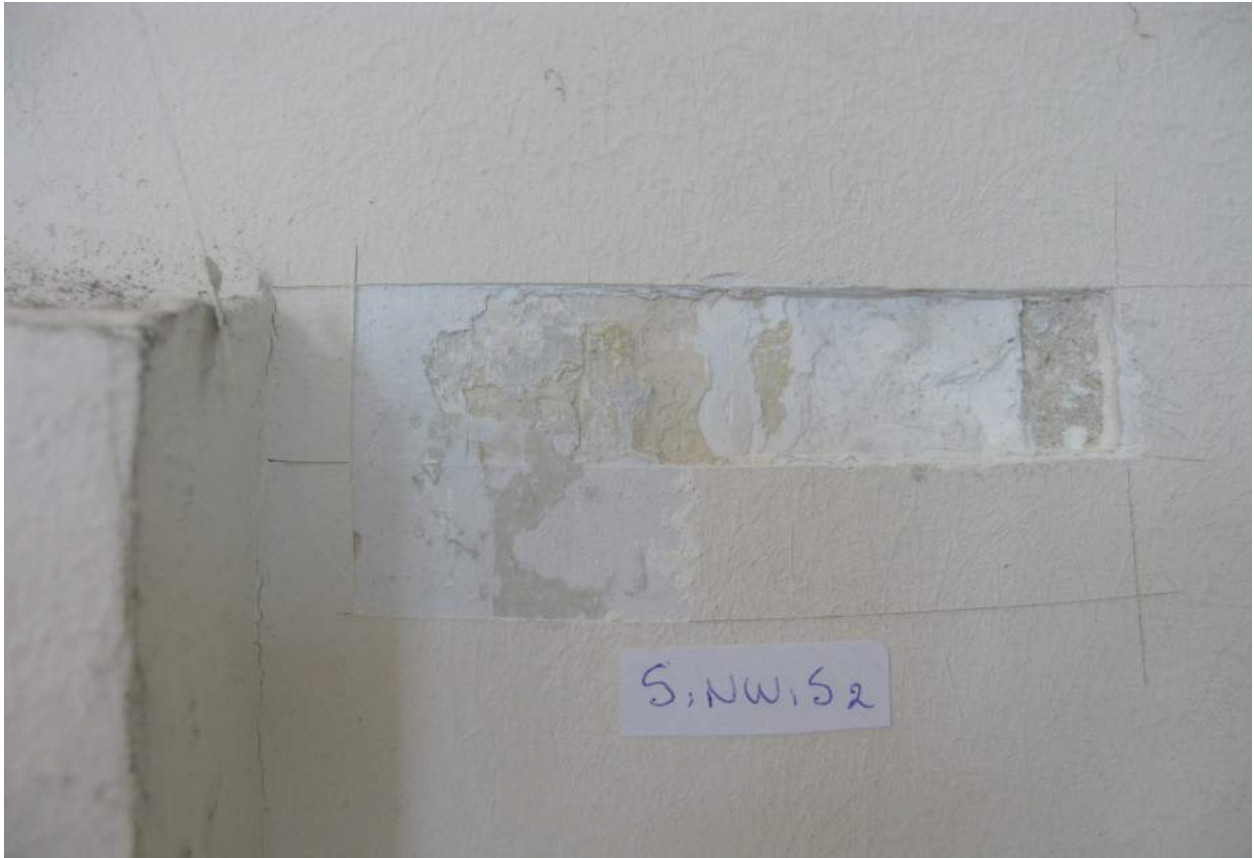
Zt, ZW, S1

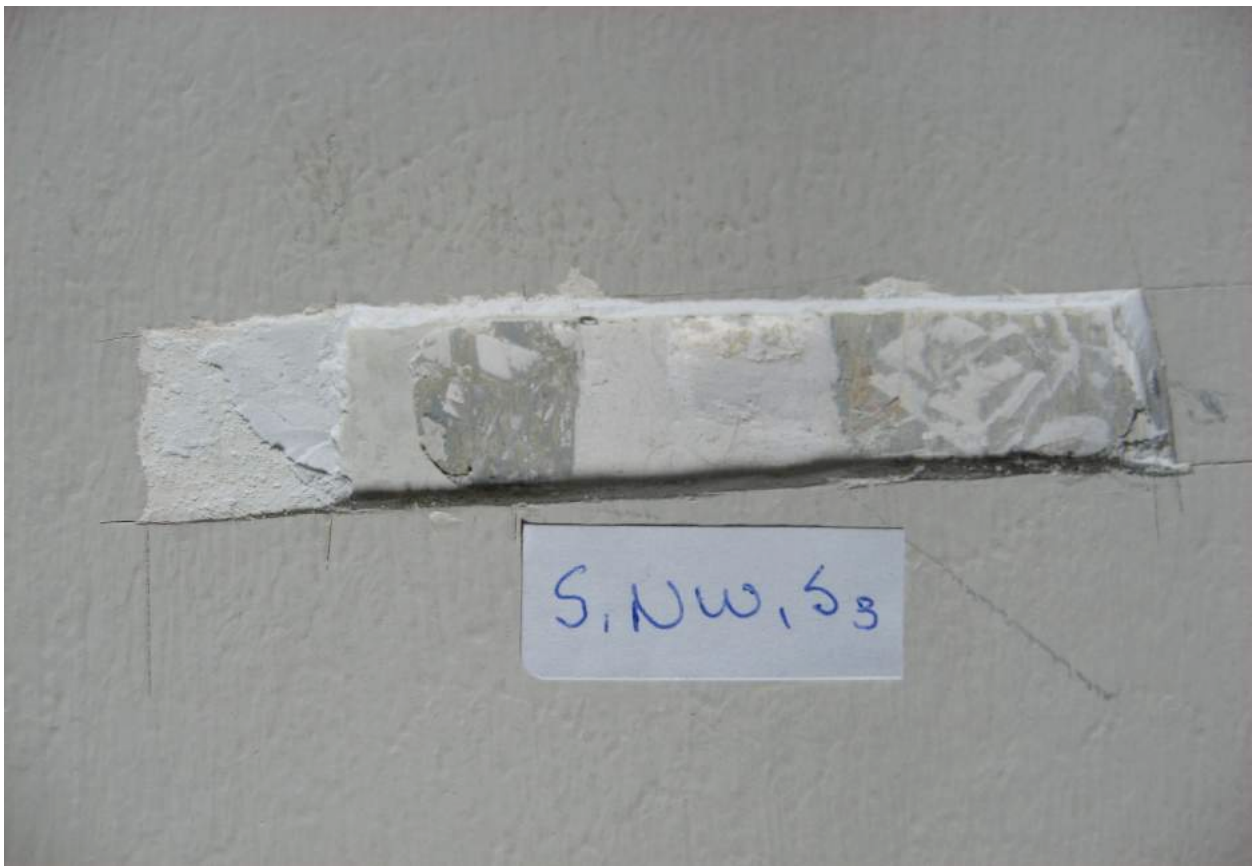
Zt, ZW, S2

S, NW, S1

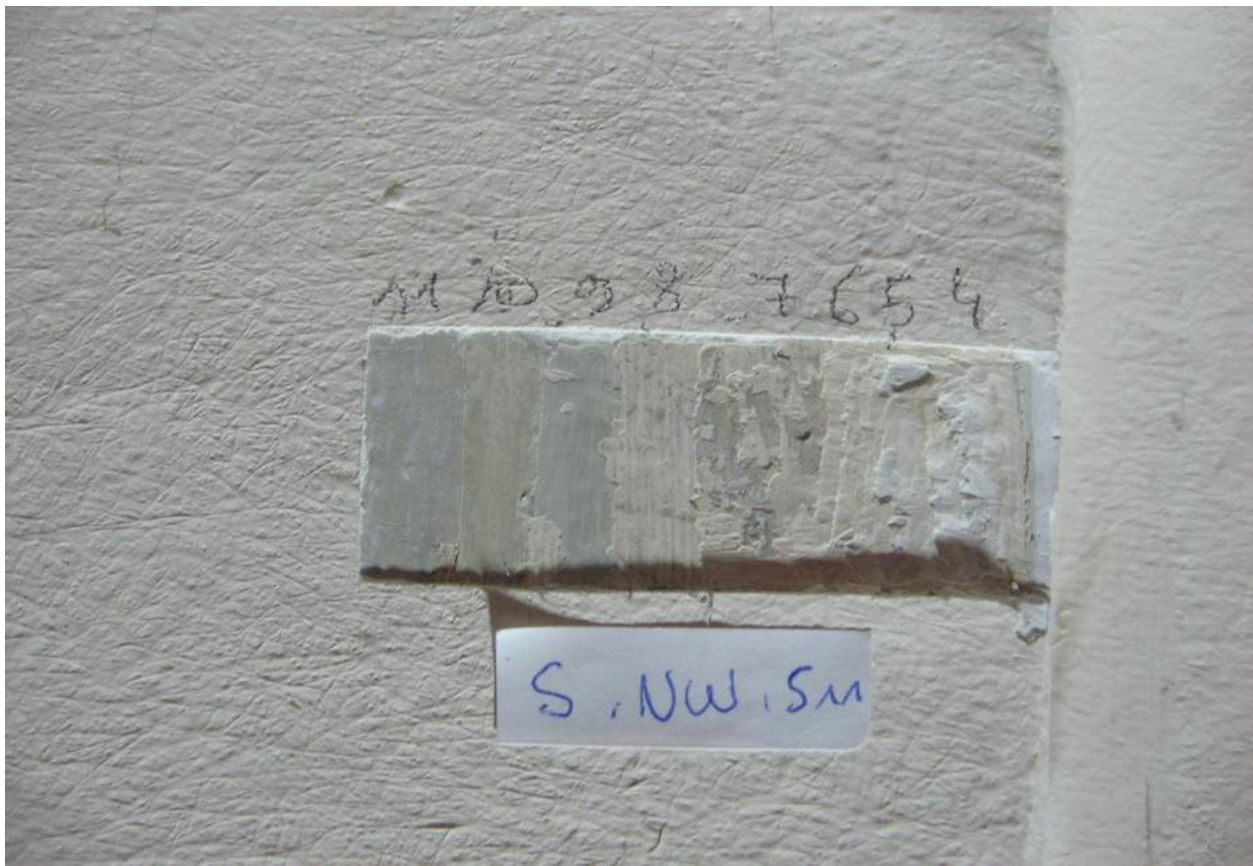
S, NW, S2

S, NW, S3

S, NW, S7

S, NW, S11

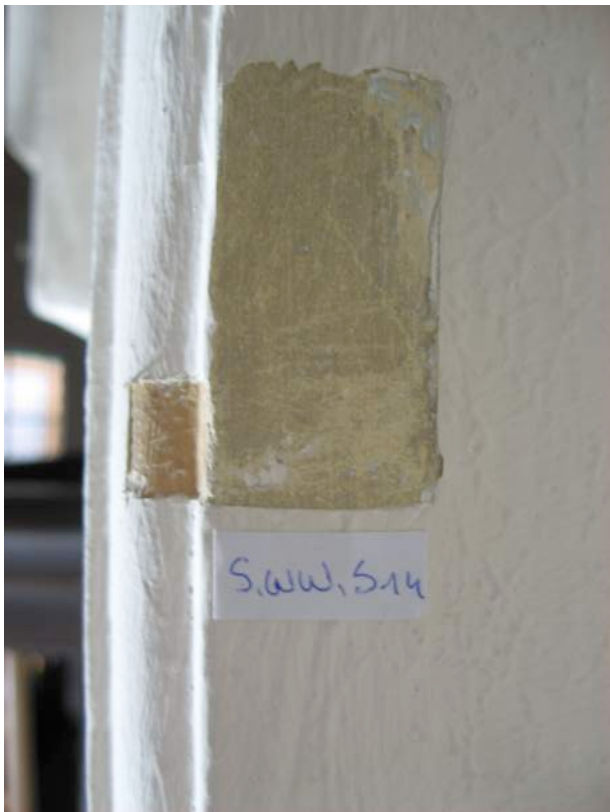
S, NW, S12 en S13

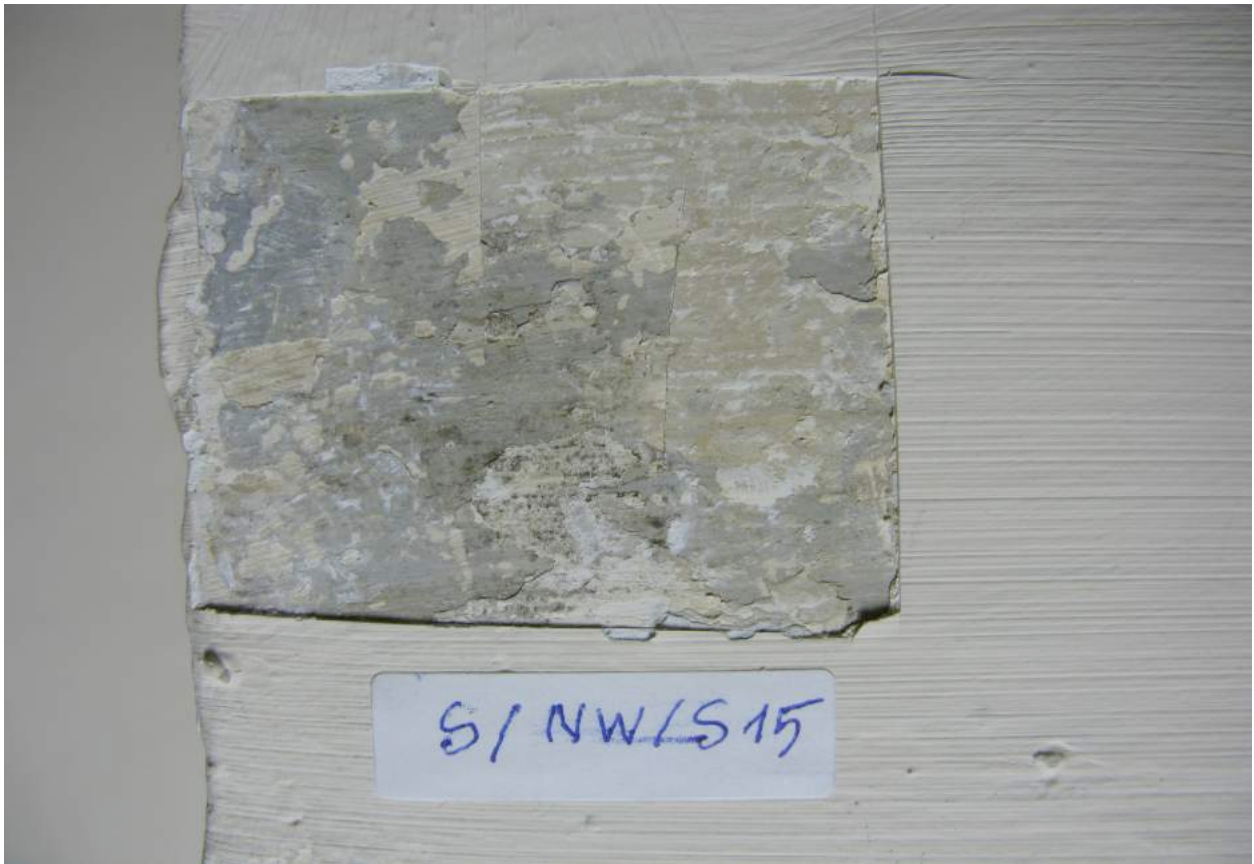
S, NW, S12

S, NW, S13

S, NW, S14

S, NW, S15

S, NW, S16

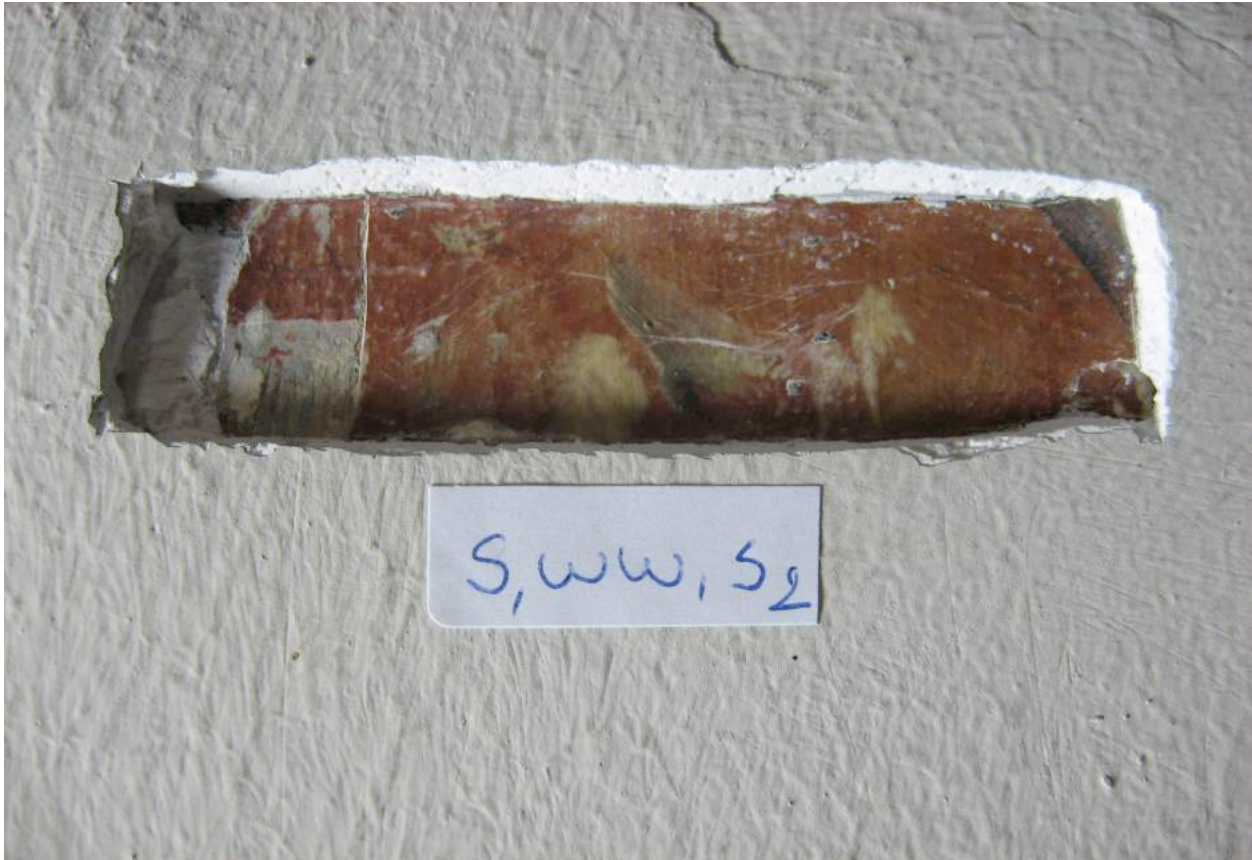
S, NW, S17

S, NW, S18

S, WW, S1

S, WW, S2

S, WW, S3 en S4

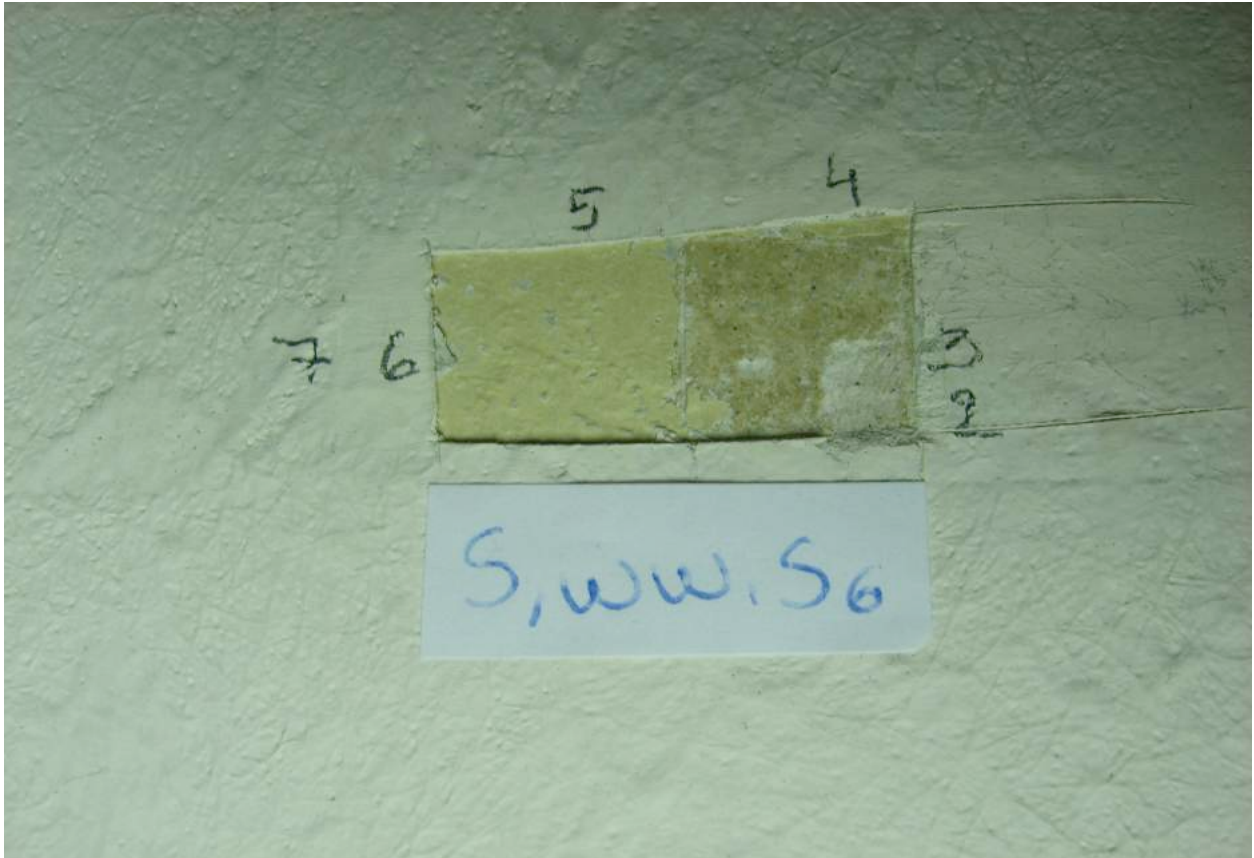
S, WW, S3

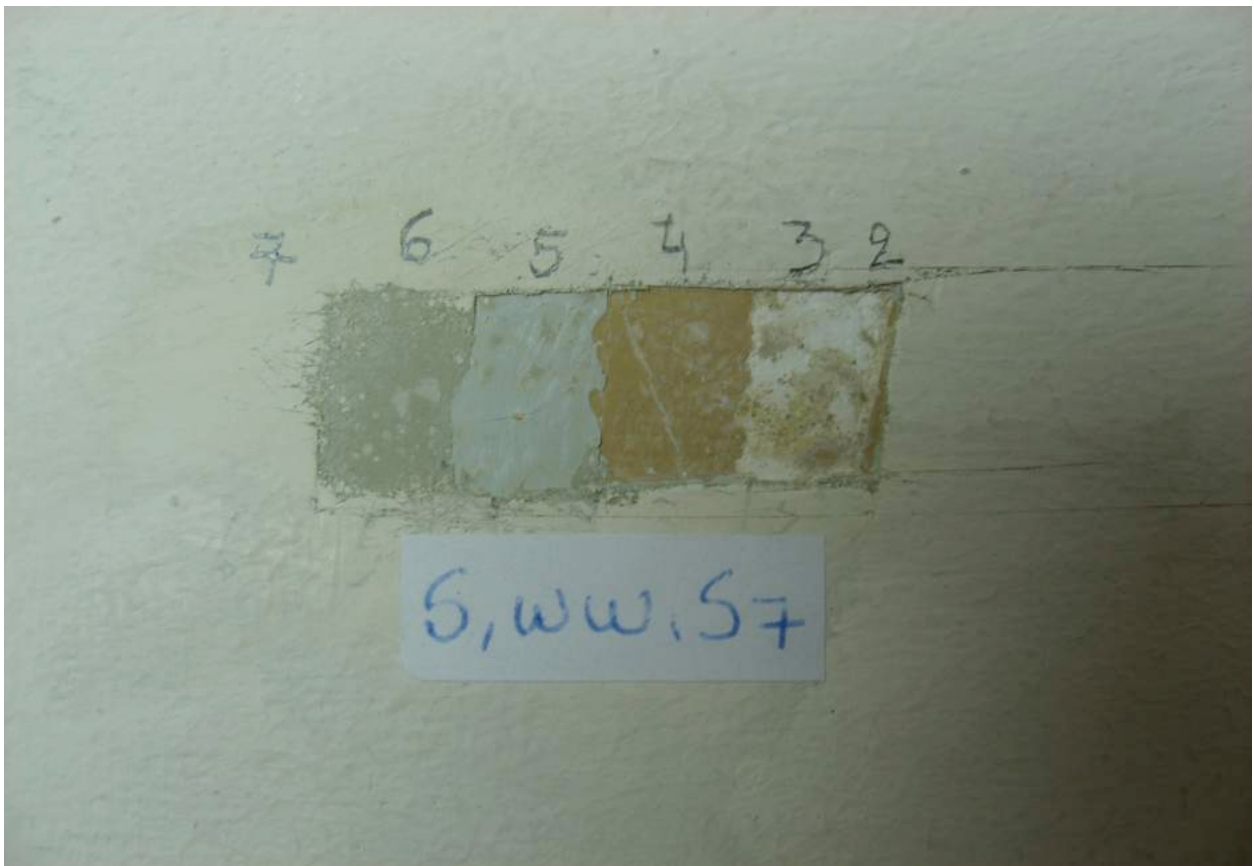
S, WW, S4

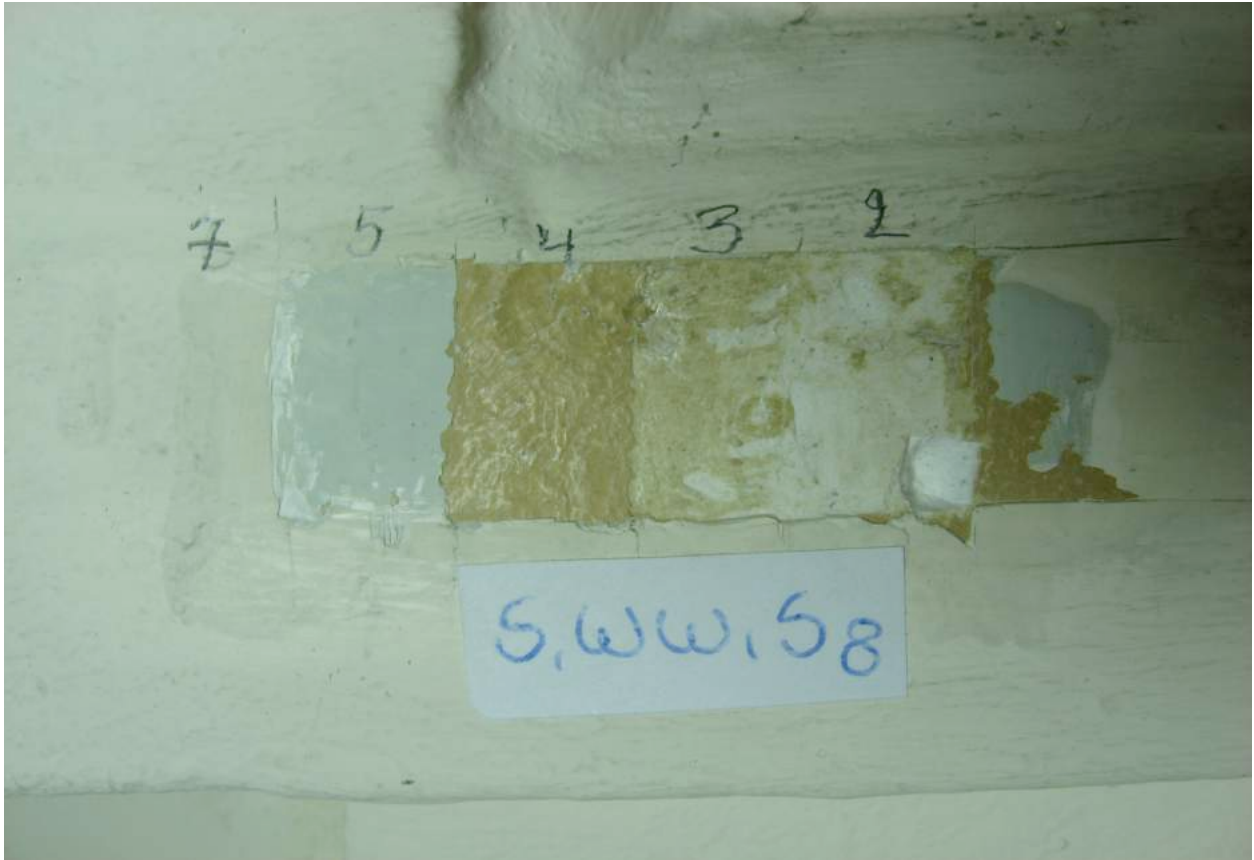
S, WW, S5

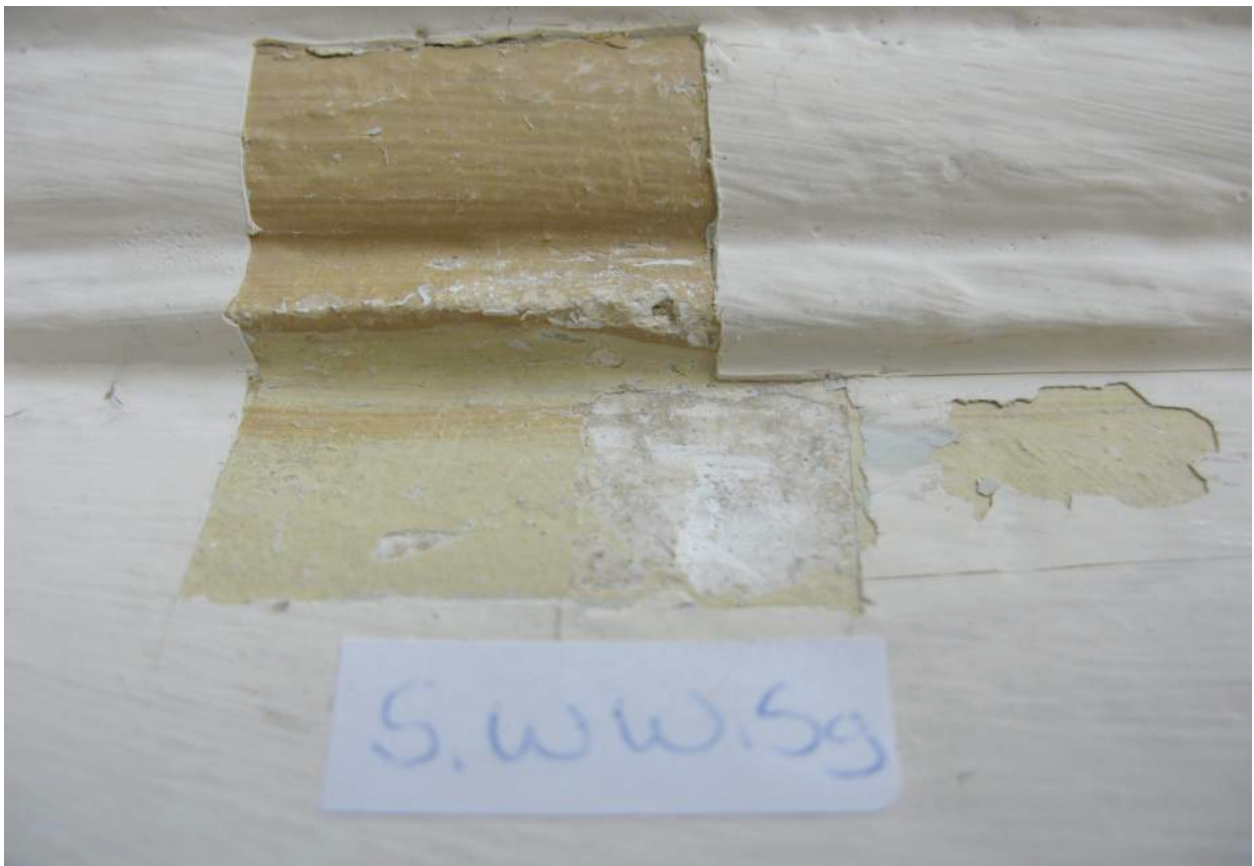
S, WW, S6

S, WW, S7

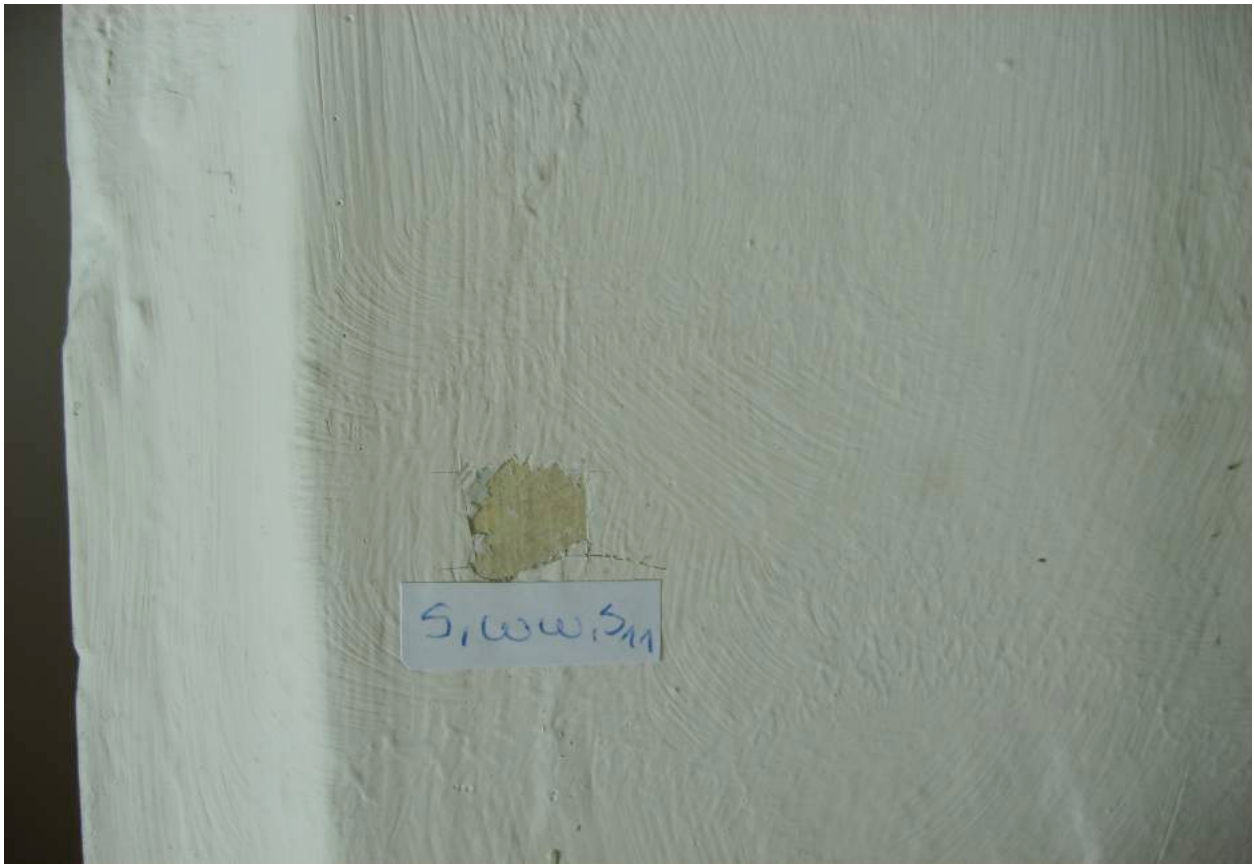
S, WW, S8

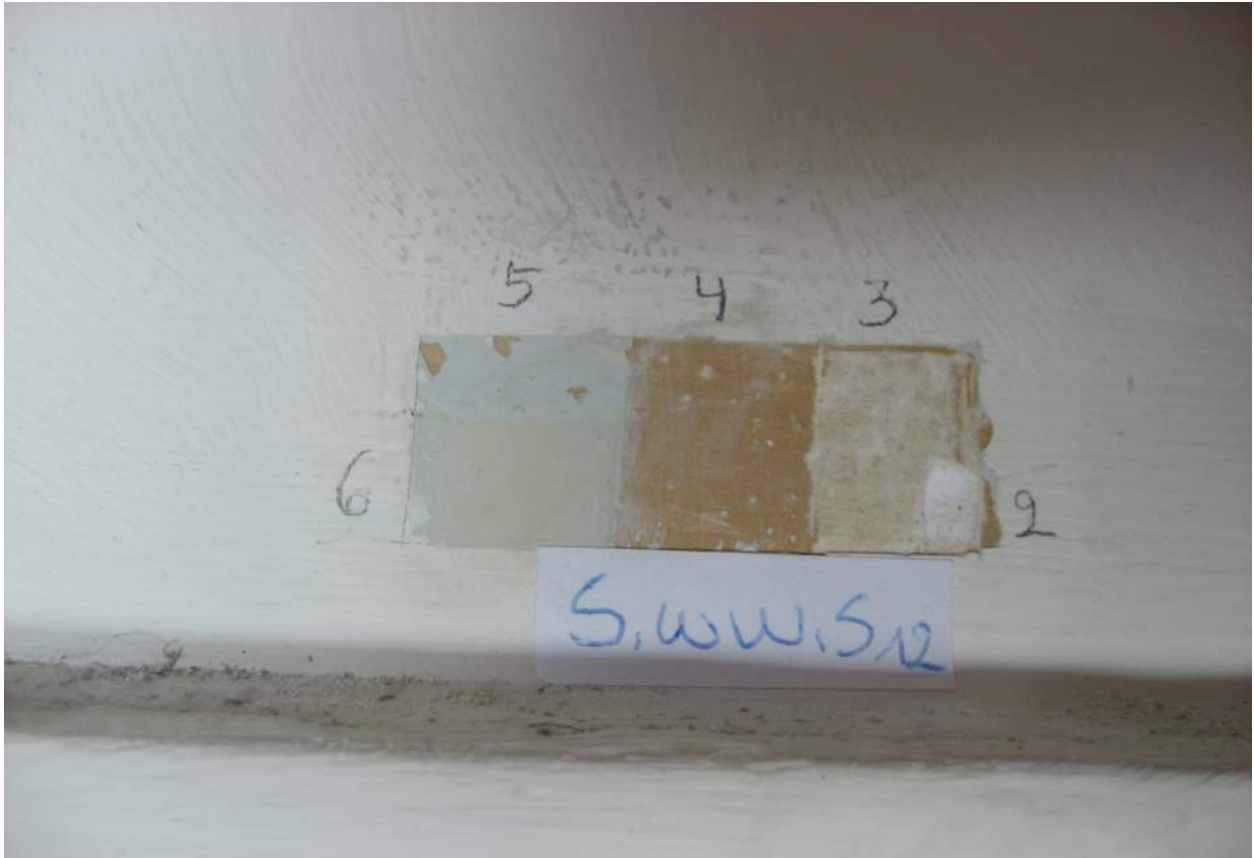
S, WW, S9

S, WW, S10

S, WW, S11

S, WW, S12

S, WW, S17

S, WW, S17

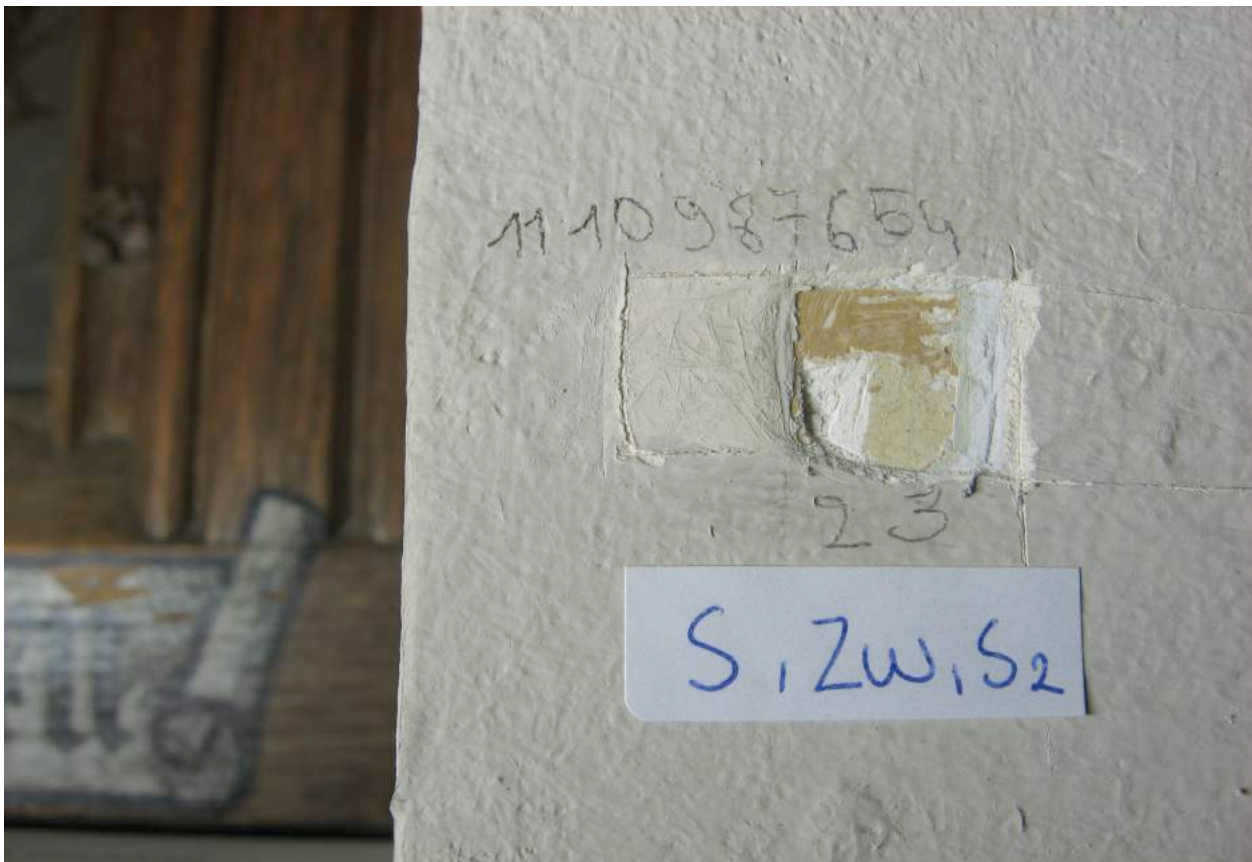

S, WW, S19

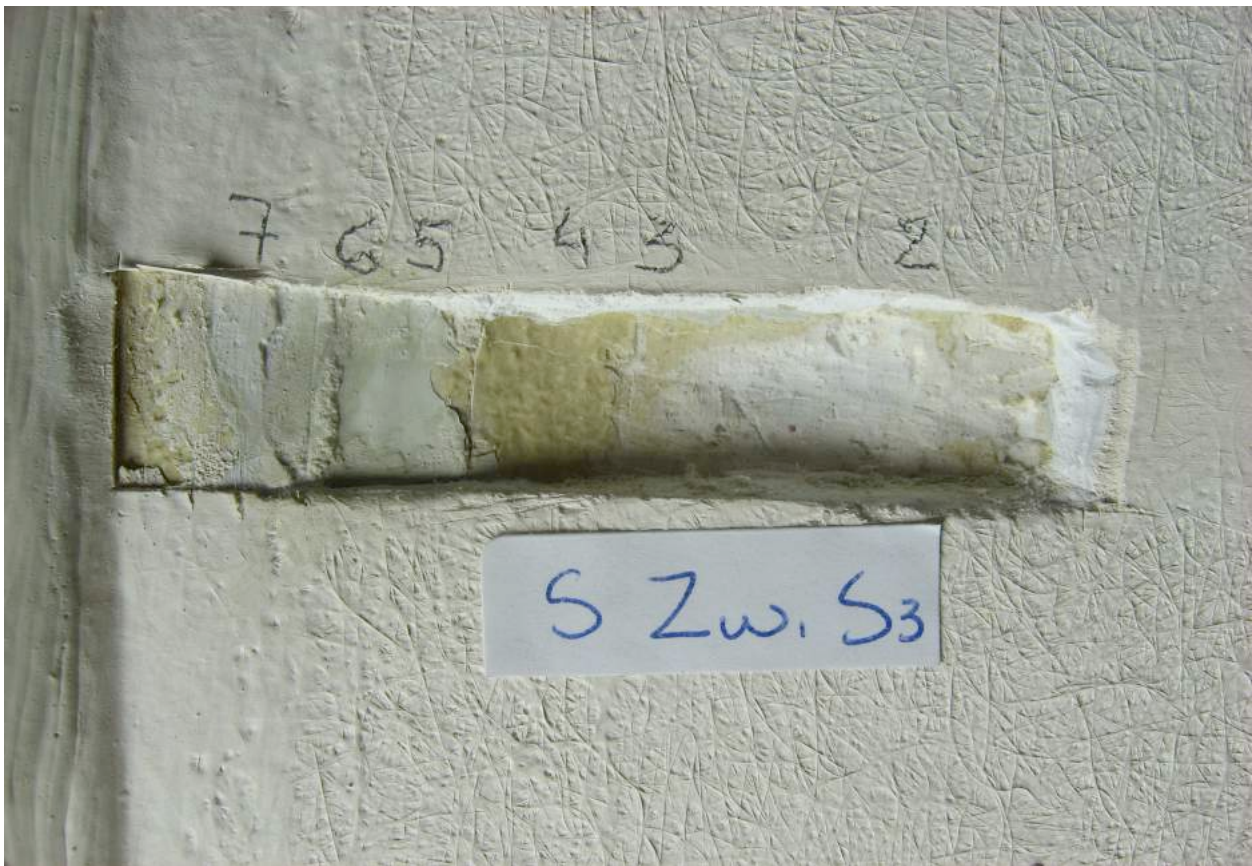
S, WW, S19

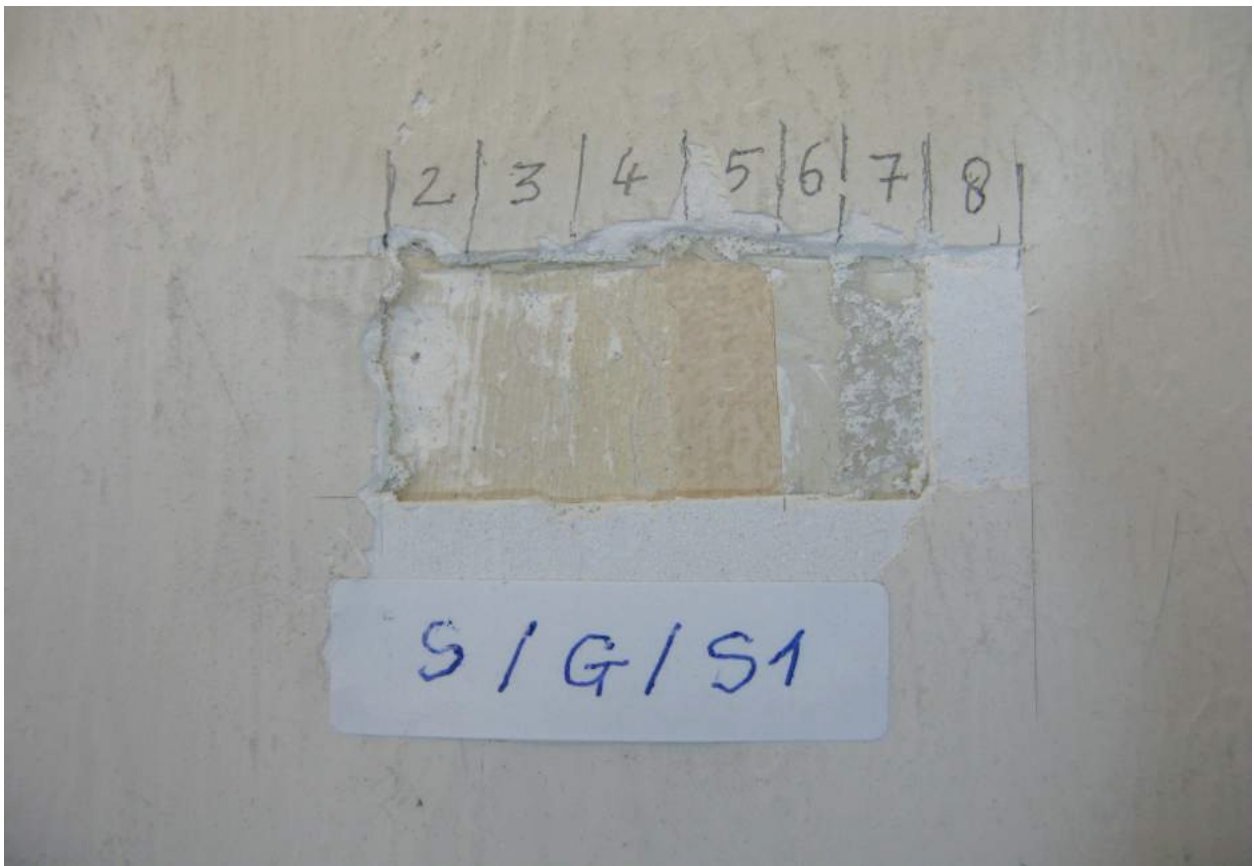
S, ZW, S1

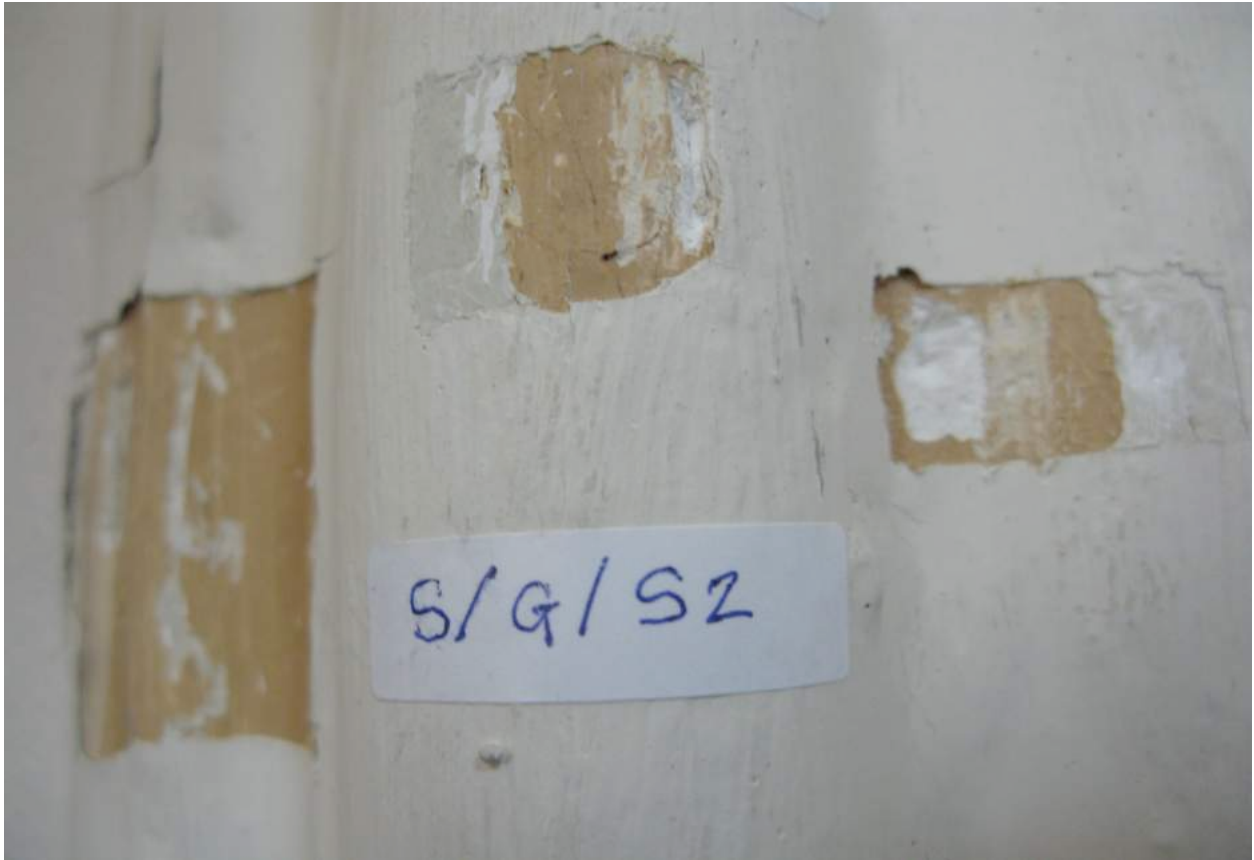
S, ZW, S2

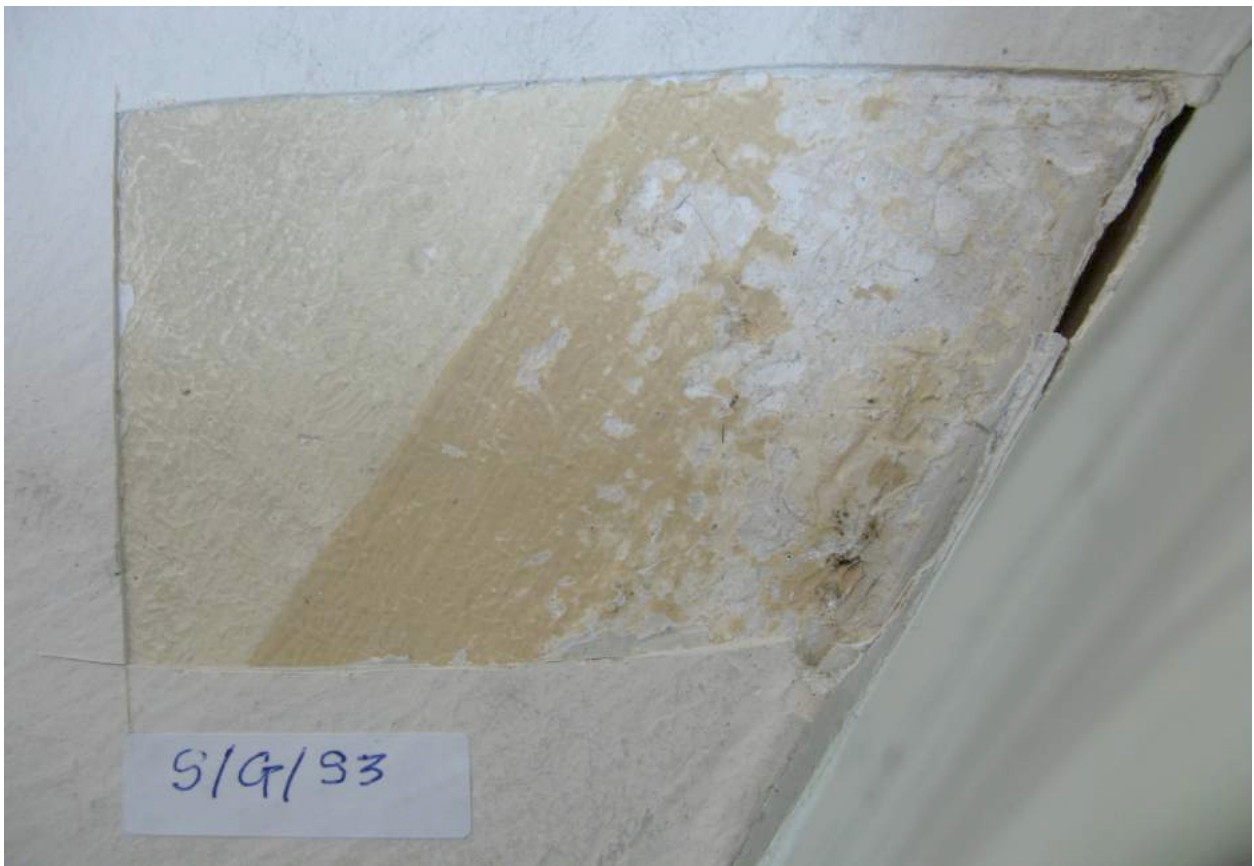
S, ZW, S3

S, G, S1

S, G, S2

S, G, S3

S, G, S4

S, G, S5 en S6

S, G, S5

2.1.2. Samenvatting, evaluatie en interpretatie

Na telling en vergelijking van de verschillende lagen op de verschillende locaties en architecturale onderdelen, kunnen we een aantal belangrijke afwerkfases onderscheiden:

- Drie tot vier afwerkfases op de oostwanden van koor en transept. De huidige fase is hierin inbegrepen.
- Twee tot drie afwerkfases op de zuid- en noordwand van het koor. De moderne afwerkingen bestaan nog eens uit zes lagen (lichtgrijs-blauw, lichtgrijs, grijs, plamuur, papier en de huidige gebroken witte verflaag).
- Twee tot drie afwerkfases op de zuid-, noord- en westwanden van het transept, met daarop dezelfde zes moderne afwerkfases die in het koor teruggevonden worden.
- Twee tot drie afwerkfases op de zuid-, noord- (zeker in de eerste en tweede travee) en de westwand van het schip. Ook hier worden de eerder vermelde moderne afwerkfases teruggevonden.
- In de derde en vierde travee van het schip wordt dezelfde situatie aangetroffen, maar het pakket aan afwerkfases is daar dikker. We treffen hier nog vier à vijf (getinte) kalkwitsellagen aan.
- Twee tot drie afwerkfases op het gewelf met ook hier hetzelfde pakket aan moderne verflagen.
- Papier wordt op nagenoeg alle vlakke onderdelen aangetroffen, niet op lijsten, profielen, enz. Op de oostwanden enkel in de nis in het koor, tot een hoogte van 2.70 m.
- Op het altaar (zuidtransept) worden vier afwerkfases aangetroffen.

In wat volgt zullen de verschillende fases samengevat en zo mogelijk gedateerd worden.

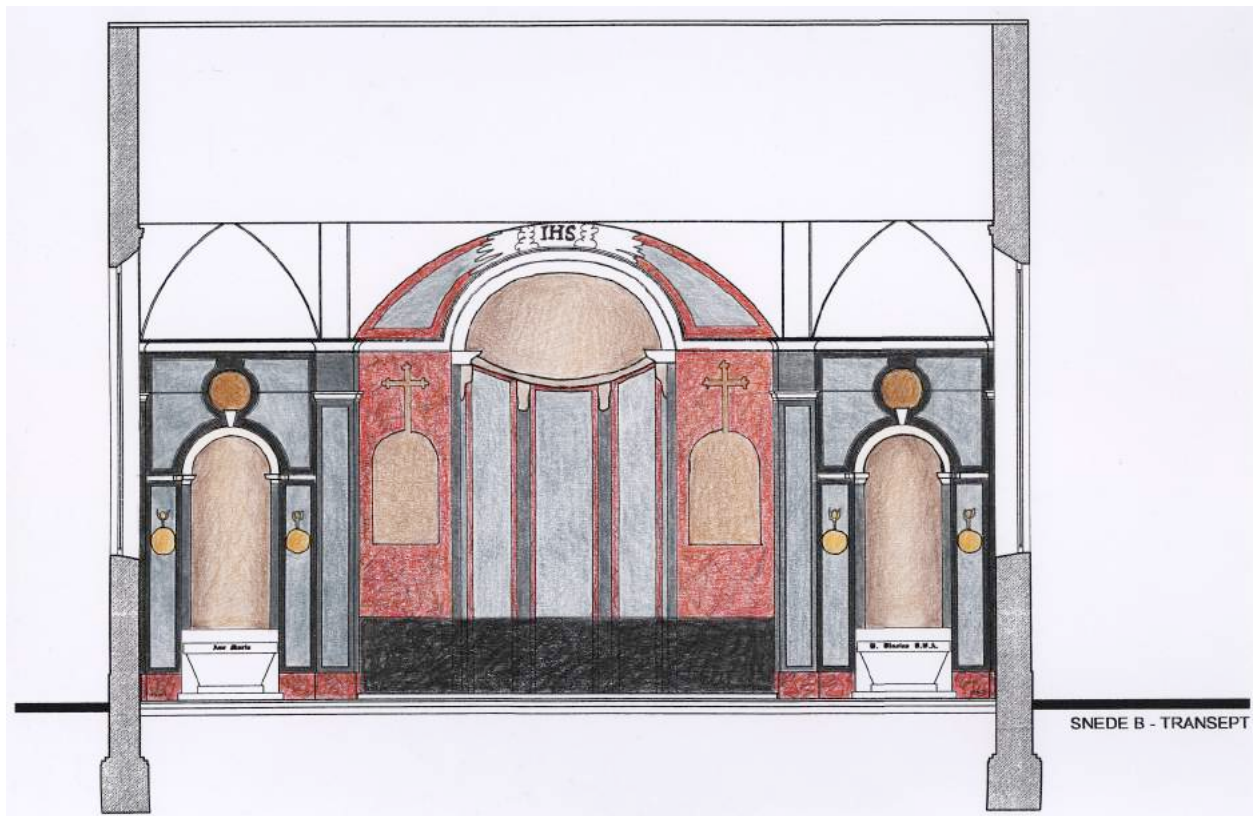
2.1.2.1. Koor, oostwand

In het koor betreft de eerste bepleistering of ruwlaag een kalkzandbepleistering, die grijs-grijs van kleur is en een vrij grof granulaat heeft. Daarop wordt een dunne witte top laag aangetroffen, vermoedelijk bestaande uit kalk of kalk en gips. Op de top laag wordt overal een gelijke laag teruggevonden. Wellicht betreft het een lijmlaag die als buffer- of isolatielaag tussen de bepleistering en de schildering aangebracht is.

Op de houten panelen (nisjes) in de figuratieve muurschilderingen op de penanten in het koor wordt een preparatielaag van krijt en lijm aangetroffen.

Er worden verder drie tot vier afwerkfases aangetroffen:

Eerste fase

Onderaan wordt, tot een hoogte van 1,70 m, een zwarte lambrischildering teruggevonden. De zwarte schildering is een marmerimitatieschildering met een fijne grijsgroene veining op een diepzwarte fond. Dit lambrisdecor loopt door over de penanten en de nis.

Boven de zwarte lambrischildering tot aan de kroonlijst wordt op de penanten een rode marmering met grijze veining aangetroffen.

De figuratieve schilderijen met voorstellingen van Sint-Paulus en Sint-Petrus in imitatie natuurstenen nissen met erboven twee grote Latijnse kruisen komen in de eerste afwerkfase samen voor met de rode en de zwarte marmerschildering. De rode marmerschildering loopt namelijk niet onder de figuren door.

In de nis wordt de diepzwarte marmerimitatieschildering van het lambris enkel teruggevonden aan de zijkanten (b.v. K, OW, S9) maar niet in het middengedeelte. Mogelijk liep het zwarte lambris niet volledig door achter het altaar.

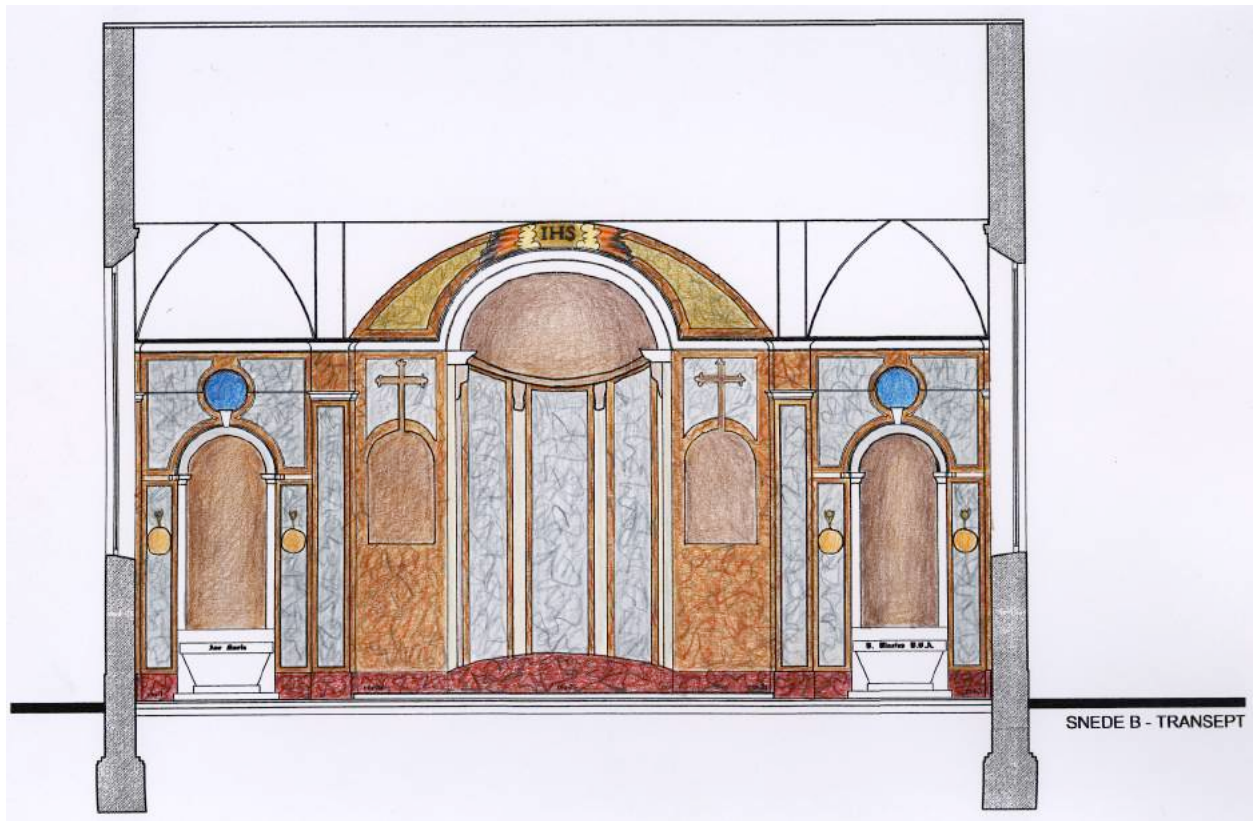
Boven het zwarte lambrisdecor wordt een polychrome uitmonstering aangetroffen, waaronder naast elkaar, van rechts naar links: banden met een grijze monochrome schildering (op de plaats van grijze en donkergrijze banden nu), een smalle verticale band met rode marmerimitatie (cfr. rode marmerimitatie op penanten) en een brede verticale band met grijze marmerimitatieschildering (op de plaats van de huidige panelen met witte marmerimitatie). De grijze monochrome schildering betreft mogelijk een marmerimitatieschildering. Dezelfde fase werd ook teruggevonden in het zuidtransept, op de boord van de hoekpilaster op de oostwand (zie steekproef Zt, OW, S11).

De hierboven besproken polychrome uitmonstering loopt uit op een imitatie architraaf. Daarboven wordt de (nu nog zichtbare) imitatie half bolvormige koepel geschilderd

met daarin de figuratieve schildering van de Heilige Drievuldigheid. Deze schildering dateert eveneens uit de eerste fase.

Boven de kroonlijst wordt dezelfde kleurencombinatie met een rode marmerimitatieschildering onderaan en een grijs of grijze marmer verder in het vlak aangetroffen (zie K, OW, S11).

Tweede fase

Op de penanten wordt de beige marmerimitatieschildering met bruine veining aangebracht, geschilderd tot tegen de figuratieve schilderingen (zie foto), die in de tweede fase gerecupereerd worden van de eerste afwerking. Op sommige plaatsen is geschilderd tot over de rand van de figuren. De Latijnse kruisen boven de nissen op de penanten worden in deze fase overschilderd.

De beige marmerimitatieschildering loopt iets lager door dan de huidige plint. Daaronder komt een donkerrode imitatiemarmeren plint voor.

In de spaarnis wordt een trompe-l'oeilschildering van een halfcirkelvormige nis teruggevonden. Ze bestaat uit: een beige marmer op de achtergrond (cfr. beige marmerimitatieschildering op penanten), twee frontaal gestelde en twee uitzwenkende pilasters in natuursteen (kalkzandsteen) (beige van kleur maar met nuanceringsen) bekroond met natuurstenen kraagstenen (de huidige), en opliggende licht grijs getinte marmeren platen. De zijkanten (of de dikte) van de witte marmeren platen en van de natuurstenen pilasters worden aangegeven door een smalle band in donkerbruin. Die wordt rechts nog eens afgeboord met een zeer smalle bruinrode filering. Deze filering is de schaduw van de opliggende platen en pilasters, die doorloopt onder de architraaf.

Wat betreft de uitzwenkende pilasters kijkt men op de zijkanten van de pilasters, de fronten worden in perspectief weergegeven. Aan de linkerkant vertaalt zich dit in een

bruin gekleurd voorvlak, rechts krijgt men een voorvlak in een tint iets lichter dan het zijvlak.

Dit alles wijst erop dat de trompe-l'oeilschildering uitgevoerd is met een lichtinval die vanuit het noorden komt.

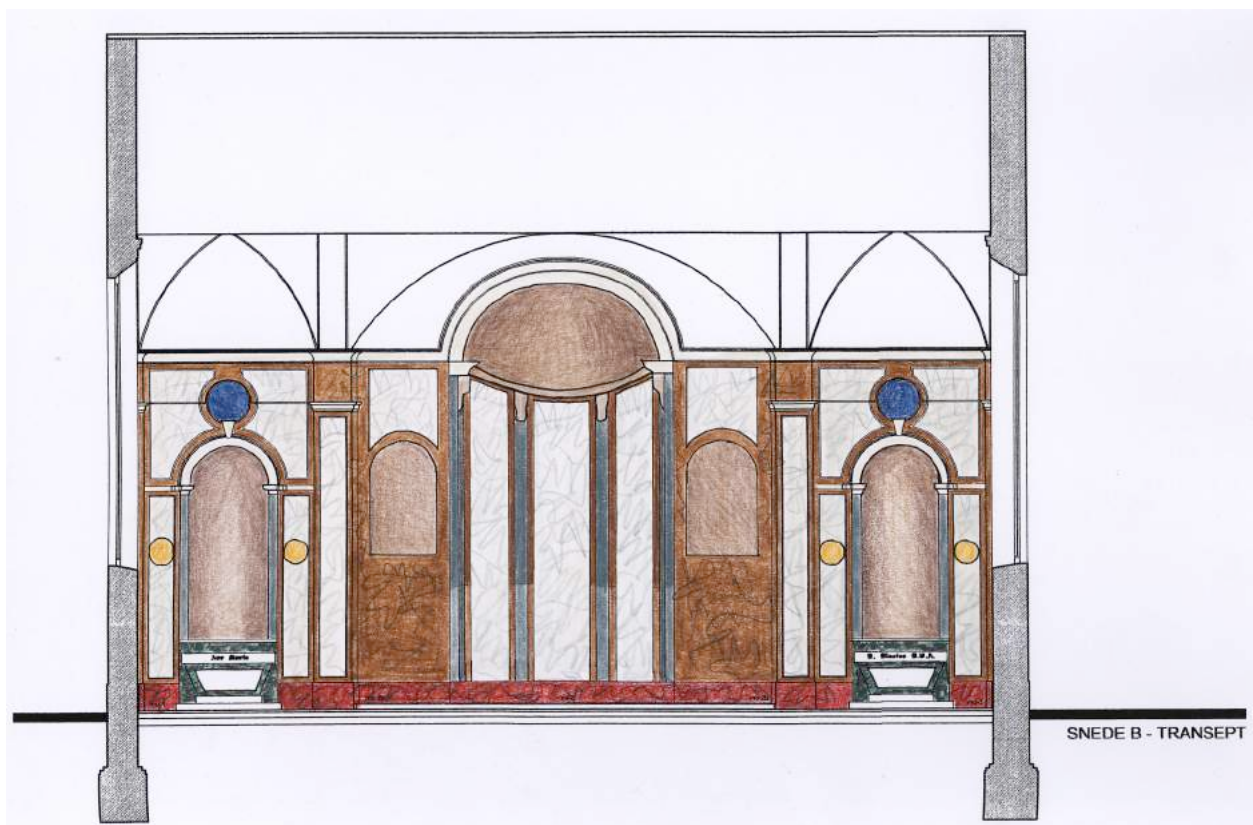
De architraaf en de half bolvormige koepel met cassettenplafond worden gerecupereerd uit de vorige fase, net zoals de figuuratieve schildering zelf.

Onderaan suggereert een ellipsvormige plint de perspectivische werking van de halfcirkelvormige nis. De donkerrode gemarmerde plint die ook voorkomt op de penanten loopt door op het vlak van de nis (zie foto).

In het boogveld wordt in deze fase de medaillon met het IHS-symbool en de stralenkrans geschilderd. Boven de kroonlijst zelf wordt eerst een band in dezelfde beige marmerimitatieschildering als beneden uitgevoerd. Het medaillon wordt omgeven door wolken en een stralenkrans. Het IHS-symbool is op een gele achtergrond in bladgoud met een rode filering uitgevoerd. Het bladgoud is later hernomen in bronsverf. Dit zou op twee afwerkfases wijzen.

De tweede afwerkfase (met bronsverf) herkennen we ook op de foto KIK B 59638 (1944).

Derde fase of huidige afwerking

De huidige afwerking is een zwak afschijnsel van de tweede afwerking met de trompe-l'oeilschildering. Het bovenste gedeelte (architraaf, koepel en kraagstenen) is gerecupereerd van de tweede afwerking. Dit geldt ook voor het bovenste gedeelte van de beige gemarmerde achtergrond. Deze is vanaf ongeveer 2.70 m oorspronkelijk of behorend tot de tweede fase. Al deze onderdelen werden evenwel gevernist in de huidig zichtbare fase.

De lichtgrijze marmering is volledig overschilderd door een moderne witte marmerimitatie met grijze veining. In de zone lager dan 2.70 m zijn de beige marmering, de grijze opstaande kanten van de pilasters en de schaduwen hernomen in een moderne matte dispersieverf, op een laag van papier. Alle diepte is verloren gegaan.

De plint is in een moderne rode marmerimitatie met groffe witte en grijze veining geschilderd en is recht afgewerkt (overal circa 40 cm hoog). De beige marmerimitatieschildering is gevernist. De overgang ter hoogte van 2.70 m is duidelijk zichtbaar: zo werd de laatste beige marmerimitatieschildering gedeeltelijk over de eerste geschilderd en daardoor treffen we op die plaats twee beige marmerimitatieschilderingen aan die beide gevernist zijn (zie K, OW, S6). De grijze verflaag die beneden aangewend werd is ook anders van tint dan die boven 2.70 m.

Deze ingrepen zijn wellicht terug te brengen tot twee verschillende uitvoeringsperiodes.

In deze fase is de dieptewerking zoek: dat heeft te maken met de stilistische verarming, het niet respecteren van alle materiaalimitaties (de kalkzandsteenimitatie werd niet hernomen maar vervangen door uiterst platte en matte grijstonen) en vooral het rechte trekken van de ellipsvormige plint waardoor de illusie van de diepte onderaan in de nis volledig teniet gaat.

Boven de kroonlijst wordt de schildering met het medaillon met het IHS-symbool overschilderd nadat een laag papier aangebracht werd.

2.1.2.2. Koor, zuid- en noordwand

De bepleistering is, net zoals op de oostwand, tweelagig: De ruwlaag is een kalkzand bepleistering, de toplaag bestaat uit een dunne laag kalk (of kalk en gips). Daarop komt overal een gele bufferlaag voor.

Er wordt een pakket van in totaal acht à negen afwerklagen teruggevonden, waarvan de laatste zes recent zijn.

Eerste fase

Op de zuid- en noordwand wordt als eerste afwerklaag een stevige oliehoudende crèmekleurige verflaag teruggevonden met daarop een voegimitatieschildering in rood-bruin. Het betreft een natuursteenimitatieschildering. Deze fase komt wellicht overeen met het decor met de zwarte en rode marmerimitatieschildering. In deze afwerking zijn het raamkozijn, de dagkant en de afzaat grijs (eerste laag). Ook op de (boorden van de) pilasters op de noord- en zuidwand wordt als eerste afwerklaag een grijze laag (marmerimitatieschildering?) aangetroffen.

Mogelijk betreft het hier echter nog een oudere afwerking, die dan zou overeenstemmen met een niet meer definieerbare fase op de oostwand. In deze vroegere afwerking zouden de nissen in de penanten nog open zijn. In de in dit punt beschreven eerste fase zijn ze met houten panelen dichtgemaakt.

Tweede fase

De tweede verflaag heeft een lichtgrijze kleur. Ze vertoont echter wat kleurnuances (lichtere en meer donkere zones). Er zijn voor deze laag twee interpretatiemogelijkheden:

(1) De laag is een marmerimitatieschildering en gaat samen met de eerste fase op de oostwand (het zwart-rode decor) (indien de schildering met voegimitatie ouder zou zijn dan fase 1).

(2) De laag is een marmerimitatieschildering die samengaat met de tweede fase op de oostwand.

De grijze verflaag loopt door tot achter het koorgestoelte (we weten niet hoe ver).

De dagkanten, raamkozijnen en afzaten zijn afgewerkt in omber.

Derde fase

Als derde afwerklaag wordt een bruine verflaag, mogelijk ook een marmerimitatieschildering, teruggevonden op de zuid- en noordwand. In deze fase zijn de raamkozijnen, dagkanten en afzaten in een gelijkaardige kleur (omber, bruin) maar dan in een donkerder tint, afgewerkt.

De bruine laag zou dan kunnen overeenkomen met de tweede afwerkfase, dus de trompe-l'oeilschildering op de oostwand. Dit is een redelijk "zwarte" afwerking voor de wanden.

Deze bruine afwerking is in de steekproeven evenwel niet teruggevonden op de zuidwand.

Klaarblijkelijk komen met de tweede afwerkfase op de oostwand twee subfases op de zuid- en noordwand overeen: de grijze (marmerimitatie)schildering en de bruine afwerking.

Verdere fases

Verder komen ruim meer afwerkfases voor op de noord- en zuidwand dan op de oostwand. Dit is ook normaal, gezien het hier routinematig onderhoud van de architecturale delen van de kerk betreft.

De vijfde afwerking is een monochrome blauwgrijze verflaag.

De zesde afwerking betreft een monochrome lichtgrijze verflaag. De zevende laag is een grijze verflaag. Wellicht betreft het hier nog één of maximaal twee afwerkingen. Daarop komt een dikke uitvlaklaag van een moderne gipsplamuur voor, papier en de huidige gebroken witte afwerking. Deze laatste afwerklaagen komen op alle verder te bespreken architecturale onderdelen van de kerk voor. De fase met de uitvlaklaag, het papier en de huidige verflaag dateert van 1999.¹⁸

Op deze bepleistering komt dik vezelrijk papier voor. (glasvezel(?)papier). Dit papier is monochroom gebroken wit geschilderd en betreft de huidige afwerking.

¹⁸ Zie documenten uit kerkarchief: Ardoeie-Koolkamp, Brieven van de firma Verhodekor bvba aan arch. Daan Laethem betreffende renovatie- en schilderwerken: (1) aangepaste offerte dd 23.12.1998; (2) brief betreffende uitvoeringstermijn, dd 01.12.1998.

2.1.2.3. Koor, gewelf

Op het gewelf van het koor wordt eerst een grijze afwerklaag aangetroffen. Deze komt wellicht overeen met de eerste fase op de oostwand.

Daar boven komt een zacht gele verflaag met accenten in licht oker op de ribben en donker oker op de lijsten rond de medaillons. We vinden in deze fase in het centrale medaillon ook een kruismotief terug in fel oker op een zacht gele achtergrond.

Het kruismotief wordt echter hernomen in een rijke kleurstelling met rood, groen en bladgoud op een lichte beige achtergrond. Op de foto KIK B 59638 (1944) gaat deze afwerking samen met de tweede fase op de oostwand van het koor. Mogelijk betreft het hier weer een tweede subfase overeenkomend met de tweede fase op de oostwand (zie ook 2.1.2.2. Koor, zuid- en noordwand).

De volgende fase is een grijze afwerking, dan volgt de huidige gebroken witte afwerking met grijze accenten op een tussenlaag van papier.

2.1.2.4. Transept, oostwand

Eerste fase

Het bepleisteringssysteem op de oostwand van het transept is hetzelfde als dat in het koor.

De sterke rood/zwart/grijze fase van de oostwand in het koor wordt doorgetrokken op de oostwand in het transept.

De plint wordt in deze eerste fase in rode marmerimitatie geschilderd. De rode marmerimitatieschildering wordt, met als tussenlaag een rode preparatielaag, op de natuurstenen drager aangebracht. De plint is 60 cm hoog.

Daarboven komt een decor dat bestaat uit een achtergrond in zwarte marmerimitatie, met daarop imitatie grijze marmeren platen of panelen. De panelen hebben een zekere dikte en de schaduw van de panelen wordt in donkergrijs aangegeven.

Op de hoekpilasters vinden we een grijze marmerimitatie boord terug met een grijs verdiept vlak (in marmerimitatie?). Dit in overeenstemming met de zuid-, respectievelijk noordkant van de hoekpilasters in het koor (zie K, ZW, S2 en Zt, OW, S11).

Op de penanten vinden we een zwarte achtergrond in marmerimitatie, met daarop lichtgrijze marmeren panelen die aan de zijkanten met een kwartbolprofiel afgeboord zijn.

De figuratieve schilderijen gaan, net zoals in het koor, samen met dit decor van marmerimitaties. Op beide panelen komen bovenaan twee medaillons voor, links met het IHS en rechts met het Maria (SMR)-monogram. Deze panelen worden gedragen of opgehouden door putti. Deze putti zijn nog aanwezig onder de bovenliggende verflagen.

Centraal zijn in de verdiepte rondboognissen de figuren van Maria (noordtransept) en de H. Blasius (zuidtransept) geschilderd. De figuren zijn sculptuurimitaties in natuursteen op een, eveneens natuurstenen, imitatiesokkel. De achtergrond van de rondboognis is afgewerkt met een marmerimitatie in bruin met zwarte en rode adering,

bovenaan is een imitatie van een gestucte of gesculpteerde koepel in natuursteen met cassettes met bloemen, uitgewerkt. Aan de overgang tussen koepel en effen marmerimitatie achtergrond, ter hoogte van de geboorte van het (imitatie)gewelf is er een geprofileerde kroonlijst met onder andere een tandlijst uitgewerkt. Het betreft hier eveneens een imitatie van een natuurstenen lijst.

De penanten worden bovenaan afgesloten door een iets vooruitspringende cordonlijst. Deze lijst loopt over in de stucomlijsting van de nissen. Deze studlijst in rondboogvorm steunt op twee kraagstenen in stucwerk en heeft centraal een sluitsteen, tevens console van de daarboven liggende tondo.

Boven de cordonlijst en de nis vinden we opnieuw de zwarte achtergrond in marmerimitatie terug, met daarop grote marmeren platen in lichtgrijs. Deze worden centraal doorbroken door een tondo. De tondo heeft in de bovenste helft een smalle stucomlijsting die doorloopt in een horizontaal geprofileerd lijstje dat doorloopt naar de hoekpilasters ter hoogte van de kapitelen. In de eerste fase is de achtergrond van de tondo bruin.

De verdiepte nis wordt bovenaan, rond de stucomlijsting, versierd met geschilderde guirlandes in bruine tinten. De guirlandes zijn uitgevoerd op de zwarte marmerimitatieschildering en dateren ook uit de eerste fase.

De beelden in de tondo zijn in deze fase eveneens gepolychromeerd.

Uit de schaduwwerking in de nissen en de schaduwen van de marmeren platen, kan afgeleid worden dat voor het noordtransept met een lichtinval vanuit het noorden en voor het zuidtransept met een lichtinval vanuit het zuiden rekening gehouden wordt.

Tweede fase

Op de pilasters en op de penanten wordt in de tweede fase dezelfde afwerking aangetroffen als op de oostwand van het koor. Op de muurvlakken krijgen we een beige-bruine achtergrond in marmerimitatie, met daarop lichtgrijze marmeren panelen die aan de zijkanten met een kwartbol afgeboord zijn. De illusie van opliggende panelen is hier veel groter dan in de eerste fase. De schaduw van de platen wordt aangegeven met een zwart biesje (idem zoals in huidige fase).

In het zuidtransept wordt bovenaan in plaats van een lichtgrijze marmering een bruine marmering aangetroffen. Op deze plaats komt op de marmerschildering een vernis voor die wellicht als fixatief aangebracht werd in een verpoederende en afschilferende zone (t.g.v. het vocht- en zoutprobleem dat zich duidelijk manifesteert op deze wand). Dit wijst op een extra fase of een restauratiefase.

In de tweede fase vinden we op de cordonlijst, de kapitelen en de kraagstenen een crèmekleurige afwerking terug die verwijst naar natuursteen.

In het noordtransept worden, eveneens op verschillende plaatsen, extra lagen aangetroffen. Rechts worden bijvoorbeeld de guirlande en het medaillon met hart gereconstrueerd en ook de koepelschildering wordt wellicht hernomen (zie Nt, OW, S5; S6; S7 en S12). Ook op de penanten wordt een extra marmerimitatieschildering aangebracht. In het zuidtransept zijn ook plaatselijk herstellingen of overschilderingen teruggevonden.

De tondo's krijgen een blauwe achtergrond.

Onderaan wordt een plintschildering in rode marmerimitatie aangetroffen.

Derde fase

Fase twee wordt in grote lijnen gerecupereerd, maar de lichtgrijze gemarmerde panelen worden vervangen door witte gemarmerde panelen. De rest van de schildering wordt gevernist. Dit geldt ook voor de figuratieve schilderingen. De putti worden weggeschilderd, de medaillons worden weerhouden. De plint wordt nogmaals in een rode marmerimitatieschildering overschilderd. De tondo's krijgen een nieuwe donkerder blauwe achtergrond.

2.1.2.5. Transept, overige wanden

Noord- en zuidwand

De vrijlegproeven op de noord-, zuid- en westwanden van het transept verlopen eerder moeizaam. De lagenopbouw was moeilijk te achterhalen.

De eerste afwerking op de noord- en zuidwanden betreft een okerkleurige verflaag op de wanden met grijs op de dagkanten, kozijnen en afzaten (zie steekproeven Nt, NW, S1 en S4). De afwerking zou overeenkomen met de crèmekleurige verflaag met steenimitatieschildering op de noord- en zuidwanden van het koor (zie steekproeven K, NW, S1 en S2) en dus met het eerste decor op de oostwand van het koor.

Op de noordwand van het noordtransept vinden we een tweede afwerking met grijs op de wanden en omber op de dagkanten, kozijnen en afzaten (eventueel nog gedifferentieerd) terug (zie steekproeven Nt, NW, S1 en S4). Deze fase zou overeenkomen met de tweede grijze afwerking (marmerimitatie?) op de zuid- en noordwanden van het koor (zie steekproeven K, NW, S1 en S2).

Vervolgens vinden we op de wanden een crèmekleurige afwerking met een bruine afwerking op kozijnen, dagkanten en afzaten. Deze afwerking zou overeenstemmen met de bruine afwerking op de zuid- en noordwanden in het koor, die gecorreleerd wordt aan de tweede fase op de oostwand van het koor, mogelijk al na restauratie ervan.

De twee vorige afwerkingen vinden we echter niet terug op de zuidwand van het zuidtransept (zie steekproef Zt, ZW, S1). Mogelijk zijn deze lagen hier verdwenen of werden ze verwijderd.

In de volgende en dus vierde afwerking op de noordwand van het noordtransept worden de wanden in geel geschilderd met fel okeren afwerkingen op de kozijnen, dagkanten en afzaten (zie steekproeven Nt, NW, S1 en S4). Het is deze afwerking die we overal in het schip en op het gewelf aantreffen als tweede fase en die ook op de foto KIK B 59640 (1944) kan herkend worden en overeenkomend met de tweede fase op de oostwand van koor en transepten (voor de beschrijving van deze fase: zie verder).

Westwand

Vanuit de steekproeven op de westwand is het zeer moeilijk dezelfde laagopbouw als op de noordwand te reconstrueren. We kunnen – zij het niet erg duidelijk - in steekproef Nt, WW, S4 toch alle lagen zoals in steekproef Nt, NW, S4 herkennen.

In andere steekproeven, uitgevoerd op de hoekpilaster (Nt, WW, S1, S2 en S3) komt enkel de eerste grijze afwerkfase voor en vervolgens de okeren fase. Dit is dezelfde laagopbouw die we overal in het schip aantreffen.

Het is dus eerder plausibel dat de noord- en zuidwanden een afzonderlijke behandeling kregen die meer aanleunt bij het bepalende decor op de oostwanden en bij de noord- en zuidwanden in het koor.

2.1.2.6. Transept, altaren

Enkel het altaar in het zuidtransept wordt onderzocht. Er worden algemeen op de belangrijke onderdelen (achterwand, antependium, plint, mensa) drie tot vier fases aangetroffen. Nagenoeg alle afwerklagen betreffen marmerimitatieschilderingen.

In de eerste afwerkfase is de achterwand in een rood-bruine marmering met grijze adering gesteld. De oudste afwerking op het antependium is een marmering met licht okeren fondkleur en witte adering. Ook de oudste afwerklaag op het verdiept vlak van de predella is oker.

In een tweede fase is de achterwand in een rood-bruine marmering met groene adering afgewerkt. Op het antependium komen twee fases voor: Een opvallende okeren fondkleur met witte, grijze, zwarte en okeren adering. In een latere fase wordt op het antependium een rustige marmerimitatieschildering met beige fondkleur en lichtblauwe veining aangetroffen. In de tweede afwerking zijn de plint en de zijkant van de mensa rood-bruin. Het verdiept vlak van de predella is lichtgrijs tot crèmekleurig. Op de festoenen van het antependium wordt bladgoud aangetroffen, mogelijk op een marmerimitatieschildering. Ook op het krulmotief en het festoen van het sokkeltje wordt bladgoud teruggevonden. Het bladgoud hoort tot de eerste of tweede afwerkfase.

In de derde of huidig zichtbare fase zijn de achterwand, de zijwanden, de zijkanten, de plint, ... in een zwarte marmering met groene veining gesteld. Het verdiept vlak van het antependium is gebroken wit geschilderd evenals het sokkeltje en het vlak in de predella.

Het blad van de mensa is wit gelakt. Er komen geen oudere verflagen voor.

2.1.2.7. Transept, gewelf

De kleurstelling op het gewelf is dezelfde als in het koor en in de rest van de kerk (zie 2.1.3.). De filigranen krijgen in de tweede fase dezelfde lichte okeren accentuering als de ribben in het koor.

2.1.2.8. Schip, noord- en zuidwand

Travee 4

In de vierde travee wordt een veel omvangrijker lagenpakket aangetroffen dan elders in de kerk:

De bakstenen wanden zijn hier afgewerkt met een tweelagige bepleistering bestaande uit een ruwlaag en een toplaag. De ruwlaag is samengesteld uit kalk en zand, de toplaag bestaat hier wellicht uit kalk en een fijn granulaat.

Op de toplaag van de bepleistering worden vier tot vijf al dan niet getinte kalkwitsellagen aangetroffen. De meest oostelijke travee(ën) van het schip is(zijn) de enige plaats(en) waar witsellagen aangetroffen worden. Het betreffen dus de oudste en wellicht originele wanden van het vroegere, nog niet uitgebreide kerkgebouw. Op de witsellagen komt de lichtgele bufferlaag voor met daarop het pakket bestaande uit lijmverf en oliehoudende verflagen.

Als eerste fase van deze verflagen wordt een grijze afwerking teruggevonden. Dit betreft dezelfde grijze verflaag die ook op de wanden van het transept en op het gewelf op de verschillende onderdelen aangetroffen is.

De volgende afwerkfase is deze waarin de wandvlakken in een gele verflaag afgewerkt zijn en waarin dagkanten, kozijnen en afzaten een fel okeren afwerking krijgen. In deze fase is de kroonlijst in lichte oker gesteld met op de sima een accent in bronsverf en op de onderlijst een accent in omber of donkere zalmkleur.

De verdiepte vlakken van de pilasters zijn in geel, de boorden in fel oker.

De raamkozijnen zijn in licht oker en fel oker, de bovendorpel in lichte oker wellicht met fel okeren accenten en de sluitsteen in een gebroken witte (natuursteenimitatie)kleur met accenten (smal biesje) in goudoker (zie steekproef S, NW, S12, 13 en 14).

Traveeën 1 en 2

Op de wanden van travee 1 wordt een recente bepleistering aangetroffen (zie ook verder 2.1.3.8. Schip, westwand). Daarop komt een lichtgele bufferlaag voor, waarop de eerste afwerking in gele en felle oker volgt. De grijze verflaag die we overal als eerste fase aantreffen, komt hier niet voor.

De eerste traveeën van het schip werden wellicht met de werken aan de westtoren opnieuw bepleisterd. Er worden daar, in overeenstemming met de westwand, slechts enkele afwerkklagen aangetroffen (zie steekproef S, NW, S18).

De daaropvolgende lagen zijn dezelfde dan elders.

In travee 2 zijn de kleurstelling en de laagopbouw idem aan die in travee 1.

In travee 3 worden geen steekproeven uitgevoerd. Momenteel is niet geweten of de grens van de moderne bepleistering tussen traveeën 2 en 3, dan wel tussen traveeën 3 en 4 ligt.

De dragers van de gewelven van traveeën 1 en 2 verschillen van de dragers van de gewelven 3 en 4. Er wordt dus vanuit gegaan dat travee 1 en 2 met de werken aan de westtoren mee onder handen genomen werden.

2.1.2.9. Schip, westwand

Op de westwand in het schip wordt een ander pleistersysteem aangetroffen. Het betreft hier mogelijk een modern geprefabriceerd bepleisteringssysteem (bijvoorbeeld Cantellani). Op de bepleistering wordt evenwel een gelijkaardig geelachtige lijmlaag als buffer of isolatielaag aangetroffen.

De eerste afwerkfase op de wand betreft een verflaag (oliehoudend?) in geel op alle terugwijkende architecturale onderdelen zoals de wandvlakken en de verdiepte

vlakken van de pilasters. Alle vooruitspringende delen zoals de boorden van de pilasters, de omlijsting van de deuopeningen, de omlijsting van de nis, ... zijn in fel oker afgewerkt. De kapitelen van de pilasters zijn in gebroken wit evenals de sluitsteentjes van de nissen boven de deuopeningen. Dat zouden dan de enige verdere differentiaties zijn op die wand. Het betreft dezelfde gele afwerking met felokeren accenten die we ook in het transept (noordwand, zuidwand, westwand) aantreffen. We vinden de twee okers ook terug in het transept en daar komt deze kleurstelling overeen met fase 5.

De volgende afwerkingen zijn de lichtblauw-grijze verflaag (moderne verflaag) met daarop de lichtgrijze verflaag. Niet overal worden de twee grijze lagen, zoals elders, aangetroffen. Wellicht fungeren ze dan ook als preparatielagen.

Daarop tenslotte bevindt zich de huidige afwerking in gebroken wit met nuancerings in lichtgrijs. Deze laatste verflaag bevindt zich overal op een tussenlaag van papier, behalve op de verdiepte delen van de nis(sen).

2.1.2.10. Schip, gewelf

Op het gewelf wordt als eerste verflaag een grijze afwerking aangetroffen. Die wordt overal teruggevonden. Daarna volgt een afwerking in zacht geel met accenten in lichte oker op de vlakken van de gordelbogen en op de filigranen, en fel oker op de langsprofielen van de gordelbogen.

Op de medaillons vinden we op het vlak een lichte zalmkleur terug met een donkere tint van deze kleur op de lijsten. In travee 4 vinden we op de binnencirkel en op de rozet een bronsverf terug. Blijkbaar kwam in een eerdere fase bladgoud voor (zie steekproef S, G, S5 en S6).

Boven op de fase met zacht geel en oker worden drie grijze verflagen teruggevonden.

De huidige afwerking in gebroken wit en lichtgrijs wordt op het gewelf vrijwel overal aangetroffen op een tussenlaag van papier. Dit papier wordt teruggevonden op de gewelfvlakken en de vlakken van de gordelbogen en dit zowel in het schip, het transept als het koor.

2.1.3. Besluit

Eerste fase

De figuratieve schildering op de oostwanden van koor en transept vormt de meest opvallende decoratie van de kerk. Ze is nog steeds aanwezig maar hoort tot de eerste afwerkingsfase. De figuren worden er gecombineerd met een krachtige kleurstelling in zwart, rood en grijs. Deze afwerking dateert wellicht van kort na de uitbreiding van de kerk (in 1863) en dus van het derde kwart van de 19e eeuw. In het kerkarchief worden “grote schilderwerken” vermeld in 1871.

De noord- en zuidwanden van het koor hebben een crèmekleurige achtergrond met bruin-rode voegen (natuursteenimitatieschildering). De noord- en zuidwanden van het transept zijn afgewerkt in oker. De dagkanten, raamkozijnen en afzaten zijn zowel in koor als transept grijs afgewerkt.

De rest van de wanden van de kerk en het gewelf zijn in een sober lichtgrijs gesteld met hier en daar accenten in bladgoud (b.v. op de kroonlijst en de rozetten van het gewelf). De zij-altaren worden geschilderd in 1869. Mogelijk betreft het de eerste afwerking.

Tweede fase met restauraties/wijzigingen

Bij de tweede afwerking wordt de figuratieve schildering van de eerste fase gerecupereerd en worden de oostwanden van koor en transept afgewerkt met een trompe-l'oeil waarin de pilasters en panelen een meer werkelijkheidsgetrouw karakter krijgen met materiaalimitaties van natuursteen en verschillende soorten marmers. Deze fase herkennen we op de foto KIK B 59638 uit 1944 en ze is zeker nog zichtbaar tot in 1955 (zie foto huwelijk Mevr. Trenson, 1955, pastoor Rooryck). We zien op beide foto's wel de tweede fase na de restauratiewerkzaamheden (zie verder).

Op de noord- en zuidwanden van het koor vinden we een grijze afwerking, mogelijk een marmerimitatieschildering, terug. Dit grijs wordt ook aangetroffen op de noord- en zuidwanden van het transept. Rond de ramen (kozijnen, dagkanten, afzaten) wordt een omber teruggevonden.

Als tweede subfase, samengaand met de tweede fase op de oostwanden van koor en transept, wordt op de noordelijke en zuidelijke koorwanden boven op de grijze (marmerimitatie)schildering een bruine afwerking met donkerbruine accenten rond de ramen aangetroffen. Diezelfde donkerder afwerking vinden we ook terug rond de ramen van de transepten, op de wanden vinden we dan echter een crèmekleurige afwerking terug (niet op de zuidwand).

Als derde subfase, nog steeds samen met de tweede fase op de oostwanden van koor en transept, wordt tenslotte de hele kerk in een zacht geel decor met lichtokeren en felokeren accenten gesteld. Op sommige onderdelen (sima, medaillons, rozetten) vinden we in deze fase een bronsverf terug. De noord- en zuidwanden van het koor worden niet meegeschilderd in deze kleurstelling.

Uit sommige steekproeven is gebleken dat onder de bronsverf op de okeren fase soms nog een ouder accent in bladgoud voorkwam (zie steekproeven Nt, OW, S13 en S14; S, G, S6). Het bladgoud dateert uit de vorige fase in combinatie met de monochrome grijze afwerking.

De okeren fase is gedateerd in 1927 (zie document ("contract" met schilders) in bijlage). Op de foto KIK B 59640 uit 1944 komt ze samen met de tweede fase op de oostwanden voor. Het document uit 1927 vermeldt ook het overschilderen van de "valsche beelden" van O.L.V. (noordtransept) en den Heilige (zuidtransept)". Uit het huidige onderzoek volgt echter dat, althans wat betreft de trompe-l'oeil schilderijen, er slechts één afwerkfase voorkomt en deze dus niet overschilderd zijn. Tenzij deze opmerking de sculpturen betreft.

Uit het steekproevenonderzoek is gebleken dat de schilderijen van de tweede fase op de oostwanden plaatselijk overschilderd en geretoucheerd werden. Mogelijk dateren deze werken (zeker ten dele) uit 1927. Vermoedelijk werd ook dan de vernis aangebracht, om het "bijgewerkte geheel" te homogeniseren.

De tweede fase op de oostwanden is vrij lang behouden en het is ook niet vreemd dat hiermee verschillende fases op de andere architecturale onderdelen samengaan.

De gele en okeren afwerking op de wanden is de eerste fase die aangetroffen wordt op de westwand op een modern bepleisteringssysteem. Vooraleer de schilderwerken uitgevoerd werden, werden de westwand en zeker de eerste en tweede traveeën van het schip opnieuw bepleisterd.

In 1879 is er in het kerkarchief sprake van "witten en schilderen" van de kerk. In 1891 wordt dit nogmaals vermeld in de kerkrekeningen. De tweede fase op de oostwanden (mogelijk met een eerste en tweede subfase) kunnen we dus wellicht dateren in het laatste kwart van de 19^e eeuw.

Op de westwand van de kerk treffen we slechts twee marmerimitatieschilderingen op de plint aan, op de oostwanden van het transept drie. De tweede op de oostwanden komt overeen met de eerste op de westwand. Deze schildering zou van net na de verbouwingswerken aan de westwand kunnen dateren (1878).

In 1960-1961 wordt het altaar verwijderd en door pastoor Ghyselen het altaardoek opgehangen.

Derde fase

De laatste werken hebben in 1999 plaatsgevonden. De firma Verhodekor bvba uit Ardooie-Koolskamp voert tussen 1 februari en 26 maart 1999 o.a. pleisterwerken, schilderwerken (op tasso; op wanden en gewelf) en specifiek schilderwerk in marmertechniek uit (oppervlak 12 m²).¹⁹ Dit gebeurt in 1997 volgens de richtlijnen van de firma Martin Mathys nv uit Zelem-Halen in opdracht van architect Laethem.²⁰ Het vermelde specifiek marmerwerk betreft waarschijnlijke enkel het werk uitgevoerd op papier, in de koornis.

Het altaardoek zou dan verwijderd zijn, en zowel in het koorgedeelte (daar tot op een hoogte van 2,70 m meter) als elders in de kerk worden plamuurwerken uitgevoerd en wordt bijna systematisch papier aangebracht vooraleer de laatste afwerking aangebracht wordt.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Zie document uit kerkarchief: Zelem-Halen, dd 02.07.1997, Martin Mathys nv, Voorschriften voor schilderwerken; zie document in bijlage.

De trompe-l'oeilschilderingen in koor en transept worden gedeeltelijk hernomen: Op de plaatsen van de grijze marmerpanelen komen witte marmers in een modern verfsysteem, de natuursteenkleurige pilasters worden in een matte grijze verf geschilderd, en de beige-bruine marmers worden in het koor tot op een hoogte van 2,70 m gereconstrueerd en gevernist.

De rest van de kerk wordt in gebroken wit met lichtgrijze accenten geschilderd.

Nochtans werden een groot deel van de wijzigingen van tweede naar derde fase al eerder uitgevoerd, mogelijk in de jaren 1960. Bij de komst van pastoor Ghyselen was de kerk "vervallen", de pastorie "zeer vervallen".²¹ Wellicht heeft hij revovatie- en restauratiewerken laten uitvoeren.

Tussen de witte overschilderingen van de marmerpanelen kunnen we duidelijk kwaliteitsverschillen opmerken: Zo dateren b.v. de meeste overschilderingen op de transeptwanden wellicht van 1999 en zijn in dispersieverf uitgevoerd maar de witte marmeren panelen op de pilasters van de noordelijke en zuidelijke koorwanden zijn ouder en in olie verf uitgevoerd.

²¹ Don Camillo in Waardamme, Panorama, nr.11, maart 1976.

3. Bewaringstoestand

3.1. Koor

Het is zeer moeilijk om de bewaringstoestand van de eerste fase (zwart/rood/grijs) in het koor toe te lichten. Wel kan gesteld worden dat deze fase moeilijk vrij te leggen is en dat de schildering van de tweede fase sterk hecht aan de onderliggende eerste fase. De vrijlegging zelf veroorzaakt in ieder geval schade in de vorm van kleine lacunes verspreid over de steekproeven. Dit geldt zeker voor de schildering met natuursteenimitatiepatroon op de zuid- en noordwanden.

De figuratieve schilderingen, die ook uit deze fase dateren, zijn echter algemeen in goede staat. We concipiëren ze nu als vrij donker, wat een gevolg is van de inmiddels ietwat verdonkerde en erg vervuilde vernislaag. Het verwijderen van de vernislaag verloopt algemeen vrij makkelijk en een aanzienlijk frissere schildering komt te voorschijn. Het kleurenpalet van de vrijgelegde schildering situeert zich meer in de grijstinten waardoor de illusie van de steensculptuur, de bedoeling van deze schildering, sterker werkt. Na vernisafname zijn ook duidelijk de voortekening te zien en de opbouw van de schildering, met verschillende lagen boven op elkaar die steeds vetter aangebracht worden. De laatste toetsen zijn zeer pasteus (hoogrels) (zie foto's). De schildering werd uitgevoerd in olieverf. Hier en daar zijn wel wat retouches uitgevoerd.

De marmerimitatieschilderingen uit de tweede fase zijn algemeen in goede staat. Ze zijn enkel gevernist en daardoor verdonkerd. Verwijderen van de vernislaag verloopt vrij makkelijk en zonder veel schade. In de onderste zone is op de schilderingen papier gekleefd. In de plintzone komt wat schade voor, maar verder zijn zij, voor zover dit onderzoek kan uitwijzen, vrij goed bewaard en vrij eenvoudig vrij te leggen.

Onder het kruis, in het middenste witte gemarmerde imitatiepaneel is een zone van ongeveer 50 bij 50 cm dichtgemaakt met een waterbestendige gyprocplaat. Rondom rond de gyprocplaat komt plamuur voor. In deze zone ontbreekt de schildering en kwam wellicht vroeger een nis (tabernakel?) voor (zie foto in bijlage). Deze ingreep dateert vermoedelijk van de laatste herstelwerken uit 1999.

De figuratieve schilderingen op het boogveld boven de centrale nis zijn goed vrij te leggen. De wolkenpartij met stralenkrans kan vrij gemakkelijk vrijgelegd worden. Het vrijleggen van het IHS-motief met de vergulding of bronsverf verloopt echter zeer moeizaam. Al deze voorgaande schilderingen zijn eveneens in olieverf uitgevoerd.

Op de noord- en zuidwanden zijn de schilderingen in een vergelijkbare staat. Op de noordwand komt iets meer schade voor dan op de zuidwand. Op verschillende plaatsen op de pilasters, is de schildering verdwenen en komen lacunes (nu geretoucheerd, maar slordig) tot op de bepleistering voor. De marmerimitatieschildering op de wandvlakken, die overeenkomt met de tweede fase, is eveneens zeer moeilijk vrij te leggen.

De huidige afwerking bevindt zich, los van esthetische opmerkingen, zuiver materiaaltechnisch gezien, in goede staat. Hier en daar schilfert de verflaag af en zijn er lelijke stopsels.

3.2. Transept

3.2.1. Algemeen

De bewaringstoestand van de eerste fase op de oostwand is net zoals in het koor moeilijk toe te lichten. Voor wat betreft de tweede fase is het wel duidelijk dat zowel in het noord- als in het zuidtransept heel wat meer schade voorkomt.

In het noordtransept zijn heel wat lacunes en zones waar de verflaag afschilfert, te situeren bovenaan rechts van de tondo. Een aantal lacunes tot op de bepleistering is recent en zichtbaar, een groot aantal werd al eerder zeer slordig opgevuld en geretoucheerd (zie foto's). Verder werden ook heel wat stukken gereconstrueerd. Zo zijn grote delen van de figuratieve schildering hernomen (bijvoorbeeld de koepelschildering, het puttohoofdje boven de tondo, de rechter guirlande, ... (zie foto's)).

In het zuidtransept zijn de afschilfering en de lacunevorming voornamelijk het gevolg van een vochtprobleem. Insijpelend regenwater heeft een weg naar beneden gevolgd en door uitdamping zijn zouten op en onder de verflaag gaan kristalliseren met opstuwning, afstuwning en dus afschilfering voor gevolg. De belangrijkste schadezones situeren zich in de koepelschildering en in de tondo. Zie hiervoor 3.2.2. Vocht- en zoutproblematiek.

De oorzaak van het vochtprobleem is intussen verholpen, van de in en op de muur aanwezige zouten werden monsters genomen. De resultaten van dit onderzoek worden verder toegelicht.

3.2.2. Vocht- en zoutproblematiek

3.2.2.1. Inleiding

Praktisch alle muren bevatten oplosbare zouten. Ze komen in de muur voor in oplossing in de vorm van ionen (anionen en kationen). Ze zijn afkomstig uit de lucht, de grond of materialen waaruit de muur is opgebouwd. Ze worden getransporteerd door water, bijvoorbeeld door capillariteit. Na verdamping van het water kristalliseren ze uit aan het oppervlak, net onder het oppervlak (bijvoorbeeld in scheidingsgebieden tussen twee lagen) of in caviteiten onder het oppervlak (in de drager, in de bepleistering, ...). De gevormde kristallen veroorzaken een druk op de wanden van de poriën met als gevolg breuken en afsplintering, ontbinding van de verflaag, de bepleistering, de drager of al deze vorige samen.

Zouten hebben de eigenschap om zich in water te ontbinden in ionen, wat betekent dat ze in opgeloste vorm voorkomen. Ieder zout kan maar tot een bepaalde verzadigingsgrens in opgeloste vorm voorkomen in een bepaalde hoeveelheid water. Wordt deze verzadigingsgrens overschreden, dan zal het zout neerslaan.

De relatieve vochtigheid van de lucht in de omgeving beïnvloedt in belangrijke mate de oplosbaarheid van zouten: verlaagt die, dan versnelt de verdamping en zullen de zouten sneller neerslaan.

Slaat een zout neer uit een verzadigde oplossing, dan zal het verder kristalliseren. Het kristallisatieproces gaat gepaard met volumetoename en dus kristallisatiedrukken in en op het omgevend materiaal.

Sommige zouten kunnen, afhankelijk van de omstandigheden van temperatuur en relatieve vochtigheid, verschillende hoeveelheden kristalwater of hydraatwater (dit is water dat in stoechiometrische verhoudingen gebonden wordt aan het kristal) opnemen in hun kristalstructuur. Zulke zouten zijn hydraterende zouten. De kristalvorm verandert hierdoor en we hebben te maken met verschillende zouten of hydraatvormen. Het spreekt vanzelf dat het opnemen van kristalwater ook weer gepaard gaat met volumetoenames.

Hydraterende zouten worden algemeen als gevaarlijk of schadelijk voor muurschilderingen beschouwd.

Andere zouten, zoals bijvoorbeeld NaCl, kunnen een hoeveelheid water absorberen zonder dat dit water gebonden wordt aan de molecule. Deze zouten zijn hygroscopisch. Ze trekken water aan en houden op die manier vocht in de muur, wat vlekvorming voor gevolg kan hebben.

Voor moeilijk oplosbare zouten zoals carbonaten en sulfaten van calcium en magnesium heeft de relatieve vochtigheid van de omgevingslucht weinig invloed op de kristallisatie. Eens oververzadigd, slaat een dergelijk zout neer en het blijft onoplosbaar.

Voor gemakkelijker oplosbare zouten en hygroscopische zouten, zoals nitraten, chloriden, sulfaten en carbonaten van natrium en kalium echter, kan de relatieve vochtigheid een zeer belangrijke rol spelen bij het kristallisatieproces. Voor deze zouten bestaan er evenwichtsrelatieve vochtigheden. Oververzadiging en neerslagvorming treden op als de relatieve vochtigheid van de omgeving kleiner of gelijk wordt aan de evenwichtsrelatieve vochtigheid van de verzadigde zoutoplossing. Met andere woorden, daalt de omgevingsrelatieve vochtigheid onder de evenwichtsrelatieve vochtigheid voor een bepaald zout, dan zal dit zout kristalliseren. Omgekeerd, stijgt de omgevingsrelatieve vochtigheid opnieuw en wordt die hoger dan de evenwichtsrelatieve vochtigheid van het betreffende zout, dan zal het zout opnieuw oplossen. Op die manier kunnen kristallisatiecycli ontstaan, wat vermoeiingsschade voor de muurschildering tot gevolg heeft.

Cyclische kristallisatie komt ook voor bij zouten waarvan de oplosbaarheid sterk temperatuurafhankelijk is.

De waarden voor de evenwichtsrelatieve vochtigheden van zouten, worden bepaald voor oplossingen van slechts één zout.

Vocht dat in muren voorkomt bevat steeds een combinatie van anionen en kationen. De evenwichtsrelatieve vochtigheid van een zout in een ionenoplossing is anders dan die voor datzelfde zout in zuivere toestand. Over welke zouten uit een mengsel van zouten bij welke evenwichtsrelatieve vochtigheden kristalliseren, is nog zeer weinig geweten. De getabelleerde evenwichtsrelatieve vochtigheden voor zuivere oplossingen gelden dus enkel als richtlijn. Wel zal uit een mengsel van zouten het minst oplosbare zout steeds eerst neerslaan.

Onderzoek van met zouten gecontamineerde muren verloopt over het algemeen op twee manieren:

- Onderzoek van de zouten (in oplossing) in de muur: hiertoe worden boorstalen genomen, en in een waterige extractie worden de aanwezige zoutionen in oplossing bepaald.
- Onderzoek en analyse van de kristallen die voorkomen op het oppervlak van de muurschildering en/of bepleistering.

3.2.2.2. Monstername

Met het oog op het bepalen van het vocht- en zoutgehalte in de wanden van het zuidtransept worden twee types van monsters genomen: (1) boormonsters tot op drie dieptes in de bepleistering en/of de drager en (2) kristalmonsters (poeder) van de uitgekristalliseerde zouten. Alle monsters worden genomen in zones waar de bepleistering en/of de verlaag afschilfering en opstuwing vertonen.

Op de oostwand worden in totaal twaalf monsters genomen: Drie kristalmonsters en negen boormonsters (op drie verschillende dieptes) in de kalkmortelbepleistering en tot in de bakstenen drager.

Op de zuidwand worden twee boormonsters genomen in de cementbepleistering (0 – 40 mm) tot in de bakstenen drager (40 – 70 mm), in de plintzone.

Volgende tabel geeft een overzicht van de genomen monsters. Op de foto hiernaast worden de plaatsen van monstername (enkel voor de oostwand) aangegeven.

Wand	Beschrijving	Hoogte	Diepte	Aard
Oostwand				
BK/ZT/T	Blasiuskerk/Zuidtransept/ Tondo	620 cm	-	Kristalmonster
BK/ZT/T 0-10	"	"	0 - 10 mm	Boormonster
BK/ZT/T 10-30	"	"	20 - 30 mm	"
BK/ZT/T 30-50	"	"	30 - 50 mm	"
BK/ZT/NB	Blasiuskerk/Zuidtransept/ Nis boven	550 cm	-	Kristalmonster
BK/ZT/NB 0-10	"	"	0 - 10 mm	Boormonster
BK/ZT/NB 10-30	"	"	20 - 30 mm	"
BK/ZT/NB 30-50	"	"	30 - 50 mm	"
BK/ZT/NO	Blasiuskerk/Zuidtransept/ Nis onder	550 cm	-	Kristalmonster
BK/ZT/NO 0-10	"	"	0 - 10 mm	Boormonster
BK/ZT/NO 10-30	"	"	20 - 30 mm	"
BK/ZT/NO 30-50	"	"	30 - 50 mm	"
Zuidwand				
BK/TRZ/Z 0-40	Blasiuskerk/Zuidtransept/ Zuidwand	40 cm	0 - 40 mm	Boormonster
BK/TRZ/Z 40-70	"	"	40 - 70 mm	"

3.2.2.3. Onderzoeksmethodiek

Alle monsters worden onderzocht door het KIK, Departement Labo, Afdeling Methodologie van de Conservering en van de Monumentenzorg. Het verslag van Hilde De Clercq wordt in bijlage toegevoegd.

De kristalmonsters worden geanalyseerd met behulp van X-stralendiffractie analyse. Dit is een identificatiemethode voor kristallijn materiaal.

Het vochtgehalte in de boorstalen wordt bepaald door massabepaling en droging van de stalen.

Uit een waterige extractie van de boorstalen worden de in oplossing aanwezige zouten bepaald. Dit gebeurt aan het KIK via ionchromatografie. De kationen in oplossing die geïdentificeerd kunnen worden op die manier zijn Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ en K^+ . De mogelijk te identificeren anionen zijn Cl^- , NO_3^- en SO_4^{2-} . Het anion CO_3^{2-} wordt met deze methode niet bepaald.

3.2.2.4. Resultaten en interpretatie

Vochtonderzoek

Alle monsters genomen op de oostwand zijn droog.²² Dit bleek ook al bij de monsternamen. Het monster verpoederde tijdens het boren en leek droog.

Het monster genomen in de plintzone op de zuidwand (BK/TRZ/Z 40-70) is ook droog maar vertoont wel een verhoogd hygroscopisch vochtgehalte.²³ Deze waarde is niet abnormaal (voor een cementbepleistering) en heeft in dit geval wellicht te maken met de zoutcontaminatie (zie hiervoor verder).

Deze resultaten wijzen niet op capillair opstijgend vocht. Er moet wel rekening mee gehouden worden dat de boorstalen tot slechts 7 cm diep genomen werden en dat de monsternamen gebeurde in een eerder droog seizoen/droge periode. Het verschil in vochtgehalte met het vorige monster (hetzelfde maar dan minder diep geboord) wijst wel op een verhoogd vochtgehalte naar de kern van de wand toe. Het vochtgehalte is echter te klein om van een probleem van opstijgend vocht te spreken.

Zoutproblematiek

De resultaten betreffende de aard van de uitgekristalliseerde zouten lezen we af uit de XRD-spectra. Deze zijn in bijlage toegevoegd.²⁴

De geïdentificeerde kristallen zijn voor de drie monsters gips (calciumsulfaat dihydraat, $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$). Enkel in monster BK/ZT/NO werd naast gips ook niter of nitrokaliet (kaliumnitraat, KNO_3) teruggevonden.²⁵ Beide zijn voor muurschilderingen of muren frequent voorkomende zouten.

²² De Clercq, H., Waardamme, Kerk St-Blasius, Vocht- en zoutcontaminatie, D : 2009.10226, KIK, Departement Labo, Afdeling methodologie van de conservering en van de monumentenzorg, Brussel, 2009, p. 3.

²³ Ibidem.

²⁴ Idem, p. 4 en 5.

²⁵ Ibidem.

De resultaten betreffende de zoutionen in oplossing lezen we af uit de tabel uit het verslag op pagina 6. De ionenconcentraties zijn uitgedrukt in massaprocenten.

De concentraties aan in oplossing voorkomende zouten in de oostwand zijn algemeen verwaarloosbaar tot laag.

De licht verhoogde ionencombinaties wijzen in het geval van monster BK/ZT/T 0-10 en BK/ZT/NO 0-10 op gips en in geval van de monsters BK/ZT/T 10-30 en BK/ZT/T 30-50 op calciumchloride (CaCl_2 , komt voor in de gehydrateerde vorm van hexahydraat of antarctiet).

Gips werd gebruikt voor de toplaag van de bepleistering en werd door het zakwater t.g.v. een lek in oplossing gebracht en getransporteerd. Het moeilijk oplosbare zout kristalliseerde spoedig terug op of net onder het oppervlak van de schildering en stuwde daar bepleistering en verflagen op. Ten gevolge van regenwater kan ook calciumcarbonaat (of het basisbestanddeel van een kalkmortelbepleistering) in gips omgezet worden. Dit heet sulfatie van calciumcarbonaat.

Calciumchloride en kaliumnitraat ontstaan ook uit het materiaalgebruik zelf in combinatie met het karakter van het zakwater dat chloriden, nitraten en sulfaten bevat. Beide zouten hebben hoge waarden voor de oplosbaarheid (blijven normaliter gemakkelijk in oplossing).

Uit de lage ionenconcentraties gecombineerd met de resultaten van de XRD-analyses kunnen we afleiden dat de meeste ionen die in de muur aanwezig waren reeds uitgekristalliseerd zijn. Dit lijkt perfect plausibel voor gips, een moeilijk oplosbaar zout dat snel kristalliseert en niet meer opnieuw in oplossing gaat. Calciumchloride hexahydraat zal pas kristalliseren bij extreem droge omstandigheden (bij temperaturen van 20°C bij ca. 30% relatieve vochtigheid). Het als kristal teruggevonden kaliumnitraat heeft een hoge evenwichtsrelatieve vochtigheid snel (ca. 90% bij temperaturen van 20°C). Het is dan ook logisch dat dit zout in uitgekristalliseerde vorm en niet meer ionaire vorm wordt aangetroffen.

Wat betreft de zuidwand is de zoutcontaminatie in de zone van monsternamen aanzienlijk groter dan op de plaatsen waar de monsters op de oostwand genomen werden.

De monsters BK/TRZ/Z 0-40 en BK/TRZ/Z 40-70 bevatten een verhoogde concentratie aan opgeloste zouten. Mogelijkheden voor uitbloeiende zouten voor monster BK/TRZ/Z 0-40 zijn nitraten en sulfaten van natrium en kalium en voor monster BK/TRZ/Z 40-70 nitraten en sulfaten van calcium. Uit deze ionencombinaties zullen natriumsulfaat, kaliumsulfaat en calciumsulfaat het eerst kristalliseren. Er werden in dit geval geen kristalmonsters geanalyseerd.

Uit de massaverschillen tussen anionen en kationen wordt afgeleid dat wellicht ook het carbonaation in oplossing aanwezig is (dit ion kan niet met de toegepaste analysemethode geïdentificeerd worden).²⁶ In dit geval bestaat de mogelijkheid op uitbloeien van carbonaten van natrium.

Natriumsulfaat en natriumcarbonaat komen beide voor in twee hydraatvormen, namelijk respectievelijk thenardiet (Na_2SO_4) en mirabiliet ($\text{Na}_2\text{SO}_4 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$) en anderzijds thermonatriet ($\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$) en natron ($\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$). Afhankelijk van de heersende

²⁶ Idem, p. 6.

waarden van temperatuur en relatieve vochtigheid komt het zout in de eerste of tweede vorm voor. Hogere waarden van de relatieve vochtigheid favoriseren de versies met het hoge hydraatgetal, met andere woorden extra volumetoename en extra schade. Natriumcarbonaten zijn typische zouten waarvan de herkomst gelinkt is aan het gebruik van cement.

3.2.2.5. Besluit

Oostwand

Uit het gecombineerd vocht- en zoutonderzoek blijkt dat de oostwand van het zuidtransept, waar zich de meeste problemen inzake afschilfering en opstuwing van bepleistering voordoen, niet meer vochtig is. De oorzaak van de lek werd inderdaad verholpen en de laatste jaren blijkt ook het zoutprobleem niet meer verergerd te zijn. De situatie is met andere woorden gestabiliseerd.

De zoutkristallen die op het oppervlak voorkomen zijn voornamelijk gips, en in mindere mate ook kaliumnitraat (niter). Het eerste zout zal in de toekomst niet meer voor bijkomende problemen zorgen. Het is een moeilijk oplosbaar zout en eens uitgekristalliseerd blijft het zo (tenzij grote hoeveelheden water, zoals bij een lek het zout in oplossing brengen). Het zout moet m.a.w. waar mogelijk afgeborsteld worden (losse kristallen) en waar het sterker aan de ondergrond hecht, voorzichtig mechanisch verwijderd worden.

Ook kaliumnitraat is normaal gezien volledig gekristalliseerd. Calciumchloride is een hygroscopisch zout dat in normale omstandigheden van temperatuur en relatieve vochtigheid niet kristalliseert maar wel vocht kan opnemen en op die manier voor vochtvlekken kan zorgen.

De gemeten ionenconcentraties zijn algemeen verwaarloosbaar of laag.

Zuidwand

Uit analyseresultaten voor de in oplossing aanwezige zouten blijkt dat natriumsulfaat, kaliumsulfaat, calciumsulfaat maar ook natriumcarbonaat tot de mogelijk uit te bloeien zouten behoren. Drie van deze vier mogelijkheden betreffen hydraterende zouten (ook calciumsulfaat).

Hydraterende zouten worden tot de gevaarlijke zouten gerekend daar de volumetoename bij de hydraatrijke vorm voor extra druk en schade kan zorgen. Natriumcarbonaat vindt zijn oorsprong ondermeer in cement. De zone dient extra in het oog gehouden te worden. Het gebruik van cement dient te worden vermeden en cementvullingen worden best verwijderd.

3.2.3. Altaren

De bewaringstoestand van de verflagen op de altaren is moeilijk in te schatten. De huidige afwerking is in goede staat.

Algemeen kan gesteld worden dat de eerste afwerkfase zeer moeilijk vrij te leggen is en dat deze verflagen dus niet meer gerecupereerd kunnen worden.

De tweede en derde afwerkingen (beide tweede fase) leggen beter vrij, maar vrijleggen naar die tweede fase zal een conservatie en restauratie van die afwerkingslagen impliceren. Het is onduidelijk of de afwerking in bladgoud tot de eerste dan wel tweede afwerking behoort. In ieder geval verloopt het vrijleggen van het bladgoud zeer moeizaam en zal deze laag, indien geopteerd wordt voor een vrijlegging, best gereconstrueerd worden.

3.3. Schip

De toestand van zowel de eerste grijze afwerking als van de fase met de verschillende tinten van geel en oker is moeilijk in te schatten. Bovendien zijn zo goed als alle architecturale onderdelen met papier bedekt. Omwille van het grote oppervlak lijkt het zo goed als uitgesloten om een historische afwerkingsfase vrij te leggen. De moeilijkheidsgraad van het vrijleggen is ook zeer wisselend.

3.4. Gewelf

De situatie is hier idem als in het schip. De bewaringstoestand van zowel de grijze fase als van de andere zijn moeilijk inschatbaar, ondermeer omdat de meeste onderdelen bij de laatste renovatiewerken met papier beplakt werden.

De okeren fase legt vrij eenvoudig vrij, maar omwille van de aanwezigheid van het papier en het immense oppervlak is vrijleggen uitgesloten.

Bovendien mag van de huidige afwerking gezegd worden dat ze nog steeds verzorgd oogt (ze werd efficiënt en met zorg uitgevoerd).

De bronsverf op het gewelf (medaillons, kroonlijst, IHS) is zeer moeilijk vrij te leggen. Het bladgoud (van een eerdere fase) komt nog slechts sporadisch voor.

4. Behandelingsvoorstel

4.1. Concept

In het behandelingsconcept zullen de oostwanden van koor en transept centraal staan en bepalend zijn. De figuratieve schilderijen, die dateren van het derde kwart van de 19^e eeuw en uitgevoerd zijn in neo-classicistische stijl, behoren tot de originele aankleding na de uitbreiding van de kerk midden 19^e eeuw.

Het allereerste decor in rood, zwart en grijs waarvan ze mee deel uitgemaakt hebben, moet een indrukwekkend decor geweest zijn en doet door zijn statisch karakter (mede door de hoge zwarte plint in het koorgedeelte) en de kleurencombinatie eerder 18^e eeuws dan 19^e eeuws aan. Spijtig genoeg is dit eerste decor, vooral dan wat de decoratieve aankleding betreft, niet vrij te leggen. De verschillende marmerimitaties bevinden zich nog wel onder de gesuperposeerde verflagen, maar uit de steekproeven is gebleken dat een recuperatie door een vrijlegging quasi onuitvoerbaar is (de volgende lagen - de beige en witte marmerimitaties - scheiden zeer moeilijk van de eerste fase), mede door de slechte bewaringstoestand waarin deze eerste fase zich bevindt.

Een reconstructie van deze eerste fase zou op basis van de gegevens die we nu hebben naar aanleiding van het materiaaltechnisch onderzoek, misschien wel mogelijk zijn, maar dit zou een verkeerde keuze zijn, gezien de hoge kwaliteit en de relatief goede bewaringstoestand van de tweede fase.

De tweede afwerkingsfase, die voornamelijk gedefinieerd wordt door het veel sterkere trompe-l'oeileffect in de centrale koornis, en de nog meer overzichtelijke, herkenbare en kwalitatieve materiaalimitaties, heeft, zoals in dit dossier al veelvuldig gebleken is, verschillende subfases gekend. In haar eerste uitvoering moeten we deze fase situeren in het laatste decennium van de 19^e eeuw. De verdere subfases betreffen eigenlijk in mindere mate het figuratieve gedeelte, maar wel de aankleding van de andere architecturale onderdelen, zoals de noord- en zuidwanden van koor en transept, het gewelf, de kroonlijst, het boogveld boven de kroonlijst enzomeer. De figuratieve schilderijen hebben tijdens de subfases wel gedeeltelijk overschilderingen en retouches ondergaan. Of de vernis op de figuratieve schilderijen uit één van deze subfases dateert, is ook niet met zekerheid te zeggen.

In ieder geval is deze tweede fase, ondanks een aantal ingrepen, in vrij goede en oorspronkelijke staat bewaard gebleven. Uit het onderzoek is gebleken dat de vernis zich vrij eenvoudig laat verwijderen, en dat de schilderijen nog scherper en frisser te voorschijn komen.

Het is pas in, wat in dit dossier de derde fase wordt genoemd, dat de figuratieve schilderijen sterk aangepast worden aan “modernere modetendensen”. Zoals in de hele kerk wordt een vrij groot deel van de centrale schildering in het koor met papier beplakt en herschilderd. Bovendien worden een aantal marmerimitatieschilderingen hernomen in een platte, twintigste eeuwse stijl. Wat we nu zien is daarvan het resultaat: het is zoals eerder gesteld slechts een flauw afkooksel van de tweede fase. Vooral de kwaliteit van de twintigste eeuwse marmerimitaties en de totaal verschillende (niet passende) aspecten van de moderne verfsystemen laten sterk te wensen over.

Wij stellen met andere woorden voor, om omwille van voorgaande argumenten, in de restauratie-optie terug te gaan naar de tweede fase, zeker wat betreft het decor op de oostwanden van koor en transept.

Dit betekent dus het verwijderen van de vernislaag, het verwijderen van het papier en eventuele plamuurlagen, het verwijderen van de moderne verflagen en conservatie en restauratie van de schildering van de tweede fase.

Tijdens deze tweede fase was het boogveld boven de kroonlijst eveneens figuratief beschilderd met het medaillon met IHS-symbool, wolken en stralenkrans. Dit boogveld is nu monochroom gebroken wit geschilderd. Het behandelingsconcept voorziet, in aansluiting op de vrijlegging van het decor op de oostwand van het koor, ook dit veld vrij te leggen en het bovenliggend lagenpakket te verwijderen. Gezien de dikte van het lagenpakket en de sterkere hechting tussen de tweede verflaag en de recentere lagen, verloopt deze vrijlegging minder eenvoudig dan de vernisafname. Bovendien is gebleken uit dit onderzoek dat de vrijlegging van de bronsverf in het bijzonder zeer moeizaam verloopt. Er wordt aanbevolen om ook de rozetten, de kruisen, en de putti vrij te leggen.

Minder duidelijk is hoe de noord- en zuidwanden van koor en transept samen met deze tweede fase aangekleed waren. Zoals uit dit dossier is gebleken, komen daar verschillende subfases voor. De eerste subfase betreft mogelijk een grijze afwerking (wellicht een marmerimitatie), een tweede aankleding is bruin. De laatste en meest zekere aankleding (in het transept) is die in oker met de bronsverf op de kroonlijst, de medaillons op het gewelf, enz, namelijk die fase die zichtbaar is op de foto's van het KIK uit 1944.

De laatste afwerkfase heeft het decor op de oostwand veel aan kwaliteit doen inboeten, het vlak/architecturaal schilderwerk op wanden en gewelf in de rest van de kerk is echter zeer zorgvuldig, zij het met moderne materialen uitgevoerd. Deze werken dateren uit 1999.

Gezien deze laatste afwerking, met het onderliggende papier en de plamuurlaag, de onderliggende fases bedekt en beschermt, is een vrijlegging van de aansluitende okeren fase in schip en gewelf niet mogelijk noch wenselijk.

Voor de noord- en zuidwanden van koor en transepten, en voor de overige wanden en het gewelf in de kerk zijn er volgende mogelijkheden:

- Reconstructie van een historische afwerkfase, die aansluit bij de tweede decoratiefase op de oostwanden. De meest plausibele fase is dan de okeren fase. Het is echter de vraag of een reconstructie naar een historische fase wel wenselijk is. De okeren fase heeft een afwerking in bladgoud en later in bronsverf en dit op de volledige kroonlijst. De vraag is ook of de okeren afwerking wel goed overeenstemt met de beige en bruine tinten van de tweede fase op de oostwanden.
- Eenvoudige monochrome (of eventueel bichrome) afwerking van het interieur. Per slot van rekening vraagt een kerkgebouw onderhoud en als nu wordt teruggegaan naar een historische reconstructie zal niet definitief zijn. Er wordt voorgesteld een kleurstelling te kiezen die mooi aansluit bij het decor op de oostwanden. Misschien is het belangrijker voor een rustig geheel te opteren waarbij de aandacht naar de restauratie van de oostwanden gaat, dan het hele kerkinterieur volgens een historisch correct decor af te werken en naar één historisch moment terug te keren.

Alle handelingen dienen te gebeuren door een gespecialiseerd en gediplomeerd conservator/restaurator van muurschilderingen, niet door een decorateur. Ook de medewerkers of onderaannemers van de restaurator in kwestie dienen eenzelfde diploma te kunnen voorleggen.

4.2. Proefrestauraties

Er werden twee proefrestauraties uitgevoerd telkens voor een oppervlak van 25 dm². De eerste werd uitgevoerd in het koor, op de rechter penant. De tweede op de oostwand van het zuidtransept, in het gedeelte van de koepel.

4.2.1. Proef 1: Koor, rechter penant

Op een proefvlak van 5 bij 5 dm wordt de vernis verwijderd. Dit gebeurt door de vernislaag te verweken met aceton en ze daarna mechanisch te verwijderen.

Consolidatie van de verflaag is niet nodig. Na verwijdering van de vernis blijkt dat de schildering al eerder plaatselijk geretoucheerd werd. Deze retouches worden niet verwijderd. Er is een minimale retouche noodzakelijk. Dit gebeurt met kwaliteitsaquarelverf van het merk Winsor and Newton. Zie foto's.

4.2.2. Proef 2: Transept, nis

Deze proef wordt uitgevoerd op een even groot oppervlak als proef 1. Vooraleer de vernis verwijderd kan worden dienen eerst de zoutkristallen te worden afgeborsteld. Het verwijderen van de vernis gebeurt op dezelfde manier als bij proef 1. Stugge en grotere verfschilfers worden gefixeerd met kalkcaseïnaat na voorbevochtigen met het mengsel Norvanol D/gedemineraliseerd water (50/50 v%). Het geheel wordt daarna geconsolideerd met Tylose MH 300 aan 2m% in gedemineraliseerd water eveneens na voorbevochtigen met het mengsel Norvanol D/gedemineraliseerd water (50/50 v%). De retouche gebeurt integrerend maar onder toon met kwaliteitsaquarelverf van het merk Winsor and Newton. Zie foto's.

4.3. Uit te voeren handelingen

4.3.1. Oostwanden koor en transept

4.3.1.1. Concept

Het restauratieconcept voorziet in het herstel van de figuratieve schilderingen op de oostwanden in koor en transept, met name het terugkeren naar de tweede fase, of de fase zoals zichtbaar op de foto's van het KIK uit 1944. Uit deze tweede fase dateert het neo-classicistische trompe-l'oeil decor, maar de figuratieve schilderingen zijn ouder en dateren (werden gerecupereerd) uit de eerste fase.

De tweede fase werd later gevernist en voor een gedeelte overschilderd nadat op sommige zones eerst papier en plamuurlagen werden aangebracht. Ook werden op sommige plaatsen delen van de figuratieve en decoratieve schilderingen hernomen (vooral in het noordtransept) en deze overschilderingen dateren uit verschillende periodes: het betreffen zowel herstellingen aan de tweede fase (nog uitgevoerd vóór 1960) en uitvoering van de derde of huidige fase met moderne verfsystemen (uitgevoerd voor en in 1999).

Belangrijk voor dit concept is dat we bij herstel van de tweede fase uitgaan van het behoud van één en hoogstens twee verflagen. Het concept voorziet dus: het verwijderen van de vernislaag, het vrijleggen van de niet meer zichtbare delen van de tweede fase waar die nu overschilderd is (boogveld, Latijnse kruisen, putti, medaillons) en het verwijderen van papier en plamuurlagen. In zoverre gedeeltelijke overschilderingen van de tweede fase verzorgd en in olieverf (idem originele uitvoeringstechniek) uitgevoerd zijn, wordt voorgesteld deze te behouden (bijvoorbeeld rechter guirlande noordtransept, overschilderingen in puttihoofdjes noordtransept, ...).

Na verwijderen van verf- en vernislagen zal de schildering een conservatie- en restauratie behandeling dienen te ondergaan. Conservatie zal inhouden: mechanisch verwijderen van de zoutkristallen (in het bijzonder in het zuidtransept), consolidatie en fixatie van de bepleistering op plaatsen waar dat noodzakelijk is (in het bijzonder in de door zouten aangetaste zones in het zuidtransept), consolidatie en fixatie van de verflagen op plaatsen waar dat noodzakelijk is (vooral op de oostwanden van het transept, met de hoogste concentratie in het zuidtransept).

Verwijderen van papier-, plamuur- en verflagen zal echter op die plaatsen een restauratiebehandeling impliceren. De ontbrekende delen zullen opnieuw moeten geïntegreerd worden. Hiervoor zijn verschillende opties mogelijk en wij stellen voor de keuze te laten afhangen van het resultaat na vrijlegging.

Mogelijk worden een aantal slordig aangebrachte en geretoucheerde oude opvullingen best verwijderd en opnieuw opgevuld met compatibele materialen, waarna deze ook opnieuw geïntegreerd dienen te worden.

4.3.1.2. Verwijderen van vernis-, verf- en andere bovenliggende lagen

Verwijderen van de vernislaag

De vernislaag is vrij eenvoudig verwijderbaar met behulp van solventen (aceton) doorheen een compres van Japans papier.

Vrijleggen van overschilderde delen

Op het boogveld boven de kroonlijst (koor) dient het lagenpakket mechanisch verwijderd te worden met behulp van het scalpel. De mechanische vrijlegging kan vereenvoudigd en iets versneld worden door het voorafgaandelijk gebruik van compressen.

De vrijlegging van de Latijnse kruisen in het koor en de putti op de transeptwanden verloopt op dezelfde manier.

Ook elders, waar de marmerschilderingen uit de tweede fase hernomen werden in de derde fase met nieuwe verfsystemen, dienen deze overschilderingen verwijderd te worden.

Verwijderen van papier en plamuurlagen

Op de oostwand van het koor, in de onderste zone in de nis (lager dan 2.70 m) dienen het papier en de moderne verflagen verwijderd te worden. Dit gebeurt mechanisch en met behulp van solventen.

4.3.1.3. Conservatiehandelingen

Behandelen van de zoutproblematiek

De zoutkristallen aan het oppervlak werden geïdentificeerd als gips en kaliumnitraat. Gips is een moeilijk oplosbaar zout, dat weliswaar bij een vochtprobleem in oplossing kan gaan en dan elders, na transport en uitdamping van het vocht, aan het oppervlak opnieuw uitkristalliseert. Normaal gaat het dan niet meer opnieuw in oplossing. Aan de oorzaak van het vochtprobleem werd ondertussen verholpen in nieuwe uitkristallisatie van gips valt niet te verwachten.

Kaliumnitraat is een zout dat zeer snel, bij omgevingsrelatieve vochtigheden van ca. 90%, kristalliseert. Ook hier geldt dat het opnieuw in oplossing gaan van dit zout, wegens deze extreme omstandigheden niet te verwachten is, en dat ondertussen alles in kristalvorm voorkomt.

De behandeling voor deze zouten bestaat er in ze voorzichtig te verwijderen. Dit gebeurt mechanisch, mits een combinatie van afborstelen en het scalpel.

Uit de analyses is ook gebleken dat nog (vrij minimale) hoeveelheden ionen in oplossing voorkomen in de bepleistering. Het zout dat hieruit normaal het eerst zou kristalliseren (dat met het laagste oplosbaarheidsproduct) is calciumchloride hexahydraat, maar gezien de lage evenwichtsrelatieve vochtigheid van dit zout, valt dit niet te verwachten.

Extractie van de nog opgeloste zoutionen, is omwille van de aard van de picturale laag (olieverf), niet aangewezen. Naar preventieve conservering toe wordt aanbevolen de relatieve vochtigheid niet te laten dalen onder 50%.

Consolideren en fixeren van de bepleistering

Daar waar onthechting tussen pleisterlagen voorkomt (bijvoorbeeld tussen drager en ruwlaag, of tussen ruwlaag en toplaag), worden deze gefixeerd met behulp van kalkcaseïnaat. Holtes in de bepleistering worden opgespoord via sonore detectie en worden opgevuld met een kalkcoulis op basis van natuurlijke hydraulische kalk. Alles gebeurt na voorbevochtiging met een mengsel van gedemineraliseerd water en ethanol (50/50 v%).

Consolideren en fixeren van de verfla(a)(g)en

Verpoederde verflagen worden geconsolideerd en gefixeerd met een cellulose-ether (bijvoorbeeld Tylose MH 300 of MH 1000) na voorbevochtiging met een mengsel van gedemineraliseerd water en ethanol (50/50 v%). Afschilferende verflagen worden gefixeerd met behulp van kalkcaseïnaat. Er worden geen volledig synthetische polymeren, zoals acrylaten of polyvinylacetaten, gebruikt.

4.3.1.4. Restauratiehandelingen

Verwijderen van oude vullingen en stopfels

Waar nodig worden oude, slordig of boven niveau aangebrachte vullingen of stopfels verwijderd. Dit gebeurt mechanisch, met behulp van beitels, burijnen en scalpels. Gipsstopfels en cementvullingen worden zonder uitzondering verwijderd.

Aanbrengen van nieuwe vullingen

Grote lacunes worden opgevuld met een tweelagige bepleistering. De eerste betreft een mortel op basis van luchthardende kalk en zand, de tweede op basis van luchthardende kalk en een fijner granulaat of uitgezeefd zand.

Retouche en integratie

Kleine beschadigingen of sleetplekken in de picturale laag dienen geretoucheerd te worden. Dit gebeurt door inpunten met een reversibele verf. Een aanbevolen verfsysteem is aquarelverf van kunstenaarskwaliteit.

Voor grotere lacunes zijn er verschillende mogelijkheden, maar de keuze kan best uitgesteld worden tot na de vrijlegging van het geheel. Na integrale vrijlegging en conservatie van de schildering, wordt door de restaurator een integratie- en retouchesysteem voorgesteld. Dit voorstel moet conform de ethiek en de technieken van het vak conservatie en restauratie van muurschilderingen zijn en de goedkeuring en uitvoering ervan moeten gebeuren in samenspraak met de architect, de afgevaardigden van AROHM/Afdeling Monumenten en Landschappen en een (opvolgende, onafhankelijke) restaurator van muurschilderingen.

4.3.2. Overige wanden en gewelf

4.3.2.1. Concept

Voor de overige wanden en het gewelf kan maar hoeft niet teruggekeerd te worden naar een historische fase. Er wordt voorgesteld de rest van het kerkinterieur te integreren en aan te passen aan de gerestaureerde oostwand.

Als argumentatie contra de reconstructie van een historische fase kan gelden:

(1) Met de tweede fase op de oostwanden komen verschillende afwerkingen op de overige wanden en het gewelf voor. De meest recente van deze fases (en diegene die we ook het best kennen) is de okeren fase. Deze fase is eerder pompeus (heeft overal op de kroonlijst en op de médaillons de accenten in bronsverf) en er kunnen vragen gesteld worden bij het “harmoniseren” van de verschillende okers met de eerder bruin-grijze polychromie op de oostwanden.

(2) Een huidige ingreep of conservatie-restauratie behandeling is niet voor eeuwig. Net zoals het kerkinterieur vroeger geregeld opnieuw geschilderd werd, zal dat ook in de toekomst (moeten) gebeuren. Het reconstrueren van één welbepaalde historische afwerking betekent de tijd stilzetten, op een achter ons liggend moment. We kunnen er moeilijk van uitgaan dat we vanaf nu enkel één en dezelfde okeren fase toelaten.

Dit neemt niet weg dat de geel/okeren fase picturale kwaliteiten heeft ter ondersteuning van de architecturale geleiding, zoals bijvoorbeeld de accentueringen van de gordelbogen, de ribben, de filigranen, de rozetten, de raamkozijnen, de nissen, de pilasters, de kroonlijst, ... Reconstructie van deze fase kan dus eveneens overwogen worden.

Wij stellen voor het kerkinterieur aan te passen aan de oostwand en een hiermee overeenstemmende kleurstelling te kiezen voor de overige wanden. Dat zou een lichtgrijs kunnen zijn (wat trouwens ook een historische afwerking is). Of de wanden en

het gewelf monochroom of met enige nuancering geschilderd worden, wordt opengelaten.

Voor de noord- en zuidwanden van het koor wordt, in geval van reconstructie van een historische fase, een bijkomende vrijlegproef aanbevolen.

De medaillons kunnen, maar hoeven niet vrijgelegd te worden.

Belangrijk is dat de kleurstelling voor de overige wanden en het gewelf in samenspraak met de architect, de afgevaardigden van AROHM/Afdeling Monumenten en Landschappen, het kerkbestuur en de restaurator bepaald wordt.

Als verfsysteem wordt een met het huidige verfsysteem compatibele en gemakkelijk onderhoudbare verf voorgesteld die echter wel aan bepaalde kwaliteitseisen voldoet. Of de verf best mat of matig glanzend is, hangt af van het resultaat na vrijlegging van de oostwand.

4.3.3. Altaren

4.3.3.1. Concept

Er wordt voorgesteld de altaren, in overeenstemming met de decoratie op de oostwanden, vrij te leggen tot de tweede of op sommige onderdelen derde afwerkfase (de voorlaatste). Daar de dragers van de altaren hout zijn, worden de werken uitgevoerd door een conservator/restaurator gespecialiseerd in gepolychromeerde houten objecten.

4.3.3.2. Verwijderen van de verflagen

De vrijlegging verloopt mechanisch eventueel in combinatie met solventen. Er dienen nog voorafgaandelijke tests te worden uitgevoerd, waarna de restaurator een vrijlegvoorstel formuleert dat conform de deontologie en technische vereisten van het vak is.

4.3.3.3. Conservatiehandelingen

Consolideren en fixeren van de verfla(a)(g)en

Verpoederde verflagen kunnen geconsolideerd en gefixeerd worden met een cellulose-ether oplosbaar in een apolair solvent. Voorafgaandelijke fixatie- en consolidatiestests dienen te worden uitgevoerd. Er worden bij voorkeur geen volledig synthetische polymeren, zoals acrylaten of polyvinylacetaten, gebruikt.

4.3.3.4. Restauratiehandelingen

Retouche en integratie

Kleine beschadigingen of sleetplekken in de picturale laag dienen geretoucheerd te worden. Dit gebeurt door inpunten met een reversibele verf. Een aanbevolen verfsysteem is aquarelverf van kunstenaarskwaliteit.

Indien er grotere lacunes zouden zijn, wordt conform aan de wanden, door de restaurator een integratie- en retouchesysteem voorgesteld. Dit voorstel moet conform de ethiek en de technieken van het vak conservatie en restauratie van gepolychromeerde objecten zijn, aansluiten bij het concept toegepast voor de schilderijen en de goedkeuring en uitvoering ervan moeten gebeuren in samenspraak met de architect, de afgevaardigden van AROHM/Afdeling Monumenten en Landschappen en een (opvolgende, onafhankelijke) restaurator van muurschilderingen.

4.4. Prijsraming

4.4.1. Oostwand koor

4.4.1.1. Verwijderen van vernis-, verf- en andere bovenliggende lagen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Verwijderen van de vernislaag	66, 00 m ²	58 080, 00 €
Vrijleggen van overschilderde delen		
- Boogveld	10, 00 m ²	55 000, 00 €
- Imitatiepilasters en -panelen	30, 00 m ²	41 250, 00 €
Verwijderen van papier	23, 00 m ²	440, 00 €

4.4.1.2. Conservatiehandelingen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Consolideren en fixeren van de bepleistering	(V.H.) 1 m ²	440, 00 €
Consolideren en fixeren van de verfla(a)(g)en	(V.H.) 5 m ²	2 200, 00 €

4.4.1.3. Restauratiehandelingen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Retouche en integratie		
- Wand	G.P.	4 400, 00 €
- Boogveld	G.P.	2 640, 00 €

4.4.2. Oostwand noord- en zuidtransept

4.4.2.1. Verwijderen van vernis-, verf- en andere bovenliggende lagen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Verwijderen van de vernislaag	40, 00 m ²	35 200, 00 €
Vrijleggen van overschilderde delen	23, 00 m ²	31 625, 00 €

4.4.2.2. Conservatiehandelingen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Mechanisch verwijderen van de zouten	G.P.	440, 00 €
Consolideren en fixeren van de bepleistering	(V.H.) 1 m ²	440, 00 €
Consolideren en fixeren van de verfla(a)(g)en	(V.H.) 5 m ²	2 200, 00 €

4.4.2.3. Restauratiehandelingen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Retouche en integratie (inclusief verwijderen oude vullingen en aanbrengen nieuwe vullingen)	G.P.	8 800, 00 €

4.4.3. Overige wanden en gewelf

4.4.3.1. Noord- en zuidwand koor

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Verwijderen van de vernislaag (pilasters zuid- en noordwand koor)	8, 8 m ²	7 744, 00 €
Vrijleggen van overschilderde delen (pilasters zuid- en noordwand koor)	13, 6 m ²	18 700, 00 €
Consolideren en fixeren van de bepleistering	(V.H.) 0, 5 m ²	220, 00 €
Consolideren en fixeren van de verfla(a)(g)en	(V.H.) 1 m ²	440, 00 €
Retouche en integratie	G.P.	880, 00 €
Proefvrijlegging van een zone van 25 dm ² op de noord- of zuidwand van het koor (in functie van reconstructie)	25 dm ²	1 375, 00 €

4.4.3.2. Schilderwerken

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Reinigen en ontvetten		In te vullen
Voorbereidende werken		In te vullen
Schilderen (inclusief primer en 2 definitieve lagen)		In te vullen

4.4.4. Altaren

4.4.4.1. Verwijderen van de verflagen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Vrijleggen van overschilderde delen	6, 8 m ²	37 400, 00 €

4.4.4.2. Conservatiehandelingen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Consolideren en fixeren van de verfla(a)(g)en	G.P.	1 760, 00 €

4.4.4.3. Restauratiehandelingen

<i>Uit te voeren handeling</i>	<i>Oppervlak</i>	<i>Prijsraming</i>
Retouche en integratie	G.P.	3 520, 00 €

5. Algemeen besluit

De Heilige Blasiuskerk in Waardamme heeft opmerkelijk beschilderde oostwanden in koor- en transept in neo-classicistische stijl. De kerk met Latijns kruis als grondplan, dateert van iets na het midden van de 19^e eeuw, toen de toenmalige kleinere kerk uitgebreid werd met een transept en een nieuw koor. De schilderijen op de oostwanden kunnen niet ouder zijn dan deze verbouwing en worden gedateerd in het derde kwart van de 19^e eeuw.

Het schip is ouder, maar de enige plaats waar in het steekproevenonderzoek nog oudere verflagen, kalkwitsellagen, aangetroffen worden, is op de wanden van de vierde travee. Wellicht werden een groot deel van de wanden en het gewelf opnieuw bepleisterd na de grote werken aan de westgevel en de toren aan het einde van de 19^e eeuw.

De schildering op de oostwand zoals we ze nu waarnemen, komt in grote lijnen overeen met de derde afwerkfase. Ze wordt gekarakteriseerd door een inhomogeen materiaalgebruik (een geverniste beige-bruine marmer onderaan, witte panelen en een glanzend witte moderne verf, grijze pilasters in een andere matte moderne verf, en dat grotendeels op een tussenlaag van papier ter egalisering van de muren) en door een weinig trefzekere uitvoering van de marmers. Deze fase dateert wellicht uit het derde kwart van de 20^e eeuw, en gedeeltelijk uit 1999.

De daaronder liggende tweede afwerkfase ligt stilistisch dicht bij de huidige, maar is door haar eenheid en uitvoering veel sterker. Het materiaalgebruik is uniform (olieverf), het trompe-l'oeileffect sterker, ondermeer door de meer verschillende materiaalimitaties, zoals de natuurstenen pilasters en door de ellipsvormige plint onderaan in de koornis. De uitvoering van de marmers en andere materiaalimitaties is zeer kwaliteitsvol. Deze tweede afwerking dateert wellicht uit het laatste kwart van de 19^e eeuw, maar heeft intussen, zeker in 1927, een aantal wijzigingen ondergaan: Plaatselijk werden delen van de marmers en van de figuratieve schilderijen hernomen en wellicht werd toen ook alles gevernist.

Onder deze tweede fase komt nog een oudere, eerste fase voor. Zij betreft een krachtig decor met rode en grijze marmerimitatieschilderingen en in het koor een opvallende hoge zwarte plint, eveneens in marmerimitatie. Het trompe-l'oeileffect is in deze eerste afwerking minder sterk. De figuratieve schilderijen dateren van deze eerste fase en kwamen samen met het zwart/grijs/rode decor voor.

Uit het steekproevenonderzoek is gebleken dat deze oudste afwerkfase zeer moeilijk vrij te leggen is, en dat zij niet meer integraal bewaard is.

Er wordt dan ook voorgesteld bij de restauratie terug te gaan naar de tweede fase en deze op de oostwanden van koor en transept vrij te leggen. Hiertoe dienen bovenliggende lagen zoals verflagen (b.v. op het boogveld), papier (zoals in het onderste gedeelte van het koor) en vernis verwijderd te worden. Na de vrijlegging zullen een aantal conservatie- en restauratiehandelingen noodzakelijk zijn. Uit beide proefrestauraties blijkt dat de schildering heel wat aan sterkte wint.

Niettegenstaande de schilderijen niet zo oud zijn, en het onderzoek grondig gevoerd werd, blijven een aantal vragen open:

(1) Waarom werden, na de verbouwing, eerst nissen in het koor aangebracht die dan al bij de eerste decoratie met houten panelen werden dichtgemaakt? We weten het niet. Wellicht werden bij het ontwerp en de verbouwing architecturaal nissen voorzien

waarin beelden zouden worden geplaatst. Mogelijk kwam de idee om de oostwand met een trompe-l'oeilschildering te decoreren pas later en heeft men voor dit decor met imitatiebeelden gekozen en dus de nissen dichtgemaakt. Ofwel moet onder de eerste afwerkfase op de oostwand nog een oudere fase voorkomen. Deze mogelijkheid is zeker overwogen, zeker omdat de eerste afwerking op de noord- en zuidwanden van het koor, namelijk de crèmekleurige verflaag met steenimitatieschildering, niet zo duidelijk te rijmen valt met het zwart/grijs/rode decor met grijs-bruine figuren op de oostwand. Toch werden bij het steekproevenonderzoek geen oudere lagen op de oostwand teruggevonden.

(2) Wie zijn de uitvoerders van de eerste fase? Idem voor de tweede fase? In de bestudeerde archieven (kerk, bisdom, Rijksarchief) werd hierover niets teruggevonden. Nochtans zijn alle andere werken tamelijk goed gedocumenteerd en via het archief traceerbaar (B.v. de uitbreiding van de kerk: voor deze werken zijn uitvoerders gekend, evenals de mededingers die het niet haalden en zijn de rekeningen tot in de details nacheckbaar; Dat geldt ook voor de werken aan de toren en de westwand).

(3) Wanneer werden precies welke wijzigingen uitgevoerd? Er is één duidelijk gedocumenteerde datum, namelijk 1927, maar niet alle werken die in het document vermeld worden, zijn ook effectief uitgevoerd. Zo vinden we duidelijk de zachtgele en okeren fase terug en plaatselijk hernemingen van de marmerimitatiepanelen, maar niet overal, zoals in het document gestipuleerd. De uitvoering in bladgoud klopt ook niet met wat we in de steekproeven terugvinden. We vinden wel accenten in bronspoeder (of eventueel in koperblad) terug. Evenmin werden de “valsche beelden” van Maria en H.Blasius overschilderd.

Dat de conservatie en restauratie raad mogen brengen!

Karin Keutgens

Bernard Delmotte

September 2009

6. Bibliografie

Onuitgegeven bronnen

Archiefmateriaal

Kerkarchief Sint-Blasiuskerk: doorgenomen en samengevat door Dhr. Van Hulle, J.

Rijksarchief Brugge, Archief van de Provincie West-Vlaanderen, 3^e Afdeling: Sint-Blasiuskerk Waardamme: 382/04; 2064/04; 2879/05.

Rijksarchief Brugge, Inventaris van de kaarten Popp, Arrondissementen Brugge, Veurne, Ieper en Kortrijk, Popp-kaart nr. 66, ca. 1840 -1850.

Federale Overheidsdiensten Financiën, Patriomoniumdocumentatie, Sectie Kadaster, Brugge, Uittreksels uit het primitief kadastraal plan en uit schetsen van de gemeente Oostkamp, 6^e Afd., Sectie A, nr. 034488, model 437: primitieve toestand geldig op ca. anno 1835/schets uit 1861/schets uit 1913/schets uit 1981.

Analyseverslagen

De Clercq, H., Waardamme, Kerk St-Blasius, Vocht- en zoutcontaminatie, D: 2009.10226, KIK, Departement Labo, Afdeling methodologie van de conservering en van de monumentenzorg, Brussel, 2009.

Uitgegeven bronnen

Bouljon, B., het Oostkamp, Ruddervoorde, Hertsberge en Waardamme in oude prentkaarten, nr. 9, Zaltbommel, 1981.

Cornilly, J., Monumentaal West-Vlaanderen, deel 3, Brugge, 2005.

Roose, B., Repertorium van bronnen voor kunst- en cultuurgeschiedenis in het archief van de Provincie West-Vlaanderen (3^e Afdeling), 1817-1879, Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën, Miscellanea Archivistica Studia, 136, Brussel, 2001.

Vanwalleghe, A., Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, Inventaris van het bouwkundig erfgoed, Provincie West-Vlaanderen, Gemeente Oostkamp, Deel 2: Deelgemeenten Hertsberge, Ruddervoorde en Waardamme, Vlaamse Overheid, Agentschap RO-Vlaanderen, 2007.

7. Bijlagen

Archiefmateriaal

Uittreksels uit kadastrale plannen en schetsen, gemeente Oostkamp, sectie A 1e blad, nr. 034488, model 437

Primitieve toestand dd ca. 1835 (origineel en vergroting)

Schets uit 1861 (origineel en vergroting)

Schets uit 1913 (origineel en vergroting)

Schets uit 1981 (origineel)

(Al deze uittreksels worden slechts één keer toegevoegd, daar afschrift verboden is).

Foto's fototheek KIK

KIK B 59640, 1944

KIK B 59638, 1944

KIK B 59643, 1944

KIK B 59637, 1944

Andere

Foto uit « Don Camillo in Waardamme », Panorama, nr.11, maart 1976 : Pastoor Ghyselen

Bronnen

Document nr 33667: Brief van de Commission Royale des Monuments aan de gouverneur van Oost-Vlaanderen, dd 19 april 1860, 2 p.; Rijksarchief Brugge, Archief van de Provincie West-Vlaanderen, 3^e Afdeling, 2064/04

Document (contract?): Parochiale Kerk van Waardamme, West-Vlaanderen, Beschrijving der uit te voeren werken, document (ondermeer?) ondertekend te Brugge, dd 01.03.1927, door de kerkschilders; Kerkarchief St. Blasiuskerk Waardamme.

Documenten: Brieven van de firma Verhodekor bvba, Ardooie-Koolskamp, aan arch. Daan Laethem betreffende renovatie- en schilderwerken: (1) aangepaste offerte dd 23.12.1998; (2) brief betreffende uitvoeringstermijn, dd 01.12.1998; Kerkarchief St. Blasiuskerk Waardamme.

Document: Voorschriften voor schilderwerken, Martin Mathys nv, Zelem-Halen, dd 02.07.1997; Kerkarchief St. Blasiuskerk Waardamme.

Analyseverslag KIK

De Clerq, H., Waardamme, Kerk St-Blasius, Vocht- en zoutcontaminatie, D : 2009.10226, KIK, Departement Labo, Afdeling methodologie van de conservering en van de monumentenzorg, Brussel, 2009, 7 p.

Reconstructietekeningen

Reconstructietekening eerste fase

Reconstructietekening tweede fase

Reconstructietekening derde fase

Koor, figuratieve schildering op rechter penant: vrijlegproef naar tweede fase, koor

Koor, figuratieve schildering op rechter penant: vrijlegproef naar tweede fase, detail.

Koor, tweede fase, ellipsvormige plint.

Huwelijksfoto Mevr. Trenson, 1955.

Koor, figuratieve schildering op rechtersaliet: vrijlegproef naar tweede fase, koor: details met voortekening en hoogsels.

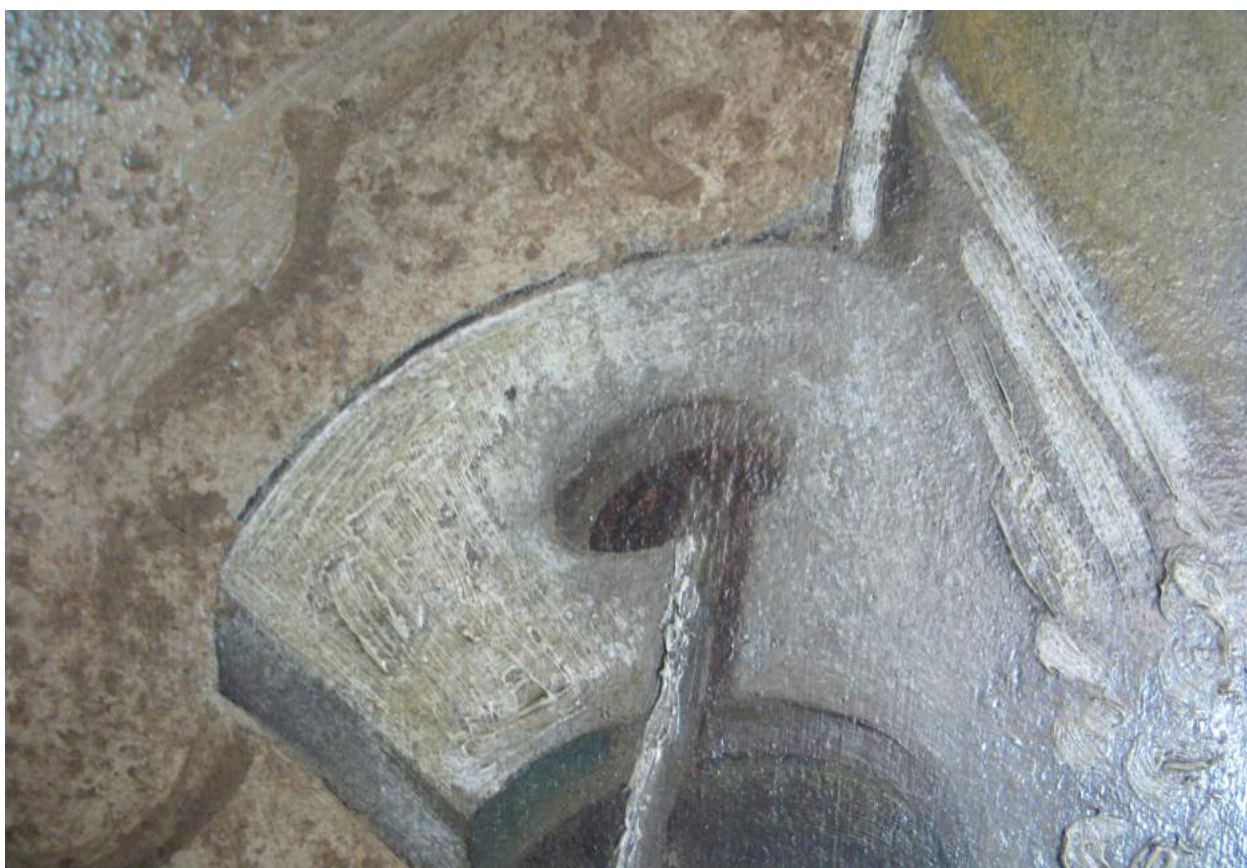
Noordtransept, figuratieve schildering putto boven tondo: shadebeeld met overschilderingen en retouches.

Idem: Detail.

Idem: Detail.

Idem: Detail.

Noordtransept, bovenaan rechts van tondo: Afschilferende zones.

Noordtransept, bovenaan: Slordig uitgevoerde retouches.

Noordtransept, rechts van koepel: Overschilderingen.

Noordtransept, rechts van tondo: Overschilderingen en retouches.

Monstername vocht- en zoutproblematiek oostwand zuidtransept.

Proef 1: Koor, rechter penant, na vernisafname.

Proef 1: Koor, rechter penant, na retouche.

Proef 2: Zuidtransept, nis, na verwijderen van zouten en na vernisafname.

Proef 2: Zuidtransept, nis, na consolidatie/ fixatie en na retouche.

Proef 2: Zuidtransept, nis, na verwijderen van zouten en na vernisafname: detail.

Proef 2: Zuidtransept, nis, na consolidatie/fixatie en na retouche: detail.

KIK B 5960 (1944)

KIK B 59638 (1944)

KIK B 59643 (1944)

KIK B 59637 (1944)

Bron: Don Camillo in Waardamme, Panorama, nr. 11, maart 1976.